

Denne »fille bog«, som Leontjev kaldte den, er blevet det arbejde, der hyppigst citeres og refereres til inden for psykologien i Sovjetunionen.

På baggrund af mange års forskningsarbejde skitserer Leontjev her en ny systematik for psykologiens hegrebsapparat gennem dybtgående analyser af psykologiens vigtigste temaer og en konstruktiv nytænkning, der gør bogen til en fascinerende intellektuel udfordring for læseren.

Nogle vil finde bogen vanskelig til en begyndelse. — indtil de bliver opmærksomme på, hvor enestående strengt og samtidig elegant det tætte tankeindhold er disponeret.

»Virksomhed. Bevidsthed. Personlighed.« udkommer på dansk på et tidspunkt, hvor interessen for Leontjevs ideer er udbredt inden for universitetsuddannelsen i psykologi her i landet. Enhver, der seriøst beskæftiger sig med psykologi, vil have glæde af — og brug for — at studere Leontjevs sidste, større arbejde.

»Virksomhed. Bevidsthed. Personlighed.« er en bog om psykologi, og som sådan prisbelønnet. Men den er også en perspektivrig bog om menneskelivet, om vort liv. Og den, der i dag — i »ffendebilledernes tid« — spørger, hvordan det står til med humanismen i det sovjetiske åndsliv, vil på denne bogs sider finde et autentisk, — og interessant — svar.

I den russiske udgave »Virksomhed. Bevidsthed. Personlighed.« blev der som et tillæg bragt et af Leontjevs ældre arbejder, »Psykologiske spørgsmål om bevidsthed og læren«. Det er ikke medtaget i denne danske udgave.

ISBN 87-7334-063-4

a. leontjev
virksomhed · bevidsthed · personlighed

a. leontjev

virksomhed

tätigkeit · activité

activity · деятельность

bevidsthed

bewußtsein · conscience

consciousness · сознание

personlighed

persönlichkeit · personnalité

personality · личность

sputnik / progres

Aleksej Nikolajevitj Leontjev (1903-1979) dannede som ung sammen med Vygotskij og Luria en intensivt arbejdende »trojka« i Moskva, der satte sig som mål at opbygge en ny psykologi på den marxistiske filosofis grundlag. I disse frugtbare år sidst i tyverne modtog både Luria og Leontjev den inspiration, der blev afgørende for hele deres senere virke. De er alle tre døde nu, men denne bog viser, hvor langt de nåede. Leontjev fik offentliggjort sit første arbejde kun 23 år gammel: »Om objektive symptomer på affektive reaktioner« — (i samarbejde med Luria). I 1931 udkom »Hukommelsens udvikling«, hvor flere af de synspunkter, der har karakteriseret hans senere forskning, allerede kom klart til udtryk. Han så ikke hukommelsen som noget organisme-bestemt, men som noget, der formidles af redskaber, og hukommelsens udvikling blev sat i sammenhæng med udviklingen i redskabsbrugen.

Fra 1930 arbejdede Leontjev i Kharkov, hvor trojkaen fik mulighed for at grundlægge en psykologisk afdeling under det psykoneurologiske institut. Her kom Leontjev til at arbejde sammen med de dengang ganske unge Sintjenko, Bosjovitj, Saporosjets, Galperin og flere andre, der senere er blevet betydelige navne inden for psykologien. I trediveerne udarbejdede Leontjev samtidig med S. L. Rubinstein, men uafhængigt af ham, sin virksomhedsteori, og i 1940 tog han doktorgraden.

Under 2. verdenskrig var Leontjev med til at organisere et hospital for genoptræning af krigsinvaliderede. Og han kom selv til at forestå forskningen på stedet. Efter krigen beskæftigede Leontjev sig med et omfattende og alsidigt forskningsarbejde, der blandt andet omfattede perceptionspsykologien, udviklingspsykologien, den kliniske psykologi, defektologien, den pædagogiske psykologi og »ingeniør-psykologien«. Desuden var han aktiv som underviser og som organisator af det videnskabelige arbejde og undervisningen. Han var en hovedkraft bag oprettelsen af psykologiske fakulteter i en lang række byer, og ved sin død var han dekan for det psykologiske fakultet ved Moskvas universitet.

Blandt de ca. 150 større og mindre arbejder, Leontjev har publiceret, indtager »Det psykiskes udviklingsproblemer« fra 1959 en central plads og er ligesom nærværende bog oversat til mange sprog.

Leontjev nød stor international anerkendelse og var således i en årrække vicepræsident for Det internationale psykologforbund ligesom han præsiderede ved den 18. internationale psykologkongres i Moskva.

a. leontjev

Virksomhed

Tätigkeit Activité
Activity Деятельность

Bevidsthed

Bewußtsein Conscience
Consciousness Сознание

Personlighed

Persönlichkeit Personalité
Personality Личность

INDHOLDSFORTEGNELSE

Originaltitel:

А. Леонтьев

Деятельность. Сознание. Личность.

På dansk ved Fritz Schaumburg-Müller

© Политиздат Москва 1977

© Dansk oversættelse Forlaget Progres 1983

Trykt i USSR

Forfatterens forord	5
Kapitel I:	
MARXISMEN OG DEN PSYKOLOGISKE VIDENSKAB	20
1. Om den marxistiske psykologis generelle grundlag	26
2. Bevidsthedsteori	26
3. De kognitive processers psykologi	36
Kapitel II:	
DEN PSYKISKE GENSPEJLING	51
1. Niveauer	51
2. Den psykiske genspejlings aktivitet	60
Kapitel III:	
VIRKSOMHEDSPROBLEMET I PSYKOLOGIEN	77
1. To fremgangsmåder inden for psykologien — to analyseskemaer	77
2. Om kategorien genstandsmæssig virksomhed	86
3. Den genstandsmæssige virksomhed og psykologien	93
4. Forholdet mellem ydre og indre virksomhed	98
5. Virksomhedens generelle struktur	105
Kapitel IV:	
VIRKSOMHED OG BEVIDSTHED	129
1. Bevidsthedens genese	129
2. Det sansemæssige stof i bevidstheden	138
3. Betydning som et problem i bevidsthedspsykologien	145
4. Den personlige »mening«	155

Kapitel V:	
VIRKSOMHED OG PERSONLIGHED	165
1. Personligheden som genstand for psy-	
kologisk forskning	165
2. Individ og personlighed	180
3. Virksomhed som grundlag for per-	
sonligheden	189
4. Motiver, emotioner og personlighed	196
5. Personlighedsdannelsen	214
Afslutning	240
PERSONREGISTER	244
STIKORDSREGISTER	248

Forfatterens forord

Denne lille, teoretiske bog har været temmelig længe under forberedelse¹, men selv i dag kan jeg ikke betragte den som fuldt færdig, dertil er alt for meget i den ikke færdigbehandlet, men kun lige berørt. Men hvorfor har jeg så besluttet at publicere den? Lad mig sige det straks: i hvert fald ikke, fordi min hu står til at teoretisere.

Forsøgene på at finde rede i den psykologiske videnskabs metodologiske problemer er altid udsprunget af det tvingende behov for teoretisk orientering, uden hvilken konkrete undersøgelser uundgåeligt kommer til at mangle perspektiv.

Psykologiens udvikling, i verdensmålestok, har nu efterhånden i hundrede år fundet sted under en metodologisk krise i denne videnskab. Efter i sin tid at være blevet spaltet i humanistisk og naturvidenskabelig, beskrivende og forklarende, kommer der stadig nye revner og spalter i hele syste-

1) Bogens centrale del, kap. 3, 4 og 5 er en redigeret genudgivelse af en række artikler i tidskriftet *Voprosy filosofii (Filosofiens spørgsmål)* 1972: nr. 9 og 12 og 1974: nr. 4 og 5. Ændringerne i forhold til de oprindelige artikler består i, at nogle mindre tekstsnit er udeladt eller flyttet til en anden placering, hyppigst inden for samme kapitel, at nogle udtryk er omformuleret og at referencer er ajourført. Der er ikke her tilløjet principielt nye tanker. Bogen er udkommet i to udgaver, 1975 og 1977. De er næsten identiske. En 1974-udgave eksisterer, men er kun kendt inden for en snæver kreds.—
O. a.

met at psykologisk viden, så det kan se ud, som om selve psykologiens genstand løber ud igennem dem. Den bliver beskåret, ofte under dække af, at det er nødvendigt at udvikle den interdisciplinære forskning. Lejlighedsvis lyder der endda røster, der åbent tilkalder »væringer« til psykologien: »Kom hid og hersk over os«.

Paradokset består i, at på trods af alle de teoretiske vanskeligheder kan der i dag i hele verden iagttages en kraftigt accelereret udvikling af den psykologiske forskning, presset frem af livets krav.

Resultatet har været en yderligere skærpelse af modsætningen mellem den enorme mængde faktisk materiale, der omhyggeligt er stykket sammen af psykologien i prægtigt udstyrede laboratorier, og den jammerlige tilstand dens teoretiske, metodologiske fundament befinder sig i.

Den ligegyldighed og skepsis i forholdet til psykologiens almene teori, den udbredte faktologisme og scientisme, der er karakteristiske for den moderne amerikanske psykologi (og ikke bare for den) er blevet en hindring for udforskningen af de psykologiske hovedproblemer.

Det er ikke svært at se forbindelsen mellem disse fænomener og den skuffelse, der skyldes de uberettigede prætentioner, de største vesteuropæiske og amerikanske retninger har gjort sig i retning af at hidføre den længe ventede teoretiske revolution i psykologien. Da behaviorismen kom til verden, talte man om en tændstik, der var sat til en krudttønde. Men så så det ud som om ikke behaviorismen, men gestaltpsykologien havde opdaget det generelle princip, der kunne lede psykologien ud af det blindspor, den elementaristiske, »atomistiske« analyse havde bragt den ind på. Ikke så heldt få har fået hovedet fordrejet af freudianismen, der tilsyneladende i det ubevidste havde fundet det støttepunkt, der kunne få psykologien op at stå

og gøre den virkelig livsnær. Andre borgerlige retninger var — måske — mindre prætentiose, men der ventede dem den samme vanskelbne. Alle er de havnet i den almindelige eklektiske søbemad, som de psykologer, der higer efter et omdømme som »vidtfavnende ånder«, brygger sammen. Udviklingen af den psykologiske videnskab i Sovjetunionen har fulgt en ganske anden vej.

Over for den metodologiske pluralisme har sovjetpsykologerne sat den marxistisk-leninistiske metodologis enhed, der har gjort det muligt at finde frem til det psykiske og den menneskelige bevidstheds virkelige natur. Man er gået i gang med ihærdige forsøg på at løse psykologiens teoretiske hovedproblemer på marxismens grund. Sideløbende er man, på dette grundlag, i gang med en kritisk vurdering af den udenlandske psykologis positive resultater, og man har udviklet en konkret forskning, der omfatter en bred kreds af spørgsmål. Der er på kort tid blevet udviklet nye fremgangsmåder og et nyt begrebsapparat, der har gjort det muligt forholdsvis hurtigt at hæve den sovjetiske psykologi til et niveau, der er uden sammenligning meget højere end den psykologis niveau, der nød officiel anerkendelse i det førrevolutionære Rusland. Der er dukket nye navne op i psykologien: Blonskij og Kornilov, dernæst Vygotskij, Usnadse, Rubinstein og andre.

Hovedsagen er, at dette har været den uophørlige, målrettede kamps vej, en kamp for den skabende tilegnelse af marxismen-leninismen og en kamp imod idealistiske og mekanicistiske, biologiserende opfattelser, der fremstår snart i en, snart i en anden klædedragt. Under udviklingen af en linje, der kunne stå fast over for disse opfattelser var det samtidig i lige høj grad nødvendigt at undgå videnskabelig isolationisme og placeringen som en af de psykologiske skoler, der består ved siden af de øvrige. Vi har alle haft forståelsen af,

ideologi

at marxistisk psykologi ikke er en enkelt retning, ikke en skole, men en ny historisk etape, der danner begyndelsen til en ægte, videnskabelig, konsekvent materialistisk psykologi. Og vi har forstået en ting mere, nemlig at psykologien i dag har fået en ideologisk funktion, at den tjener klasseinteresser, og at det er umuligt ikke at tage dette med i betragtning.

De metodologiske og ideologiske spørgsmål har stået i centrum for sovjetpsykologiens opmærksomhed, især i dennes tidligste udviklingsperiode, der blev præget af udgivelsen af så idemæssigt fundamentale bøger som L. S. Vygotskijs »Tænkning og Sprog« og »Den almene psykologis Grundlag« af S. L. Rubinstein. Man må dog erkende, at opmærksomheden i de følgende år er blevet svækket en smule over for psykologiens metodologiske problemer. Dette betyder selvfølgelig ingenlunde, at man har diskuteret de teoretiske spørgsmål mindre, eller at der er blevet skrevet mindre om dem. Jeg har noget andet i tankerne: en vis metodologisk skodesløshed i mange konkret-psykologiske, herunder også »anvendtpsykologiske« undersøgelser.

Dette fænomen er forklarligt ud fra en række omstændigheder. En af dem er denne, at de indre forbindelser mellem arbejder med psykologiens filosofiske problemer og den faktiske metodologi i den forskning, der finder sted, efterhånden er blevet svækkede.

Der er skrevet et betragteligt antal tykke bøger om psykologiens filosofiske problemer (herunder filosofisk kritik af udenlandske ikke-marxistiske retninger), men spørgsmål der vedrører konkrete veje til undersøgelse af brede psykologiske problemstillinger, berøres så at sige ikke i dem. Man får indtryk af en slags forgrening: på den ene side et område for den filosofisk-psykologiske problematik og på den anden side de specielt psykologisk-

metodologiske spørgsmål, der rejser sig i forbindelse med konkrete undersøgelser. Selvfølgelig er en gennemarbejdelse af de egentlig filosofiske spørgsmål i det ene eller andet område af videnskabelig erkendelse nødvendig. Men det vi her sigter på, er en gennemarbejdelse af de specielle metodologiske problemer for psykologien som konkret videnskab på et marxistisk, filosofisk grundlag. Og dette kræver, at den teoretiske tænkning skal trænge ind i psykologiens, så at sige, »indre husholdning«.

Lad mig gøre min tanke klar med et eksempel på et af de vanskeligste problemer, et der i umindelige tider har været stillet den psykologiske forskning: problemet om forbindelsen mellem psykologiske processer og hjerneprocesser, fysiologiske processer. I dag er det næppe nødvendigt at overbevise psykologer om, at det psykiske er en funktion af hjernen, og at psykiske fænomener og processer må studeres i enhed med fysiologiske. Men hvad betyder det at studere dem i deres enhed? For den konkret-psykologiske forskning viser dette spørgsmål sig at være enormt svært. Sagen er, at enhver direkte relatering mellem de psykiske processer og de fysiologiske hjerneprocesser stadig lader problemet uløst. De teoretiske alternativer, der opstår ved en sådan direkte forbindelse er velkendte: enten hypotesen om parallelisme, der uundgåeligt fører til opfattelsen af det psykiske som et epifenomen, eller den naive fysiologiske determinismes indstilling med den deraf følgende reducering af psykologien til fysiologien, eller, til sidst, den dualistiske hypotese om den psykofysiologiske interaktion, som giver plads for en ikke-materiel psykisk indvirkning på materielle processer, der foregår i hjernen. For den metafysiske tænkning eksisterer der simpelt hen ikke nogen anden løsning, kun betegnelserne forandres, men de dækker over de samme alternativer.

Samtidig har det psykofysiologiske problem overordentlig konkret og i allerhøjeste grad praktisk mening for psykologien, fordi psykologen til stadighed skal have de morfologiske mekanismers arbejde i tankerne. Man kan f.eks. ikke anlægge vurderinger af perceptionsprocesserne uden at tage morfologiske og fysiologiske facts i betragtning. Men perceptionsbilledet som psykologisk virkelighed er på ingen måde det samme som de hjerneprocesser og deres konstellationer, som der er en funktion af. Der er øjensynligt, at vi her har at gøre med forskellige bevægelsesformer, men dette stiller nødvendigvis det næste spørgsmål, om de indholdsmæssige overgange, som forbinder disse bevægelsesformer med hinanden. Skønt dette problem først og fremmest er metodologisk, kræver dets løsning en analyse, der, som jeg har sagt, trænger så langt ind, at den får kontakt med de resultater, der er opnået ved konkrete undersøgelser på psykologisk og fysiologisk plan.

På den anden side har man inden for den specielt psykologiske problematik område mere og mere koncentreret opmærksomheden om omhuen ved gennemarbejdelsen af de enkelte spørgsmål, om forbedring af det tekniske udstyr til laboratorieeksperimentet, fuldkommengørelsen af det statistiske apparat og anvendelsen af formale sprog. I dag er fremskridt inden for psykologien selvfølgelig utænkeligt uden dette. Men det er også klart, at dette alene ikke er tilstrækkeligt. Det er nødvendigt, at delopgaverne ikke herved er kommet til at overskygge de bredere opgaver, at forskningens metodik ikke overskygger dens metodologi. Sagen er den, at den psykologiske forsker, der har påtaget sig at undersøge nogle konkrete spørgsmål, bliver ved med at ramle ind i den psykologiske videnskabs fundamentale metodologiske spørgsmål. Men de viser sig for ham i en fordækt form, såle-

des at løsningen af konkrete spørgsmål synes at være uafhængig af dem og kun at kræve empiriske data i større antal og med større præcision.

Der opstår en illusion om »afmetodologisering« af de konkrete undersøgelser, hvad der endnu mere forstærker indtrykket af en afbrydelse af de indre forbindelser mellem den psykologiske videnskabs almenteoritiske, marxistiske grundlag og dens faktologi. Som resultat dannes der i det psykologiske begrebssystem et særegent tomrum, hvor der spontant indfinder sig ideer, der stammer fra synspunkter, der er væsensfremmede for marxismen.

Den teoretiske, metodologiske sorgløshed ytrer sig undertiden også i den måde, man søger at løse rent anvendtpsykologiske opgaver på. Den viser sig først og fremmest ved en ukritisk anvendelse af metodiske redskaber, der mangler videnskabelig begrundelse, til praktiske formål. De, der foretager den slags forsøg, gør det ofte ud fra overvejelser over nødvendigheden af at forbinde psykologien nærmere med de aktuelle opgaver, som stilles i den nuværende etape af samfundets udvikling og den teknisk-videnskabelige revolution. Det groveste udtryk for sådanne forsøg er den praksis, der består i en tankeløs anvendelse af psykologiske tests, for det meste importeret fra USA.

Når jeg nævner det her, er det kun fordi udviklingen af denne test-praksis afslører en af de mekanismer, der fremmer en antimetodologisk indstilling inden for psykologien.

Tests er som bekendt betegnelsen for kortvarige forsøg, der har det formål at bringe en eller anden, i forvejen videnskabeligt gennemtænkt, egenskab eller proces for dagen, undertiden også at måle den.

Da man for eksempel blev kendt med lakmusreaktionen på syre, fremkom lakmuspapir-testen: forandringen af dets farve tjener som den enkleste

indikator på surheden af den væske, som papiret fugtes med. Studiet af individuelle forskelle i farveperception har ført til skabelsen af de velkendte STILLING-tavler. En persons evne til at skelne de afbildede tal giver et tilstrækkelig pålideligt grundlag for at bedømme, om der foreligger en farvesynsanomali, og om dennes karakter.

Denne slags tests, der anvendes vidt og bredt inden for de mest forskellige vidensområder, kan man kalde »forstående« i den forstand, at de støtter sig på en indholdsmæssig forestilling om afhængigheder, som forbinder resultaterne af testningen med de undersøgte egenskaber, tilstande eller processer. De er ikke løse fra videnskaben og stiller sig ikke i vejen for en uddybende forskning.

6 - En principielt anden karakter har de tests, der tjener som et middel til at smyge sig uden om vanskeligheden ved at tilvejebringe ægte, videnskabelig, psykologisk viden. En typisk form for sådanne tests er intelligencetests. Til grund for dem ligger der følgende procedure. Først antages eksistensen af et eller andet »psykologisk flogiston«, kaldet intellektuel begavelse. Derefter opfindes et antal opgave-spørgsmål, og blandt dem udvælges de, der har den største differentieringsstyrke; heraf opbygges et »testbatteri«. På grundlag af en statistisk behandling af et stort antal afprøvninger sætter man til sidst antallet af rigtigt løste opgaver fra et sådant batteri i relation til forsøgspersonernes alder, deres racemæssige eller sociale tilhørsforhold. En vis, empirisk fastlagt procent af løsninger tages som måleenhed, og afvigelser fra den nedfældes som brøker, der skal udtrykke den »intelligenskoefficient«, der karakteriserer det givne individ eller gruppen.

Den metodologiske uholdbarhed ved den slags tests er åbenbar. Det eneste kriterium der ligger til grund for indførelsen af bestemte testopgaver,

er deres *validitet*, dvs. graden af overensstemmelse mellem resultaterne af løsningen af disse opgaver og det ene eller andet indirekte udtryk for de testede psykologiske træk.

Dette har også bragt en speciel psykologisk disciplin til verden, den såkaldte testologi. Det er let at se, at der bag en sådan transformation af en metodisk teknik til en selvstændig disciplin ikke skjuler sig andet end ombytningen af teoretisk forskning med grov pragmatik.

— Betyder det, at vi skal afstå fra psykologiske tests? Nej, selvfølgelig ikke.

Jeg har brugt disse begavelsestests, der for længst har diskrediteret sig selv, som eksempel, for endnu en gang at understrege nødvendigheden af en alvorlig, teoretisk analyse, selv ved løsningen af sådanne spørgsmål, som ved første øjekast synes rent metodiske.

Jeg har opholdt mig ved de vanskeligheder, den videnskabelige psykologi er kommet ud i, og ikke sagt noget om dens ubestridelige og meget betydelige resultater. Men netop identificeringen af disse vanskeligheder udgør, hvad man kan kalde det kritiske indhold i denne bog, men er dog ikke det eneste fundament for de fremlagte synspunkter. Også positive resultater fra konkret-psykologiske undersøgelser, både andres og mine egne, har i vid udstrækning bidraget til disse synspunkter. Resultaterne af disse undersøgelser har jeg til stadighed haft i tankerne, skønt de kun sjældent nævnes direkte, og kun som lejlighedsvis illustrationer. I de fleste tilfælde er de holdt helt uden for denne fremstilling. Dette har sin forklaring i nødvendigheden af at undgå lange digressioner for at gøre forfatterens idé klarere og mere overskuelig.

Af samme grund prætenderer bogen heller ikke at give en oversigt over den videnskabelige litteratur om de behandlede spørgsmål. Mange

væsentlige arbejder, som måtte være læseren bekendt, citeres ikke i den, skont de er underforstået. Da dette kan give et forkert indtryk, må jeg understrege, at hvis disse psykologiske arbejder ikke er nævnt, så skyldes det absolut ikke, at de efter min opfattelse ikke fortjener opmærksomhed. Tilsvarende forholder det sig med de filosofisk-historiske kilder. Læseren vil uden vanskelighed opdage teoretiske overvejelser, bag hvilke der skjuler sig en analyse af visse ikke direkte nævnte kategorier i den førmarxistiske klassiske filosofi. Alt dette er en mangel, som kun kan udfyldes i form af en ny, stor bog, der er skrevet på en ganske anden måde. En sådan overstiger desværre ganske mine muligheder nu.

Næsten ethvert teoretisk arbejde kan man læse på forskellige måder, undertiden helt anderledes end forfatteren har tænkt sig det. Derfor vil jeg benytte mig af muligheden for her i forordet at sige noget om, hvad der efter min mening er det vigtigste, man kan finde på denne bogs sider.

Jeg mener, at *det væsentligste i denne bog består i forsøget på psykologisk at gennemtænke de kategorier, der er de vigtigste for opbygningen af et helhedssystem for psykologien som en konkret videnskab om skabelsen, funktioneringen og opbygningen af den psykiske genspejling af virkeligheden, som formidler individernes liv.* Det er kategorien: genstandsmæssig virksomhed, kategorien: menneskets bevidsthed og kategorien: personlighed.

Den første af disse er ikke blot udgangspunktet, men også den væsentligste. I sovjetpsykologien fremføres dette synspunkt til stadighed, men det, der ligger bag påstanden, kan være yderst forskelligt. Det centrale punkt, der ligesom danner skellet mellem de forskellige opfattelser af kategorien virksomhed, består i, om man betragter den genstandsmæssige virksomhed blot som be-

tingelse for den psykiske genspejling og som udtryk for denne, eller om man betragter den som den proces, der i sig bærer de indre, drivende modsigelser, spaltninger og transformationer, der frembringer det psykiske som et nødvendigt moment i virksomhedens egen bevægelse i dens udvikling. Hvis den første af disse opfattelser placerer studiet af virksomheden i dens grundform, i form af praksis, uden for psykologiens grænser, så forudsætter den anden position tværtimod, at virksomheden, uafhængigt af dens form, indgår i den psykologiske videnskabs genstand, underforstået selvfølgelig: på en ganske anden måde, end den indgår i andre videnskabers genstand.

Med andre ord: den psykologiske analyse af virksomheden består ud fra denne anden opfattelse ikke i, at man udskiller de indre psykiske elementer fra virksomheden med sigte på et senere isoleret studium af dem, men i at man indfører sådanne analyseenheder i psykologien, som i sig bærer den psykiske genspejling i den uadskillelighed fra de momenter i den menneskelige virksomhed, der frembringer og formidler den. Men denne opfattelse, som jeg går ind for, kræver imidlertid en ombygning af hele psykologiens beredtsapparat, som i denne bog kun kan skitseres, og som i høj grad må henvises til fremtiden.

Endnu vanskeligere er bevidsthedskategorien i psykologien. Den almindelige fremstilling af bevidstheden som den højeste, specifikt menneskelige, form for psyke, der opstår i den samfundsmæssige arbejdsproces, og som forudsætter, at der fungerer et sprog, er en vigtig forudsætning for menneskets psykologi. Den psykologiske forskningsopgave ligger i, at man ikke begrænser sig til studiet af fænomener og processer på bevidsthedens overflade, men trænger ned i dens indre struktur. Men til dette formål kan man ikke betragte bevidstheden som en skærm, der iagttages af subjek-

tet, og hvorpå dets billeder og begreber projiceres, inen som en særlig, indre bevægelse, der frembringes af bevægelsen i den menneskelige virksomhed.

Vanskeligheden består her allerede i at bestemme kategorien bevidsthed som psykologisk kategori, og dette indebærer at forstå de reale overgange, som forbinder de konkrete individers psyke med den samfundsmæssige bevidsthed og dens forskellige former. Men dette kan man ikke gøre uden en forudgående analyse af de »konstituerende elementer« i den individuelle bevidsthed, da det er disse »elementers« bevægelse, der karakteriserer dens indre struktur. Resultatet af en sådan analyse, der bygger på analyse af virksomhedens bevægelse, har fået sit eget kapitel i bogen. Det er ikke min opgave at vurdere, om dette resultat er vellykket. Jeg vil blot gøre læseren opmærksom på, at »bevidsthedens gåde« inden for psykologien er uløselig for enhver metode undtagen den, der er blevet opdaget af Marx. Den gør det muligt at afmystificere naturen af de oversanselige egenskaber ved de samfundsmæssige objekter, hvortil mennesket som subjekt for bevidsthed også må regnes.

Mine synspunkter på personligheden som genstand for egentligt psykologisk studium er nok det, der vil vække størst postyr. Det mener jeg, fordi de på afgørende måde ikke falder sammen med de metafysiske, kulturantropologiske opfattelser af personligheden (eller med teorierne om dens dobbelte determination: biologisk arv/socialt miljø) som i dag oversvømmer psykologien på verdensplan.

Denne uforligelighed træder særlig klart for dagen, når man ser på spørgsmålet om naturen af personlighedens såkaldte indre drivkræfter og på spørgsmålet om forbindelsen mellem menneskets personlighed og dets somatiske særegenheder.

a/ Et vidt udbredt synspunkt på de menneskelige behovs og drifters natur består i, at de regnes for de bestemmende faktorer for personlighedens virksomhed, dens »kompas«. Fremdeles, at det er psykologiens hovedopgave at studere, hvilke behov der er karakteristiske for mennesket, og hvilke psykiske oplevelser (impulser, ønsker, følelser) de frembringer.

b/ Et andet synspunkt går til forskel fra det første ud på at forstå, på hvilken måde udviklingen af menneskets egen virksomhed, dens motiver og midler, transformerer dets behov og frembringer nye behov, således at behovenes hierarki herunder forandrer sig, og således at tilfredsstillelsen af nogle af dem degraderes til status af blot at være nødvendige betingelser for menneskets virksomhed og dets eksistens som personlighed.

Det skal siges, at der af forsvarerne for det første, antropologiske, eller rettere, naturalistiske, synspunkt fremføres en mængde argumenter, heriblandt sådanne, som man metaforisk kunne kalde argumenter »fra maven«. Dette at fylde maven med mad er selvtølgelig en ufravigelig betingelse for enhver genstandsmæssig virksomhed, men psykologisk består problemet i noget andet: hvad skal denne virksomhed blive til? Hvorledes foregår dens udvikling og samtidig omdannelsen af selve behovene?

Når jeg har valgt lige dette spørgsmål, skyldes det, at det netop er her, der sker et sammenstød mellem modsat rettede synspunkter på perspektivet i studiet af personligheden.

c/ Det ene fører til opbygningen af en personlighedens psykologi, der går ud fra behovets primat i ordets brede betydning (i behavioristernes sprog: »reinerforcering«). Det andet fører til en psykologi, der går ud fra virksomhedens primat, således at det er gennem sin virksomhed, mennesket hævder sin menneskelige personlighed.

Det andet spørgsmål, spørgsmålet om menneskets personlighed og dets legemlige særegenheder, bliver tilspidset i forbindelse med den tese, at en psykologisk teori om personligheden ikke kan opbygges, hvis den i hovedsagen skal støtte sig på forskelle i menneskenes konstitution. Hvorledes kan man klare sig i personlighedsteorien uden de vante henvisninger til Sheldons *konstitutioner*, Eysencks *faktorer* og endelig de *pavlovske typer af højere nervevirksomhed*? Denne tanke udspringer ligeledes af en metodologisk misforståelse, som for en stor del skyldes ikke-entydigheden af selve begrebet »personlighed«. Men denne ikke-entydighed forsvinder, hvis man går ind på den kendte marxistiske tese, at personligheden er en særlig kvalitet, som det naturlige individ erhverver i de samfundsmæssige relationers system. Problemet kan så ikke undgå at blive vendt om: individets antropologiske egenskaber fremstår da ikke som bestemmende faktorer i personligheden eller indgår i dens struktur, men som genetisk givne betingelser for personlighedens udformning og samtidig som noget, der ikke bestemmer dens psykologiske træk, men kun formerne og måderne for deres fremtræden. For eksempel vil aggressivitet som personlighedstræk selvfølgelig vise sig på en anden måde hos en koleriker end hos en flegmatiker, men at forklare aggressivitet som en sægenhed ved temperamentet er videnskabeligt lige så meningsløst som at søge forklaringen på krige i en for menneskene karakteristisk stridslyst.

På denne måde bliver problemet om temperament, om nervesystemets egenskaber osv. ikke forvist fra personlighedsteorien, men kommer til at figurere på et andet, utraditionelt, plan, — som spørgsmålet om den personlige anvendelse, hvis man kan udtrykke det sådan, af de medfødte, individuelle egenskaber og evner. Og dette er et meget væsentligt problem for den praktiske ka-

rakterologi, som vi — i lighed med en række andre problemer — ikke får lejlighed til at komme nærmere ind på i denne bog. De forbehold, der er gjort i dette forord (og de kunne have været langt flere) skyldes, at forfatteren har set sin opgave ikke så meget i at hævde disse eller hine konkret-psykologiske teser, som i en søgen efter en metode til at generere dem ud fra den historisk-materialistiske lære om menneskets natur, dets virksomhed, bevidsthed og personlighed.

Til afslutning skal jeg sige et par ord om bogens komposition. De tanker, der rummes i den, har allerede været fremført i forfatterens tidligere publikationer, som bliver anført i noterne til kapitlerne. Men de bliver for første gang fremstillet systematisk her.

Efter sit indhold falder bogen i tre dele. Den første består af kapitlerne 1 og 2, der beskæftiger sig med analyse af genspejlingsbegrebet og med det bidrag, marxismen har ydet til den videnskabelige psykologi. Disse kapitler tjener som indføring til bogens centrale del, hvor problemerne virksomhed, bevidsthed og personlighed bliver behandlet.¹

1) Leontjevs forord slutter således: »En ganske særlig stilling indtager bogens sidste del: den er ikke en fortsættelse af de foregående kapitler, men udgør et af forfatterens tidlige arbejder om bevidsthedens psykologi. Siden den første, nu sjældne, udgave af dette arbejde er der gået mere end 20 år, og mangt og meget i det er forældet. Men det indeholder nogle pædagogisk-psykologiske aspekter af bevidsthedsproblemet, som slet ikke bliver berørt i bogens øvrige dele, skønt disse aspekter endnu i dag står forfatterens hjerte nær. Dette har da også fået mig til at placere dette arbejde i bogen.« Det nævnte arbejde: *Psykologiske spørgsmål vedrørende indtæringens bevidsthed* som blev offentliggjort første gang i 1947, er ikke medtaget i denne danske udgave. — O. a.

MARXISMEN OG DEN PSYKOLOGISKE VIDENSKAB

1. Om den marxistiske psykologis generelle grundlag

Karl Marx' lære har medført en omvæltning i samfundsvidenskaberne: i filosofien, i den politiske økonomi og i socialismens teori. Psykologien forblev som bekendt i mange år isoleret fra marxismens indflydelse. Marxismen trængte ikke ind i psykologiens officielle, videnskabelige centre, og Karl Marx' navn blev i mere end et halvt århundrede efter publikationen af hans hovedværker næsten ikke nævnt i psykologiske arbejder. Først i begyndelsen af tyverne fremførte videnskabsmænd i vort land som de første kravet om bevidst at opbygge psykologien på marxismens grundlag¹. Det var således sovjetiske videnskabsmænd, der opdagede Marx for den internationale videnskabelige psykologi.

Til en begyndelse opfattede man denne opgave, at grundlægge en marxistisk psykologi, som ensbetydende med at kritisere de idealistiske filosofiske synspunkter, der herskede i psykologien, og at indføre nogle af den marxistiske dialektiks synspunkter i den. Karakteristisk i den henseende

1) Se K. N. Kornilov. *Den moderne psykologi og marxismen*, Leningrad 1923 (russ.)
Tider på værker af russiske og sovjetiske psykologer angives i dansk oversættelse. De originale titler kan for størstedelens vedkommende findes i litteraturlisterne i *Grundprincipper i marxistisk psykologi*, Sputnik København/Progres Moskva 1982. — Red.

er titlen på en ny lærebog af Kornilov fra 1926: *Lærebog i psykologi, fremstillet ud fra den dialektiske materialisme*. I den var — ligesom i andre arbejder fra den periode — mange for psykologien grundlæggende ideer og begreber fra marxismen-leninismen, herunder genspejlingsbegrebet, endnu ikke afklarede. Skønt Kornilov og mange andre af den tids forfattere understregede synspunktet om den menneskelige psykes samfundsmæssige natur, blev dette synspunkt alligevel ofte fortolket ud fra naive forestillinger om den menneskelige adfærds bio-sociale betingethed.

Først efter L. S. Vygotskij's¹, og noget senere S. L. Rubinsteins² arbejder begyndte en mere fuldstændig forståelse af marxismens betydning for psykologien. Det historiske synspunkt på menneskets psyke gennemgik en udvikling sammen med den konkret-psykologiske fremstilling af bevidstheden som den højeste form for genspejling af virkeligheden, ligeledes udvikledes forståelsen af virksomheden og dens struktur. Der skete en gradvis omvurdering af betydningen af marxismens klassikere for den psykologiske videnskab. Det blev stadig mere åbenlyst, at der med marxismen var givet en bred teori, der afslørede psykens og bevidsthedens natur og almene lovmæssigheder, at marxismens bidrag til den psykologiske videnskab efter sin betydning var hævet over sammenligning med selv de største teoretiske opdagelser, der var sket inden for psykologien både før og efter Marx.

1) Se L. S. Vygotskij. *Bevidstheden som problem for adfærdspsykologien*. I samleværket: *Psykologi og marxisme*, Moskva 1924, samme: *Tænkning og sprog*, Moskva 1934

2) Se S. L. Rubinstein. *Psykologiske problemer i Karl Marx' arbejder*. I: *Sovjetisk psykoteknik* nr. 1, 1934 (russ.), og *Den almene psykologis grundlag*, Moskva 1940

Denne erkendelse var resultatet af et stort teoretisk arbejde, som mange marxistiske psykologer havde taget del i, herunder også nogle uden for Sovjetunionen¹.

Men selv i dag kan man ikke sige, at psykologien har udtømt de marxistisk-leninistiske ideers skatkammer. Det er derfor, vi atter og atter vender os til Karl Marx' arbejder, der giver læsningen på den psykologiske videnskabs dybeste og mest komplicerede, teoretiske spørgsmål.

I marxismens teori er det fremstillingen af den menneskelige *virksomhed*, dens udvikling og former, der har den store, afgørende betydning for psykologien.

Som bekendt begynder Marx sine kendte teser om Feuerbach med påvisningen af »hovedmanglen ved al hidtidig materialisme«. Den består i, at genstanden, virkeligheden, her kun opfattes i form af objekt, i form af betragtning, men ikke som menneskelig virksomhed, ikke subjektivt².

Når Marx taler om den gamle materialismes betragtnings karakter, tænkte han på det forhold, at man her kun opfattede erkendelsen som resultatet af genstandenes indvirkning på det erkendende subjekt, på dets sansorganer, og ikke som produkt af udviklingen af dets virksomhed i den genstandsmæssige verden. Således adskilte den gamle materialisme erkendelsen fra den sanselige virksomhed, fra forbindelserne mellem menneskets livspraksis og den omgivende verden.

Med indførelsen af virksomhedsbegrebet i erkendelsesteorien gav Marx dette en strengt mate-

1) En af de første udenlandske forfattere, der krævede at man skulle opbygge psykologien på marxistisk grundlag, var G. Politzer (*Revue de psychologie concrète* nr. 1, 2, 1929)

2) Se Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Den tyske ideologi* — *Filosofiens elendighed*, Rhodos, København 1974, s. 13 (*Teser om Feuerbach*)

rialistisk betydning. For Marx er virksomheden i den oprindelige og vigtigste form den sanselige, praktiske virksomhed, hvor menneskene træder i praktisk kontakt med den omgivende verdens genstande, mærker deres modstand på sig selv og indvirker på dem, idet de underordner sig under deres objektive egenskaber. Heri består også den grundlæggende forskel mellem den marxistiske lære om virksomheden og den idealistiske, som nok kender virksomheden, men kun i dens abstrakte, spekulative form.

Den dybtgående omvæltning, Marx har foretaget i erkendelsesteorien, består i, at han opfattede den menneskelige praksis som grundlaget for den menneskelige erkendelse, som den proces, under hvis udvikling erkendelsesopgaverne fremkommer, og menneskets perception og tænkning opstår og udvikles, og som samtidig indeholder kriteriet for vor videns adækvathed og sandhed: »I praksis, siger Marx, må mennesket bevise sin tænkningens sandhed, dvs. dens virkelighed og magt, dens dennesidighed«¹.

Når man bringer disse velkendte teser af Marx i erindring, må det især understreges, at man ikke kan tage en enkelt af dem isoleret, løsrevet fra den marxistiske lære i sin helhed. Dette gælder ikke mindst tesen om praksis' rolle, en sentens som visse moderne forfalskere af marxismen forsøger at behandle, som om den udtrykte og begrundede et pragmatisk synspunkt.

I virkeligheden består Marx' filosofiske opdagelse overhovedet ikke i en identificering af praksis og erkendelse, men i at erkendelsen ikke eksisterer uden for livsproccessen, som ifølge sin natur er en materiel, praktisk proces. Genspejlingen af virkeligheden opstår og udvikler sig i og med ud-

1) Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Den tyske ideologi* — *Filosofiens elendighed*, s. 10

Feuerbach
L. glemmer
den 11. tese)

viklingen af de erkendende menneskers virkelige forbindelser med den omgivende, menneskelige verden, bestemmes af disse forbindelser og udøver tilbagevirkende indflydelse på deres udvikling.

»De forudsætninger, vi begynder med, læser vi i *Den tyske ideologi*, er ikke vilkårlige, er ikke dogmer, det er virkelige forudsætninger, som man kun kan abstrahere fra i indbildningen. Det er de virkelige individer, deres aktion og deres materielle livsbetingelser...«¹ Disse forudsætninger udgør samtidig tre nødvendige hovedmomenter, tre led, hvis dialektiske forbindelser danner et enkelt, selvudviklende system.

Allerede i individernes legemlige organisation ligger nødvendigheden af, at de træder i et aktivt forhold til den ydre verden; for at eksistere må de handle, producere de nødvendige midler til livets opretholdelse. Ved at indvirke på den ydre verden forandrer de den; derved forandrer de også sig selv. Det de er, bestemmes af deres virksomhed, der er betinget af det udviklingsniveau, denne virksomheds redskaber og organisationsformer allerede har opnået. Også menneskenes psykiske genspejling af virkeligheden udvikles kun gennem udviklingen af disse relationer: »... menneskene, som udvikler deres materielle produktion og deres materielle samkvem, ændrer sammen med denne deres virkelighed også deres tænkning og produkterne af deres tænkning«².

Med andre ord, tænkningen, bevidstheden, bestemmes af den virkelige væren, af menneskenes liv, og eksisterer kun som deres bevidsthed, som udviklingsprodukt af dette system af objektive relationer. I sin selvudvikling danner dette system

1) Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Den tyske ideologi* — *Filosofiens elendighed*, s. 25

2) *ibid.*, s. 34

forskellige infrastrukturer, relationer og processer, som kan blive genstand for enkeltvidenskabernes studium. Men det marxistiske krav består i, at de skal betragtes inden for dette fælles system og ikke isoleret fra det. Dette krav gælder selvfølgelig også for det psykologiske studium af menneskene, for den psykologiske videnskab. Den gamle metafysiske psykologi kendte kun abstrakte individer, der blev påvirket af det ydre miljøes modstand og som på deres side fremviste sådanne for dem karakteristiske psykiske egenskaber som perception, tænkning, vilje og følelse. Det spiller ingen rolle, om individet i den forbindelse opfattes som en eller anden reaktiv maskine (ganske vist meget kompliceret programmeret) eller det tildeles åndelige kræfter, der ytrer sig autoktont.

På samme måde som den hellige Sancho¹ (som Marx morede sig over) naivt antog, at vi med stålet slår den gnist ud, som gemmer sig i stenen, således mener den metafysiske tænkende psykolog også, at det psykiske udsøndres af selve subjektet, af dets hovede. Ligesom Sancho har han ingen anelse om, at de glødende smådele ikke kommer fra stenen, men fra stålet og, hvad der er det vigtigste, — at det hele drejer sig om, at det er vekselvirkningen mellem stenen og stålet, der får disse smådele til at gløde. Den metafysiske tænkende psykolog får heller ikke fat på det vigtigste led: de processer, der formidler subjektets forbindelser med den virkelige verden; og det er kun under disse processer, subjektet opnår den psykiske genspejling af virkeligheden, overgangen fra det materielle til det ideale. Det er jo processerne i subjektets virksomhed, der altid først er ydre og praktisk og derefter også får form af indre virksomhed, bevidsthedens virksomhed.

1) Se Marx/Engels. Werke, Dietz Verlag, Berlin 1973, bd. 3, s. 407

Analysen af virksomheden er også det afgørende punkt og hovedmetoden for den videnskabelige erkendelse af den psykiske genspejling, bevidstheden. I studiet af den samfundsmæssige bevidstheds former drejer det sig om analysen af samfundets væren, af dets karakteristiske produktionsmåder og af systemet af samfundsmæssige relationer. Ved studiet af det individuelt-psykiske drejer det sig om analysen af individernes virksomhed under de givne samfundsmæssige betingelser og af de konkrete omstændigheder, der bliver den enkeltes lod.

2. Bevidsthedsteori

Karl Marx lagde grunden til en konkret-psykologisk teori om bevidstheden, som har åbnet helt nye perspektiver for den psykologiske videnskab.

Skønt den tidligere, subjektivt-empiriske psykologi gerne kaldte sig videnskaben om bevidstheden, har den i virkeligheden aldrig været det.

Enten studerede den bevidsthedsfænomenerne på et rent beskrivende plan ud fra epifenomenologiske eller parallelistiske positioner, eller den udelukkede dem helt fra genstanden for den videnskabeligt psykologiske viden, som de mest radikale repræsentanter for den såkaldte »objektive psykologi«¹ krævede det. Men der kan ikke bygges et sammenhængende system for den psykologiske videnskab uden en konkret-psykologisk teori om bevidstheden. Herom vidner netop de teore-

1) J. Watson. *Psychology as the Behaviorist Views it*. I: *Psychological Review* 1913. Endnu tidligere blev nødvendigheden af fuldstændigt at give afkald på psykologiske begreber og termer proklameret af en gruppe dyrepryskologer. (T. Beer, J. von Uexküll. *Vorschläge zu einer objektiven Nomenklatur*. I: *Biologisches Zentralblatt* 1899, Bd. XIX)

tiske kriser, der til stadighed opstår i psykologien samtidig med ophobningen af en konkret-psykologisk viden, hvis omfang er vokset hastigt siden anden halvdel af forrige århundrede.

Den centrale gåde i den menneskelige psyke, som den videnskabelige psykologiske forskning standsede op ved, var allerede selve eksistensen af indre psykiske fænomener, selve den kendsgerning, at et billede af verden kan *visе sig* for subjektet. Denne psykologiske gåde kunne heller ikke løses i den førmarxistiske psykologi; den er også freindeles uløst i den moderne psykologi, der udvikler sig uden for marxismen.

Bevidstheden er i psykologien bestandig blevet fremstillet som noget, der er sat uden for parentes, som noget, der blot er en betingelse for forløbet af de psykiske processer. Således var i særdeleshed Wundts position. Bevidstheden, skrev han, består i dette, at vi finder disse eller hine psykiske tilstande i os, og derfor kan vi ikke erkende bevidsthedens væsen. »Alle forsøg på at bestemme bevidstheden... fører enten til tautologi eller til bestemmelser af aktiviteter der opstår i bevidstheden, og som ikke kan være bevidsthed, allerede fordi de forudsætter den«¹. Den samme tanke finder vi endnu skarpere udtrykt hos Natorp: bevidstheden har ikke nogen egen struktur, den er kun en betingelse for psykologien, men ikke dens genstand. Skønt dens eksistens er et grundlæggende og aldeles ubestrideligt psykologisk faktum, kan den ikke underlægges nogen bestemmelse og kan kun udledes af sig selv².

Bevidstheden er kvalitetsløs, fordi den selv er kvalitet: de psykiske fænomeners og pro-

1) W. Wundt. *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, Leipzig 1893, Bd. 2, 4. Auflage, s. 254

2) P. Natorp. *Einleitung in die Psychologie*, Berlin 1888, s. 14, 112

cessers kvalitet; denne kvalitet udtrykker sig i deres »præsenterbarhed« (»forestilbarhed«) (Stout). Det er en kvalitet, der ikke kan forklare, den kan kun enten være til stede eller ikke være til stede¹.

Ideen om bevidstheden som stående uden for parentes lå også i den kendte sammenligning af bevidstheden med en scene, hvorpå det åndelige livs begivenheder udspilles. For at disse begivenheder kunne finde sted, behøvedes der en scene, men scenen tager ikke selv del i dem.

Bevidstheden er således noget uden for psykologien, noget psykologisk kvalitetsløst. Skønt denne tanke ikke altid udtrykkes lige ud, er den stedse underforstået. Ikke et eneste af de tidligere forsøg på at karakterisere bevidstheden er i modstrid med den. Jeg tænker først og fremmest på den kvantitative opfattelse af bevidstheden, som blev fremført allerede af Ledd med den største ligefremhed: bevidstheden er det som formindskes eller forøges, som delvis går tabt under søvn og mistes helt ved besvimelse². Den er en særlig belysning, en omvarende lysplet, eller bedre, en projektør, hvis lysstråle belyser et ydre eller indre felt. Dens bevægelse omkring på dette felt giver sig udtryk i opmærksomhedsfænomenerne, og det er her og kun her, at bevidstheden får sin psykologiske karakteristik, men stadig kun kvantitativt og rumligt. »Bevidsthedsfeltet« (eller hvad der er det samme, »opmærksomhedsfeltet«) kan være mere snævert og koncentreret, eller mere bredt og splittet, det kan være mere eller mindre bestandigt eller fluktuerende. Men alt dette taget i be-

tragtning forbliver beskrivelsen af selve »bevidsthedsfeltet« kvalitetsløs og strukturløs. Tilsvarende havde de »bevidsthedslove«, der blev opstillet, også rent formel karakter. Det drejede sig om love der beskæftigede sig med bevidsthedens klarhed, dens kontinuitet, bevidsthedsstrømmen.

Undertiden regner man også sådanne love som *associationsloven* eller de af gestaltpsykologerne opstillede love for *helheden*, for *prægnans* m.fl. med til bevidsthedslovene, men disse love vedrører fænomener i bevidstheden og ikke bevidstheden som en særlig form for det psykiske, og gælder derfor i samme grad for bevidsthedens »felt« som for fænomener, der opstår uden for dette »felt«, — både på menneskets niveau og på dyrenes.

En noget speciel stilling indtager de bevidsthedsteorier, der går tilbage til den franske sociologiske skole (Durkheim, de Roberti, Halbwachs og andre)¹. Hvad angår bevidsthedens psykologiske problem består denne skoles hovedidé som bekendt i, at den individuelle bevidsthed opstår som resultat af samfundets bevidsthedsindvirkning på det enkelte menneske, og under denne indflydelse *socialiseres* og intellektualiseres dets psyke; denne menneskets socialiserede og intellektualiserede psyke er netop dets bevidsthed. Men også i denne konception bevares bevidsthedens psykologiske kvalitetsløshed fuldstændigt; her repræsenteres bevidstheden blot af et eller andet plan, hvorpå de begreber og ideer, der udgør indholdet af den samfundsmæssige bevidsthed, projiceres. Derved identificeres bevidstheden med viden: bevidsthed, det

1) G. F. Stout. *Analytisk Psykologi*, Moskva 1920 (russ.)

2) I vor psykologiske litteratur har denne idé fundet et originalt udtryk i det forslag til en systematisering af psykologien, P. P. Blonskij har givet. (P. P. Blonskij *Psykologiske Skitser*. Moskva 1927, russ.)

1) Se S. L. Rubinstein. *Psykologiens principper og udviklingsveje*, Moskva 1959. Tysk udgave: *Prinzipien und Wege der Entwicklung der Psychologie*, Akademie-Verlag, Berlin, 2. Auflage, s. 260 ff.

er medviden, et produkt af kommunikationen af bevidsthed¹.

En anden retning i forsøgene på at karakterisere bevidstheden psykologisk bestod i at forestille sig den som betingelsen for enheden i det indre psykiske liv.

Foreningen af de psykiske funktioner, evner og egenskaber, — det er lige netop bevidstheden; den er derfor samtidig også selv-bevidsthed, skrev Lipps². Mest enkelt har William James udtrykt denne idé i et brev til K. Stumpf: bevidstheden er »den fælles vært for de psykiske funktioner«. Men netop ved James' eksempel er det særlig tydeligt at se, at en sådan opfattelse af bevidstheden helt og holdent forbliver inden for grænserne af læren om dens kvalitetsløshed og ubestemmelighed. Netop James sagde jo om sig selv: »Nu er det tyve år siden, jeg begyndte at tvivle på eksistensen af et væsen, kaldet bevidstheden. . . jeg synes, det er på tide, at alle frasiger sig den«³.

Hverken Würzburgernes eksperimentelle introspektion eller Husserls og eksistentialisternes fænomenologi har været i stand til at trænge frem til bevidsthedens struktur. Tværtimod, idet de ved bevidsthed forstod dens fænomenale opbygning med dens indre, ideale relationer, insisterede de på en »depsykologisering«, hvis man kan udtrykke det sådan, af disse indre relationer. Bevidsthedens psykologi opløses fuldstændig i fænomenologien. Det er ganske interessant at lægge mærke

1) På russisk hedder bevidsthed »sosznanie«, sammensat af »soz: med, og »sznanie: viden. Smlg. engelsk »consciousness« af lat. conscius. Det danske ord »bevidsthed« møder man i øvrigt først i slutningen af det 18. århundrede. — O.a.

2) Se G. Lipps. *Psykologiens veje. Foredrag på den 5. internationale psykologiske kongres, 1905*

3) W. James. *Eksisterer bevidstheden? I: Nye ideer i filosofien*, nr. 4, Moskva 1910 (russ.)

til, at de forfattere, der har stillet sig som mål at trænge om »bag« bevidstheden, og som har udviklet læren om det psykiskes ubevidste sfære, har bevaret den samme opfattelse af bevidstheden: som »den forbindende organisation af de psykiske processer« (Freud). Ligesom andre repræsentanter for dybdepsykologien fører Freud bevidsthedsproblemet ud af den egentlige psykologis område. Den hovedinstans, superegoet, der repræsenterer bevidstheden, er jo efter sit væsen metapsykisk.

Det metafysiske udgangspunkt ved behandlingen af bevidsthedsproblemet kunne egentlig heller ikke føre psykologien til nogen anden opfattelse. Skønt udviklingstanken nok trængte frem til den førmarxistiske, psykologiske tænkning, især i perioden efter Spencer, rakte den dog ikke til løsningen af problemet om den menneskelige psykes natur, således at man fortsatte med at betragte denne som noget forudeksisterende, der blot »bliver udfyldt« med nyt indhold. Netop disse metafysiske positioner er blevet sønderbrudt af den dialektisk-materialistiske synsmåde, der åbner helt nye perspektiver for bevidsthedens psykologi.

Udgangspunktet for marxismens syn på bevidstheden består i, at bevidstheden udgør en kvalitativt ny form for det psykiske. Selv om den jo har sin lange forhistorie i dyreverdenens udvikling, opstår den for første gang hos mennesket under arbejdets og de samfundsmæssige relationers opståen. Bevidstheden er lige fra begyndelsen et samfundsmæssigt produkt¹.

Det marxistiske syn på bevidsthedens nødvendighed og dens virkelige funktion udelukker inden for psykologien fuldstændig muligheden af at opfatte bevidsthedsfænomenerne blot som epifænomener, der ledsager hjerneprocesserne og den virksomhed, de realiserer. Samtidig kan psykolo-

1) Se Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Den tyske ideologi — Filosofiens elendighed*, s. 39

gien selvfølgelig ikke bare postulere bevidsthedens aktivitet.

Den psykologiske videnskabs opgave ligger i at give en videnskabelig forklaring på bevidsthedens effektive rolle, og det er kun muligt ved at angribe problemet på en radikalt anden måde end tidligere og især ved at gå bort fra det begrænsede, antropologiske syn på bevidstheden, der vil finde dens forklaring i de processer, der udspiller sig i individets hoved under indflydelse af de stimuli, der indvirker på det, — synspunkter der uundgåeligt bringer psykologien tilbage til den parallelistiske position.

Den virkelige forklaring på bevidstheden ligger ikke i disse processer, men i de samfundsmæssige betingelser og former for den virksomhed, som gør bevidstheden til en nødvendighed, i arbejdsvirksomheden. Denne virksomhed karakteriseres ved, at den tingsliggøres, med Marx' ord, »udslukkes« i produktet.

»Hvad der hos arbejderen, skriver Marx i *Kapitalen*, viste sig som bevægelse, viser sig nu i produktet som en fikseret egenskab uden bevægelse«¹. »Under arbejdsprocessen, læser vi videre, ændrer arbejdet sig hele tiden; det går fra uroens form til stilstandens form, fra bevægelsens form til tingsform«². I denne proces sker tingsliggørelsen af de forestillinger, som igangsætter, styrer og regulerer subjektets virksomhed. I dens produkt får de en ny eksistensform som ydre objekter, der kan opfattes med sanserne. Nu bliver de selv i deres ydre, eksterioriserede eller eksoteriske form til objekter for genspejling. Når de sammenholdes med de oprindelige forestillinger, bliver de bevidste for subjektet, en proces hvorved de får deres fordobling, deres ideelle væren i dets hoved.

- 1) Karl Marx. *Kapitalen*, Rhodos, København 1970, 1. bog 2, s. 306
- 2) *ibid.*, s. 317

En sådan beskrivelse af bevidsthedensproces er imidlertid ufuldstændig. For at denne proces kan finde sted, skal objektet fremtræde for subjektet på en sådan måde, at det fastholder præg af virksomhedens psykiske indhold, dvs. dens ideale side. Udskillelsen af denne bliver imidlertid uforståelig, hvis man abstraherer fra de samfundsmæssige forbindelser, som deltagerne i arbejdet nødvendigvis indtræder i, hvis man abstraherer fra deres samkvem. Når menneskene indgår i samkvem med hinanden, producerer de også sprog, der tjener til at betegne tingene, redskaberne og selve arbejdsprocessen. Denne akt, at give betegnelser, er ikke andet end udskillelsen af tingenes ideelle side, og individernes tilegnelse af sproget er tilegnelsen af det betegnede i form af dets bliven bevidst. »... Sproget, siger Marx og Engels, er den praktiske, også for andre mennesker eksisterende, virkelige bevidsthed...«¹

Denne tese må på ingen måde fortolkes i den forstand, at sproget frembringer bevidstheden. Sproget er ikke bevidsthedens skaber, men dens eksistensform. Herved er ordet, det sproglige tegn, ikke bare tingenes stedfortræder, en vilkårlig substitut for dem. Bag ordbetydningerne skjuler sig den samfundsmæssige praksis, den i ordbetydningerne omdannede og krystalliserede virksomhed, hvorunder den objektive virkelighed alene åbenbares for mennesket.

Udviklingen af det enkelte menneskes bevidsthed gentager selvfølgelig ikke den samfundshistoriske proces, hvorved bevidstheden produceres. Men den bevidste genspejling af verden opstår heller ikke hos det enkelte menneske ved en direkte projektion af de forestillinger og begreber, der er udarbejdet af de foregående generationer. Dets bevidsthed er også et produkt af dets virk-

- 1) Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Den tyske ideologi* — *Filosofiens elendighed*, s. 39

Marx

genspejling
Marx' ord
relat

somhed i tingsverdenen. I denne virksomhed, der er formidlet af kommunikation med andre mennesker, sker også dets tilegnelse (Aneignung) af de åndelige rigdomme, der er ophobet af menneskearten (Menschengattung) og legemliggjort i genstandsmæssig, sanselig form. Herved fremstår den menneskelige aktivitets genstandsmæssige eksistensform som »den menneskelige psykologi i dens sanselige skikkelse«. (Marx siger »produktions« genstandsmæssige eksistensform. . . og forklarer dermed, at al menneskelig aktivitet fra begyndelsen har været arbejde, altså produktion.)¹

Σ
Marx', for den psykologiske teori radikale opdagelse består således i, at bevidstheden ikke er et udtryk for en eller anden mystisk evne hos den menneskelige hjerne til at udstråle »bevidsthedens lys« under indflydelse af ting, der indvirker på det, stimuli, men et produkt af særlige, dvs. samfundsmæssige, relationer, som menneskene indgår i, og som kun realiseres af deres hjerne, deres sansorganer og deres organer for handling. Inden for de af disse relationer skabte processer sker så overførelsen af objekter i form af deres subjektive afbildninger til menneskets hoved, i form af bevidsthed.

—
Sammen med bevidsthedsteorien har Marx også udarbejdet det videnskabelige grundlag for den menneskelige bevidstheds historie. Man kan næppe overvurdere den betydning, det har for psykologien.

Uanset at psykologien råder over et stort materiale vedrørende den historiske udvikling af tænkningen, hukommelsen og andre psykiske processer, der i hovedsagen er samlet af kulturhistorikere og etnografer, er det centrale problem, spørgsmålet om de historiske etaper i dannelsen af bevidstheden, forblevet uløst inden for psykologien.

1) Marx/Engels. Werke, Ergänzungsband, erster Teil, s. 542

Marx og Engels har ikke blot grundlagt en generel metode til historisk undersøgelse af bevidstheden, de har også opdaget de fundamentale forandringer, som menneskets bevidsthed undergår i løbet af samfundets udvikling.

1. Det drejer sig først og fremmest om bevidsthedens og sprogets første opståen og om den etape, hvor bevidstheden forandres til den almene form for den specifikt menneskelige psyke, når genspejlingen i form af bevidsthed udstrækkes til hele kredsen af fænomener i verden omkring mennesket, til dets egen virksomhed og til det selv².

↓
Særlig stor betydning har Marx' lære om de ændringer, bevidstheden undergår under udviklingen af den samfundsmæssige arbejdsdeling, hovedmassen af producenteres adskillelse fra produktionsmidlerne og isoleringen af den teoretiske virksomhed fra den praktiske.

2. Den økonomiske fremmedgørelse, der skyldes udviklingen af privatejendomsretten, fører til fremmedgørelse, til desintegration, også i menneskenes bevidsthed. Denne finder udtryk i, at den mening, som menneskets virksomhed og dens produkt får for mennesket selv, begynder at blive inadækvat for den objektive betydning af virksomheden og dens produkt.

3. Denne bevidsthedens desintegration bliver først tilintetgjort sammen med tilintetgørelsen af privatejendomsforholdet, som har frembragt den, med overgangen fra klassesamfundet til det kommunistiske samfund. »Kommunismen, skrev Marx, opfatter sig som menneskets reintegration eller tilbagevenden til sig selv, som tilintetgørelse af menneskets fremmedgørelse fra sig selv.«²

Disse teoretiske standpunkter hos Marx får

1) Se Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Den tyske ideologi — Filosofiens elendighed*, s. 39

2) Marx/Engels. Werke, Ergänzungsband, erster Teil, s. 536

særlig aktuel mening i vor tid. De giver et orienteringspunkt for den videnskabelige psykologi, når den arbejder med de overordentlig komplicerede spørgsmål om forandringen af menneskets bevidsthed i det socialistiske, kommunistiske samfund og for løsningen af de konkrete psykologiske opgaver, der viser sig i dag, ikke blot inden for opdragelsen af den opvoksende generation, men også inden for arbejdsorganisation, kommunikation og andre områder, hvor den menneskelige personlighed er på tale.

3. De kognitive processers psykologi

Den marxistiske lære om bevidsthedens natur har lagt grunden til en almen teori om den menneskelige psyke. Samtidig er den blevet konkretiseret i løsningen af sådanne hovedproblemer som perception og tænkning. Inden for begge disse områder har Marx frembragt ideer, der er grundlæggende for den videnskabelige psykologi. Disse ideer har været mange år forud for hovedlinjen i psykologiens udvikling med hensyn til studiet af menneskets tænkning og perceptuelle virksomhed. Marxismen betragter perceptionen, dvs. den umiddelbare, sansemæssige genspejling af virkeligheden både som et trin i erkendelsen og som erkendelsens hovedform, en form der gennem menneskets historiske udvikling har nået et højt trin af fuldkommenhed. Perceptionens muligheder er selvfølgelig betinget af indretningen af menneskets sansorganer, dets sensoriske evner, eller for at bruge et udtryk fra Marx' tidlige arbejder: »dets tilsvarende væsenskræfter«.

Men for at et taktilt, visuelt eller auditivt billede af en genstand kan opstå i menneskets hoved, er det nødvendigt, at der udvikles en hand-

lingsmæssig relation mellem mennesket og denne genstand. Afbildningens adækvathed og fuldstændighed afhænger netop af de processer, der realiserer denne relation. Det betyder, at for at give en videnskabelig forklaring på fremkomsten af en subjektiv, sansemæssig afbildning og dens ejendommeligheder er det utilstrækkeligt at studere sansorganernes bygning og arbejde på den ene side og på den anden side den fysiske natur af de påvirkninger, genstanden udøver på dem. Man må også trænge ind til subjektets virksomhed, der formidler dets forbindelse med tingsverdenen.

En ganske anden, sensualistisk-betraggende, opfattelse af perceptionen herskede i den førmarxistiske psykologi. Denne opfattelse fandt udtryk i en tilsyneladende selvindlysende sætning, der blev formuleret af de sensualistiske psykologer: for at der i menneskets bevidsthed kan opstå et billede af en genstand er det tilstrækkeligt at have denne genstand foran øjnene.

Skønt psykologien på den ene side kendte mennesket med dets morfofysiologiske egenskaber og på den anden side den tingsverden, det står overfor, kom den psykologiske udforskning af perceptionen til at stå foran uløselige, teoretiske vanskeligheder. Specielt kunne man ikke forklare hovedsagen: adækvatheden af det subjektive billede af den objektive verden. Derved viste perceptionspsykologien sig i realiteten ude af stand til at gå ud over grænserne for en forklaring i den fysiologiske idealismes og hieroglyfteoriens ånd og blev nødt til at appellere til begreber som evenen til strukturering, til dannelse af »gestalter«. Men herved forblev mange kendsgerninger inden for perceptionen stadig uklare. Hertil hører i særdeleshed den kendsgerning, at vi ikke opfatter de virkninger, der bliver fremkaldt i vore organer, som vore egne tilstande, men som noget der befinder sig uden for os, — et faktum som i parentes be-

perception

hvor
Wahrnehmung

AB

mærket blev fremhævet af Marx til belysning af en af siderne ved det forhold, at de menneskelige relationer i folks bevidsthed forvansktes til relationer mellem ting, der befinder sig uden for dem¹.

Først under pres af de nye kendsgerninger, der bliver ved at dukke op, og som især har hobet sig op i de seneste, så at sige »postgestaltiske« år, har forskernes bestræbelser rettet sig mod studiet af den virksomhed hos subjektet, hvorunder perceptionsbillederne dannes. Der er fremkommet et stort antal arbejder, der er helliget studiet af de perceptuelle handlingers genese, struktur og kombinationer: følesansens, synets og til sidst hørelsens. Det har altså krævet et helt århundrede, før psykologien kunne frigøre sig fra at behandle perceptionen som om den var resultatet af en ensidig indvirkning fra de ydre ting på det passive subjekt, der betragter omverdenen, og for at begyndelsen kunne gøres til udviklingen af en ny måde at behandle de perceptuelle processer på.

Selvfølgelig fortsætter sammenstødene mellem de modsatte filosofiske linjer, materialismen og idealismen, også inden for dette nye approach. Den første, materialismen, kræver, at den perceptuelle virksomhed skal opfattes som en proces, der er indbygget i menneskets praktiske livsforbindelser med den objektive virkelighed, en proces hvorved det materielle med Marx' udtryk »oversættes« til det ideelle. Den anden, den idealistiske, linje behandler denne perceptuelle virksomhed som om den konstruerede tingsverdenen.

Skønt perceptionsvirksomheden er en speciel virksomhed i den betydning, at den i sine udviklede former ikke umiddelbart er forbundet med menneskets praktiske indvirkning på genstanden og har det subjektive billede af genstanden som produkt (dvs. et ideelt produkt), er den alligevel

1) Se Karl Marx. *Kapitalen*, 1. bog 1, s. 171-172

en ægte genstandsmæssig virksomhed, der følger sig efter sin genstand, idet denne legemliggør indbegrebet af den menneskelige, samfundsmæssige praksis. »Øjet, siger Marx, er blevet det menneskelige øje, præcis ligesom dets objekt er blevet et samfundsmæssigt, menneskeligt objekt, skabt af mennesket for mennesket. Derfor er sanserne umiddelbart i deres praksis blevet teoretikere«. Og videre: »Dannelsen af de fem ydre sanser er hele den fra tidernes morgen gennemløbne verdenshistories værk«¹.

De citerede teser sigter umiddelbart på det samfundsmæssige menneske, mennesket som arts-væsen og dets artsvirksomhed, dvs. den samfundshistoriske proces. Men det enkelte individ eksisterer ikke som menneske uden for samfundet. Det bliver menneske alene som resultat af den proces, hvor det tilegner sig den menneskelige virkelighed. Den perceptuelle virksomhed er netop en af de former, hvorunder denne proces sker.

For hele den tidligere, empiriske, psykologi har sådanne ideer været helt fremmede. Kun få af de mest fremsynede tænkere havde nærmet sig en forståelse af, at der bag perceptionen ligger en form for ophævet² praksis, og at den følede hånd eller øjet ikke fortaber sig i deres objekter, alene fordi de lærer at udføre perceptuelle handlinger og operationer, der er udformet i praksis. Men netop disse ideer bringer os nærmere til en forståelse af den menneskelige perceptions virkelige natur.

Foruden det teoretiske grundlag for den videnskabelige perceptionspsykologi har Marx også

1) Marx/Engels. Werke, Ergänzungsband, erster Teil, s. 540 f.

2) Ordet »ophævet« benyttes i dets hegelske betydning (aufheben, das Aufgehobene) som bliver nærmere forklaret i Hegels *Wissenschaft der Logik*, erstes Buch, s. 124 f. (1812-udg. s. 45) Reclam, Leipzig 1963. Samme sted omtales begrebet »moment«, se dog også ibid., s. 122 — O. a.

lagt grundlaget for tænkeprocessernes videnskabelige psykologi. Kun den marxistiske lære gør det muligt at overvinde både det idealistiske syn på tænkningen, der stiller tænkningen over det sansmæssige, og begrænsningerne i den metafysiske materialisme, som henregner tænkningen til de elementære processer: analyse og generalisering af sanseindtryk, og dannelsen af associationer mellem dem. I modsætning til dette betragter marxismen som bekendt den menneskelige tænkning som et produkt af den samfundshistoriske udvikling, som en særlig teoretisk form for den menneskelige virksomhed, som ikke er noget andet end et derivat af den praktiske virksomhed. Selv på det trin af tænkningens udvikling, hvor den erhverver relativ selvstændighed, forbliver praksis dens grundlag og kriteriet for dens sandhed.

Som funktion af den menneskelige hjerne er tænkningen en naturlig proces, men tænkningen eksisterer ikke uden for samfundet, uden for den af menneskeheden akkumulerede viden og de af menneskeheden udarbejdede metoder til tænkvirksomhed. På denne måde bliver hvert enkelt menneske kun tænkningens subjekt ved at sætte sig i besiddelse af sprog, begreber og logik, der repræsenterer en generaliseret genspejling af erfaringerne fra den samfundsmæssige praksis: selv de opgaver, det stiller sin tænkning, frembringes af de samfundsmæssige betingelser for dets liv. Med andre ord: folks tænkning er såvel som deres perception af samfundshistorisk natur.

Marxismen understreger især tænkningens oprindelige forbindelser med den praktiske virksomhed. »Produktionen af ideerne, læser vi i Den tyske ideologi, er fra første tærd umiddelbart sammenflettet med menneskenes materielle virksomhed og deres materielle samkvem, det virkelige livs sprog. Menneskenes måde at forestille sig ting, at tænke, deres åndelige samkvem fremtræder her

endnu som direkte udspringende af deres materielle adfærd.«¹ På mere generel måde udtrykte Engels det, da han skrev: »Men netop *naturens forandring ved mennesket*, ikke blot naturen som sådan, er den menneskelige tænkningens væsentligste og mest umiddelbare grundlag...«² Disse teser har fundamental betydning ikke blot for erkendelsesteorien, men også for tænkningens psykologi. De nedbryder ikke blot de naiv-naturalistiske og idealistiske synspunkter, der herskede i den gamle psykologi, men lægger også grunden for en adækvat gennemtænkning og forståelse af de mangfoldige videnskabelige kendsgerninger og ideer, der er resultatet af det psykologiske studium af tænkeprocesserne i de seneste tiår. En analyse af de psykologiske teorier om tænkningen, der udspringer af borgerlige filosofiske synspunkter, viser, at de ikke er i stand til at give egentlig videnskabelige svar på selv de mest centrale spørgsmål, hvor mangelen af en løsning hæmmer den videre udvikling af konkrete undersøgelser af dette aktuelle problem.

Til disse kardinals spørgsmål hører først og fremmest spørgsmålet om, hvorledes tænkningen, der som sit eneste udspring har den sansmæssige perception, kan trænge ned under overfladen på de fænomener, der er i stand til at indvirke på vore sansorganer. Løsningen på dette spørgsmål giver den marxistiske lære om den menneskelige tænkningens oprindelse og væsen.

Arbejdet med hjælp af redskaber stiller mennesket ikke alene over for materielle, tinglige objekter, men også over for deres vekselvirkning, som det selv kontrollerer og reproducerer. I denne proces sker der også hos mennesket en erken-

1) Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Den tyske ideologi* — *Filosofiens elendighed*, s. 33

2) Friedrich Engels. *Naturens dialektik*, Sphinx og Nihil, København 1973, s. 203

delse af dem, der overgår den umiddelbart sansmæssige genspejlings muligheder. Hvis objektet ved en direkte indvirkning »subjekt-objekt« kun åbenbarer sine egenskaber inden for de grænser, der er betinget af den sammensætning og den grad af diskriminationsfinhed, sansningen har hos subjektet, så går erkendelsen ud over disse grænser under den vekselvirkningsproces, der er formidlet af værktøj.

Ved mekanisk forarbejdning af et materiale med en genstand, der er lavet af et andet materiale, underkaster vi deres relative hårdhed en ufejlbarlig undersøgelse inden for grænser, der er helt uden for rækkevidden af vore hud-muskelsansninger: fra den perciperede deformation af det ene af dem drager vi en slutning om den andens større hårdhed.

I den forstand er værktøjet den første virkelige abstraktion. Kun ved at gå videre ad denne vej lykkes det os at udskille objektive enheder, som vi kan anvende til at give en vilkårligt præcis og især uafhængig af vore svingende sansetærskler, bestemmelse af den givne egenskab ved genstandene.

Oprindeligt er en erkendelse af tingsverdens egenskaber, der overstiger grænserne for en umiddelbar sansmæssig erkendelse, et utilsigtet resultat af handlinger, der har været rettet mod praktiske mål, dvs. handlinger der var indeholdt i menneskers produktionsvirksomhed. Senere begynder den at besvare særlige opgaver, for eksempel opgaven at vurdere et givet materiales egnethed ved en forudgående praktisk afprøvelse, det enkleste eksperiment.

Den slags handlinger, der er underlagt bevidste erkendelsesformål, repræsenterer allerede den virkelige tænkning, skønt den også bevarer formen af ydre processer. Deres erkendelsesmæssige resultater, der er generaliseret og fæstnet ved hjælp af

sproget, adskiller sig principielt fra resultaterne af den umiddelbare sansmæssige genspejling, som jo generaliseres i de tilsvarende sansmæssige dannelser. De adskiller sig fra disse, ikke blot ved at de indeholder egenskaber, forbindelser og relationer, der er utilgængelige for direkte sansmæssig vurdering, men også ved at de i kraft af at være videregivet til andre mennesker i den sproglige kommunikationsproces danner et system af viden, der udgør indholdet i kollektivets, samfundets bevidsthed. Takket være dette bliver de hos de enkelte mennesker opståede forestillinger, begreber og ideer udformet, beriget og sorteret ikke blot i løbet af deres individuelle praksis (der ikke kan undgå at være snævert begrænset og underkastet tilfældigheder), men også på grundlag af den af de enkelte mennesker tilegnede, uforholdsmæssigt meget bredere erfaring fra den samfundsmæssige praksis.

Desuden giver den sproglige udtryksmåde for oprindeligt ydre-tingslige former for erkendelsesmæssig virksomhed muligheder for senere at udføre dens enkelte processer alene på det sproglige plan. Fordi talen derved mister sin kommunikative funktion og alene udfylder en erkendelsesmæssig funktion, reduceres dens lydlige, udtale-side efterhånden og de tilsvarende processer får stadig mere karakter af indre processer, der realiseres for sig selv, »i tanken«. Mellem de først foreliggende betingelser og den praktiske udførelse af handlingerne indskydes stadig længere kæder af indre processer af tankemæssig sammenligning, analyse osv., som til sidst får relativ selvstændighed og evne til at skille sig ud fra den praktiske virksomhed.

En sådan adskillelse af tænkningen fra den praktiske virksomhed finder sted historisk, men ikke bare af sig selv, ikke i kraft blot af udviklingens specielle logik, men frembringes af arbejdsdelingen, som fører til, at den åndelige virksomhed

og den praktiske, materielle virksomhed falder i forskellige menneskers lod. Under udviklingen af privatejendomsretten til produktionsmidlerne og samfundets differentiering i antagonistiske samfundsklasser løsrives den åndelige virksomhed fra det fysiske arbejde og stilles i modsætning til den praktiske virksomhed. Den synes nu fuldstændig uafhængig af denne sidste, som om den har et andet udspring, en anden natur. Disse forestillinger om tænkevirksomheden fastholdes netop i de idealistiske teorier om tænkningen.

Fjernelsen af tænkningen fra den praktiske virksomhed og deres modsætning er dog ikke evig. Med ulintetgørelsen af privatejendomsretten til produktionsmidlerne og de antagonistiske klasser, vil den afgrund, der er gravet mellem dem, efterhånden forsvinde. Med udviklingen af det kommunistiske samfund vil overgangen fra den ene form for virksomhed til den anden blive et naturligt middel til deres realisering og udvikling. Til dette, bemærker Marx, behøves der nu ikke nogen »komplicerede refleksionskunststykker«¹.

Selvfølgelig betyder en sådan enhed mellem den tankemæssige og den praktiske virksomhed ikke, at den kvalitative forskel mellem dem forsvinder. Den intellektuelle virksomhed mister nogle af de træk, den har erhvervet som følge af sin fjernelse fra den praktiske virksomhed, men bevarer alligevel sine særlige egenskaber, men disse egenskaber afmystificeres. De består først og fremmest i, at den intellektuelle virksomhed i sin udviklede form, i form af teoretisk tænkning, forløber uden direkte kontakt med den materielle verdens objekter. Det enkelte menneskes teoretiske tænkning behøver endda ikke et tingsmæssigt-sanseligt grundlag at gå ud fra, dette kan jo være repræsenteret i dets hoved i genspejlet,

1) Marx/Engels. Werke, bd. 3, s. 246

ideel form, i form af allerede opsamlet viden og abstrakte begreber.

Til forskel fra den tænkning, der objektiviseres i form af produktionsvirksomhed og eksperimentet, og som i kraft af dette er strengt begrænset til de reale tingsmæssige betingelser, råder den teoretiske tænkning derfor over principielt ubegrænsede muligheder for at trænge ind i virkeligheden, herunder også den virkelighed, der er fuldstændig utilgængelig for vor indvirken.

Fordi den abstrakte tænkning forløber uden direkte kontakter med den tingsmæssige verden, opstår der endnu et aspekt i relation til tænkningen i problemet om praksis som grundlag og kriterium for erkendelsens sandhed. Det drejer sig om, at en verificering i praksis af sandheden af tænkningens teoretiske resultater langt fra altid kan realiseres straks efter, at disse resultater foreligger. Den kan være adskilt fra dem med adskillige tiår og kan ikke altid være direkte, og dette gør det nødvendigt, at erfaring fra den samfundsmæssige praksis er nærværende i selve tænkevirksomheden. Til en sådan nødvendighed svarer det faktum, at tænkningen er underordnet logikken, systemet af logiske (og matematiske) love, regler og forskrifter. Analysen af deres natur giver også svaret på, hvordan erfaringen fra den samfundsmæssige praksis trænger ind i selve forløbet af menneskets tænkeproces.

I modsætning til synspunkter på de logiske love som noget, der skulle forløbe ud fra principperne for hjernens arbejde (eller som udtryk for immanente love for den tænkende ånd, eller endelig som noget der er avlet af selve videnskabens sprog) består det marxistiske synspunkt i, at de logiske love repræsenterer en generaliseret genspejling af de objektive relationer i virkeligheden, som menneskers praktiske virksomhed følger efter og reproducerer.

»MENNESKETS PRAKTISKE VIRKSOMHED, bemærker Lenin, SKULLE MILLIARDER AF GANGE FØRE MENNESKET'S BEVIDSTHED TIL GENTAGELSE AF FORSKELLIGE LOGISKE FIGURER, FOR AT DISSE KUNNE FÅ BETYDNING AF AKSIOMER.«¹ På denne måde giver den praktiske virksomhed, praksis, ledetråden for den teoretiske tanke, og takket være det bliver denne i stand til ikke at vige fra den vej, der fører til adækvat viden.

Sådan er i den mest generelle form hovedpunkterne i den marxistisk-leninistiske lære om tænkningen, som på afgørende måde forandrer ikke blot de almenteoritiske forestillinger om tænkningens natur, men også vor forståelse af konkrete psykologiske problemer. Derfor er det synspunkt, at den marxistiske lære kun er vigtig for tænkningens almene teori, mens den specielle eksperimentalspsykologiske forskning skulle kunne blive stående på rent empirisk grund, en stor fejltagelse. Den opgave, som også i dag stilles den videnskabelige psykologi, består netop ikke i at begrænse sig til almene dialektisk-materialistiske standpunkter om den menneskelige tænkningens væsen, men at konkretisere disse standpunkter med henblik på de aktuelle spørgsmål i studiet af udviklingsprocesserne i menneskets tænkevirksomhed, de forskellige former for denne virksomhed, de indbyrdes overgange mellem dem og den indflydelse, nye samfundsvilkår og -fænomener udøver på dem, såsom det hastigt voksende teknisk-videnskabelige fremskridt, udbredelsen og forandringen af kommunikationens midler og former osv.

I dag er der sket store forandringer i tænkningens psykologi. Udviklingen inden for dette

1) V. I. Lenin. Samlede værker, Moskva 1964 (russ.) bd. 29, s. 172

område af den psykologiske viden har ført til, at mange marxistiske ideer har fundet deres konkrete legemliggørelse og udvikling her, således at nogle psykologer, der endda i deres filosofiske synspunkter står fjernt fra marxismen, ikke uden et vist koketteri har givet sig til at citere Marx.

I dag er der ikke længere nogen, der står på den for længst miskrediterede subjektivt-empiriske psykologiske grundlag, der fremstillede tænkningen som en bevægelse i bevidstheden af forestillinger og begreber, der skulle være et produkt af aflejringen af sanseindtryk i det enkelte menneskes erfaring og deres generalisering, en bevægelse der styredes af lovene for association og perseveration. Det er blevet åbenlyst, at den eneste opfattelse af tænkeprocesserne, der svarer til de kendsgerninger, der har hobet sig op, er den opfattelse, at de realiserer en særlig form for målrettede handlinger og operationer, der er adækvate for de erkendelsesmæssige opgaver.

Også sådanne psykologiske teorier, der kun kendte tænkningen i en eneste af dens former, i form af indre, diskursiv tænkning, tilhører fortiden. Vor tids genetiske undersøgelser har afsløret den ubestridelige kendsgerning, at der eksisterer tænkeprocesser, der også forløber i form af ydre virksomhed med materielle genstande. Og mere end det: de har også vist, at de indre tænkeprocesser ikke er andet end resultatet af en interiorisering og specifik omdannelse af den ydre, praktiske virksomhed, og at der eksisterer stadige overgange fra den ene form til den anden. Under den højtudviklede tænkningens betingelser er disse overgange trådt særlig tydeligt for dagen i undersøgelser af den såkaldte tekniske tænkning: tænkningen hos arbejderen, der skal få komplicerede tekniske indretninger til at fungere rigtigt og hos den eksperimenterende videnskabsmand, undersøgelser

der er fremkaldt af behovene i den nuværende etape af teknikkens udvikling.

Men ved siden af disse og andre ubestridelige resultater i tænkningens psykologi har mange af dens grundproblemer, som der arbejdes med løstrevet fra den almene marxistiske teori, fået en ensidig og derfor forvansket belysning i den moderne psykologi. Selv begrebet virksomhed, der nu er indført i tænkningens psykologi, behandles af positivistiske psykologer i en betydning, der er helt fjern fra den, Marx lagde i begrebet genstandsmæssig menneskelig virksomhed. I flertallet af udenlandske undersøgelser fremtræder tænkningens virksomhed kun fra dens adaptive funktions side og ikke som en af formerne for menneskets tilegnelse og forandring af virkeligheden. Derfor trækkes operationerne, der er dens bestanddele, frem i første række. I virkeligheden betyder dette ikke andet end, at man vender tilbage til en identificering af det logiske og det psykologiske i tænkningen og til en særegen »panlogisme«.

Den heraf kommende »autonomisering« af de logiske operationer er dybt fremmed for den marxistiske lære om tænkningen, som kræver, at man betragter tænkningen som en levende menneskelig virksomhed, der har den samme principielle opbygning som den praktiske virksomhed. Ligesom den praktiske virksomhed svarer tænkevirksomheden til disse eller hine behov og tilskyndelser og ligger tilsvarende under for følelsernes regulerende indflydelse. Ligesom den praktiske virksomhed består den af handlinger, der er underkastet bevidste mål. Endelig: ligesom den praktiske virksomhed realiseres tænkningen med disse eller hine redskaber, dvs. ved hjælp af bestemte operationer, i det givne tilfælde: logiske eller matematiske. Men alle operationer, uanset om de er ydre, motoriske, eller indre, mentale, repræsenterer efter deres oprindelse kun et udviklingsprodukt af den

tilsvarende handling, hvori abstraktionen og generaliseringen af de objektive forhold, der karakteriserer handlingens genstandsmæssige betingelser, lykkes. De erhverver derfor en relativt selvstændig eksistens og bliver i stand til at manifestere sig i den ene eller anden materielle form, i form af værktøj, maskiner, multiplikationstavler, de simpleste former for kuglerammer eller de mest komplicerede edb-indretninger. Men dermed holder de ikke op med blot at være midler for den menneskelige virksomhed og dens objekter. Derfor kan menneskets tænkevirksomhed overhovedet ikke reduceres til et system af disse eller hine logiske, matematiske eller andre operationer, ligesom for eksempel produktionen overhovedet ikke kan reduceres til de teknologiske processer, der realiserer den.

Ignoreringen af disse ubestridelige teser fører retop til illusoriske forestillinger om tænkningen, hvor alt bringes til at stå på hovedet: de mentale tegnoperationer, der er frembragt under udviklingen af menneskets erkendelsesvirksomhed, synes at frembringe denne tænkning. Disse forestillinger finder især udtryk i, at de moderne »tænkende maskiner« (der ligesom alle andre maskiner med Marx' ord kun er »organer for menneskets hjerne, skabt af menneskets hånd«¹⁾) tilskrives egenskaber som ægte subjekter for tænkningen. Man får det billede, at det ikke er dem, der betjener menneskets tænkning, men at mennesket betjener dem²⁾.

Det er ikke svært at se, at når man tilskriver maskinerne menneskets intellektuelle evner, så udtrykker det den samme løsrivelse af tænkningen fra den sanselige virksomhed, som her blot fremtræder i en anden ikklædning: her udskilles tænkningens operationer i deres eksterioriserede for-

1) Karl Marx. Skrifter i udvalg, *Grundrids 3*, s. 750
2) Se A. N. Leontjev. *Automatiseringen og mennesket*. I: *Psykologiske undersøgelser 2*, Moskva 1970 (russ.), s. 3-12

mer, hvori de er overgivet til maskinerne, fra den menneskelige virksomhed. Men operationerne er kun midler, redskaber for tænkningen og ikke selve tænkningen. Derfor vil de psykologiske konsekvenser af den teknisk-videnskabelige revolution, som objektivt frembringer en intellektualisering af det menneskelige arbejde, en forening af intellektuel og praktisk virksomhed i arbejdet, vise sig at være afhængige, ikke af teknikkens automatisering i sig selv, men af det samfundssystem, hvori denne teknik fungerer. Under kapitalismens betingelser, under fremmedgørelsen af produktionsmidlerne, forskyder den blot brudlinjen til den intellektuelle virksomheds område, idet den skiller en elite, — dem der skaber automaterne — fra dem, der betjener disse automater. Under det socialistiske, og det kommende kommunistiske samfunds betingelser stimulerer teknikken den menneskelige tænkning og sikrer tværtimod udviklingen af arbejdets skabende og intellektuelle karakter i alle dets led og former.

Dette er selvfølgelig et ganske specielt problem, som kræver en særlig behandling. Når jeg har nævnt det her, er det kun for endnu en gang at understrege tænkningens uadskillelighed fra de reale betingelser for dens funktioneren i menneskets liv. Udforskningen af tænkeprocesserne, uden at de er løst fra de mangfoldige former og måder for menneskelig virksomhed, der realiseres af dem, men betragtet som et middel for virksomheden, udgør netop en af de vigtigste opgaver for den sovjetiske psykologi, for alle marxistiske psykologer.

I dette kapitel er nogle spørgsmål kun lige blevet berørt. Det er opgaven for den følgende fremstilling at give dem en indgående belysning, hvilket fremfor alt *problemet om opfattelsen af det psykiske som virkelighedsgenspejling* trænger til.

Kapitel II

DEN PSYKISKE GENSPEJLING

1. Niveauer

Begrebet *genspejling* er et grundlæggende filosofisk begreb. Denne grundlæggende betydning har det også for den psykologiske videnskab. Indføringen af genspejlingsbegrebet som en grundtese i psykologien er blevet begyndelsen til psykologiens udvikling på et nyt, marxistisk-leninistisk grundlag. Siden da har den sovjetiske psykologi gennemløbet et halvt århundrede, hvorunder dens konkret-videnskabelige forestillinger har udviklet og ændret sig; men det vigtigste, opfattelsen af det psykiske som subjektiv genspejling af den objektive virkelighed, er og bliver urokkeligt inden for psykologien. Når der tales om genspejling, må man først og fremmest understrege dette begrebs historiske mening. Denne består for det første i, at dets indhold ikke er stivnet. Tværtimod udvikles og beriges det sammen med fremgangen i videnskaberne om naturen, om mennesket og om samfundet.

Den anden, og særlig vigtige, tese går ud på, at der i genspejlingsbegrebet ligger en idé om udvikling, ideen om eksistensen af forskellige niveauer og former for genspejling. Der er tale om forskellige niveauer for de forandringer i de genspejlende legemer, der fremkommer som resultat af de påvirkninger, der rammer dem, og som er adækvate

old
psyki-
ske,

?

for disse. Disse niveauer er meget forskellige. Men alligevel er det niveauer af én og samme relation, som træder for dagen i kvalitativt forskellige former, i den livløse natur, i dyreverdenen og, til sidst, hos mennesket.

I denne forbindelse opstår der en opgave, der har førsterangs betydning for psykologien: at undersøge de særlige egenskaber ved de forskellige genspejlingsniveauer og deres funktion og at studere overgangene fra genspejlingens mere simple til dens mere komplicerede niveauer og former.

Det er kendt, at Lenin betragtede genspejling som en egenskab, der er nedlagt allerede i »fundamentet til selve materiens bygning«, og som på et bestemt udviklingstrin, nemlig på den højtorganiserede levende materies niveau, får form af sansning og perception, og hos mennesket tillige form af den teoretiske tanke, begrebet. En sådan i ordets brede betydning historisk opfattelse af genspejlingen udelukker muligheden af at behandle psykiske fænomener, som om de var løsrevet fra vekselvirkningssystemet i verden, som er én i sin materialitet.

Den enorme betydning, dette har for videnskaben, ligger i, at det psykiske, hvis oprindelighed er blevet postuleret af idealismen, bliver gjort til et spørgsmål for den videnskabelige forskning; det eneste postulat, der bliver tilbage, er anerkendelsen af en uafhængigt af det erkendende subjekt eksisterende objektiv virkelighed. Heri ligger betydningen af Lenins krav om ikke at gå fra »sansenindtrykket« til den ydre verden, men fra den ydre verden til »sansenindtrykket«, fra den ydre verden som det primære til de subjektive, psykiske fænomener som det sekundære! Det siger sig selv, at dette krav helt og fuldt også gælder for

1) Se V. I. Lenin. *Materialisme og empiriokriticisme*, Forlaget Tiden, København 1970, s. 27

det konkret-videnskabelige studium af det psykiske, for psykologien.

Den strategi for udforskningen af sansefænomenerne, der går ud fra den ydre verden, fra tingene, er strategien for den objektive udforskning af dem. Som erfaringerne fra psykologiens udvikling viser, opstår der mange teoretiske vanskeligheder, når man går den vej. De har vist sig allerede i forbindelse med de første konkrete resultater af det naturvidenskabelige studium af hjernen og sanseorganerne. Skønt fysiologernes og psykofysikernes arbejder har beriget den videnskabelige psykologi med viden om væsentlige kendsgerninger og lovmæssigheder, der er betingelser for at der kan fremkomme psykiske fænomener, har de ikke umiddelbart kunnet forklare selve disse fænomeners væsen: det psykiske blev stadig anskuet isoleret, og problemer om at sætte det psykiske i forhold til den ydre verden blev løst i Johannes Müllers fysiologiske idealismes ånd, ud fra Helmholtz' hieroglyftheori, Wundts dualistiske idealisme osv. Størst udbredelse har de parallelistiske synspunkter fået, i moderne psykologi er de kun blevet maskeret med en ny terminologi.

I forbindelse med genspejlingsproblemet har den reflektoriske teori, Pavlovs lære om den højere nervevirksomhed, ydet et stort bidrag. Hovedaccenten i forskningen er blevet flyttet væsentligt: hjernens genspejlende, psykiske funktion blev nu set som et produkt af og som en betingelse for organismens virkelige forbindelser med det ydre miljø, der påvirker den. Derved blev forskningen ledet til en principielt ny orientering, der fik udtryk i, at man nu så på hjernefænomenerne ud fra den vekselvirkning, der frembringer dem, og som realiseres i organismernes adfærd, i forberedelsen af den, i dens udformning og styrkelse. Det forekom endog som om studiet af hjernen på dette niveau (med Pavlovs udtryk: »fysiologiens

anden dels«¹ niveau) i sit perspektiv flød fuldstændig sammen med den videnskabelige, forklarende psykologi.

Men tilbage blev den teoretiske hovedvanskelighed, der kan udtrykkes som umuligheden af at reducere den psykologiske analyses niveau til den fysiologiske analyses, de psykologiske love til lovene for hjernens virksomhed. Nu, hvor psykologien som et specielt vidensområde har fået stor udbredelse og praktisk betydning for løsningen af mange opgaver, som livet stiller, har tesen om ikke-reducerbarheden af det psykiske til det fysiologiske fået nyt bevjs, — i selve den psykologiske forsknings praksis. Der har udviklet sig en tilstrækkelig præcis, faktisk adskillelse mellem psykiske processer på den ene side, og de processer i de fysiologiske mekanismer, der realiserer dem, på den anden, en adskillelse uden hvilken man selvfølgelig heller ikke kan løse problemet om relationerne og forbindelserne mellem dem.

Der har desuden udviklet sig et system af objektive psykologiske metoder, i særdeleshed metoder for den psykologisk-fysiologiske grænseforskning. Takket være dette er det konkrete studium af de psykiske processers natur og mekanismer gået langt ud over de grænser, der er sat af de naturvidenskabelige forestillinger om det psykiskes organs, hjernens virksomhed. Selvfølgelig er dette slet ikke ensbetydende med, at alle teoretiske spørgsmål, der vedrører problemet om det psykologiske og det fysiologiske, har fundet deres løsning. Man kan kun sige, at der er sket virkelig fremgang i den retning. Samtidig er der opstået nye, vanskelige teoretiske problemer. Et af dem er stillet af udviklingen af det kybernetiske approach til studiet af genspejlingsprocesserne.

1) Se I. P. Pavlov. Samlede værker, Leningrad 1951 (russ.), bd. 3, 1. bog, s. 28

Under indflydelse af kybernetikken blev opmærksomheden koncentreret om analysen af reguleringen af levende systemers tilstande gennem den information, der styrer dem. Hermed er der taget et nyt skridt på den allerede skitserede vej: studiet af levende organismers vekselvirkning med miljøet, som her viser sig fra en ny side, nemlig overføringen, forarbejdningen og bevarelsen af information. Samtidig er det sket en teoretisk tilnærmelse mellem opfattelsen af kvalitativt forskellige, styrende og selvstyrende objekter — uorganiske systemer, dyr og mennesker. Selve begrebet information (et af de grundlæggende begreber i kybernetikken) er nok kommet fra kommunikationsteknikken, men det nedstammer så at sige fra mennesket, fra fysiologien og endda fra psykologien: det hele begyndte jo med studiet af overføringen af semantisk information fra menneske til menneske gennem tekniske kanaler.

Som bekendt bredte det kybernetiske approach sig lige fra begyndelsen implicit også til den psykiske virksomhed¹. Meget snart viste kybernetikkens nødvendighed sig også i selve psykologien, særlig åbenlyst i »ingeniør-psykologien« der studerer systemet »menneske-maskine«, som betragtes som et specialtilfælde af styringssystemet. I dag anvendes begreber af typen »feed-back«, »regulering«, »information«, »model« osv. i vidt omfang også i sådanne grene af psykologien, som ikke er bundet af nødvendigheden af at anvende formale sprog, der er beregnet på at beskrive styringsprocesser, som de forløber i vilkårlige systemer, herunder også tekniske.

Medens indførelsen af neurofysiologiske begreber i psykologien støttede sig på tesen om det psykiske som en funktion af hjernen, så har udbre-

1) Se Norbert Wiener. *Cybernetics or Control and Communication*, I: *The Animal and the Machine*, Paris 1952

kybernetik
til
information

deisen af den kybernetiske fremgangsmåde i psykologien en anden videnskabelig retfærdiggørelse. Psykologien er jo den konkrete videnskab om fremkomsten og udviklingen af menneskets genspejling af virkeligheden, som finder sted i dets virksomhed og som formidler denne og spiller en reel rolle i den. Kybernetikken på den anden side, som studerer vekselvirkningsprocesser i systemer og mellem systemer i begreberne information og isomorfi, gør det muligt at indføre kvantitative metoder i studiet af genspejlingsprocesser og beriger dermed læren om genspejlingen som en almen egenskab ved materien. Dette er blevet påpeget mange gange i vor filosofiske litteratur¹, ligesom det forhold, at kybernetikkens resultater har væsentlig betydning for psykologiske undersøgelser².

Kybernetikkens betydning for studiet af den sanssemæssige genspejlings mekanismer er ubestridelig, når den ses fra denne side. Men man må ikke glemme, at når den almene kybernetik giver beskrivelser af reguleringsprocesser, abstraherer den fra deres konkrete natur. Derfor opstår spørgsmålet om den adækvate anvendelse af kybernetikken på hvert specielt område. Det er for eksempel kendt, hvor kompliceret dette spørgsmål er, når talen er om sociale processer. Det er også kompliceret for psykologien. Den kybernetiske fremgangsmåde i psykologien består jo selvfølgelig ikke bare i at erstatte psykologiske udtryk med kybernetiske. En sådan ombytning er lige så ufrugtbar som de forsøg, der i sin tid blev gjort på at erstatte psykologiske udtryk med fysiologiske. Så meget mindre tilladeligt er det mekanisk at indføre kybernetikkens enkelte teser og teoremer i psykologien.

1) Se *Den leninske genspejlingsteori og den moderne videnskab*, Moskva 1967 (russ.)

2) Se *Kybernetik. I: Filosofisk encyklopædi*, Moskva 1962, bd. 2 (russ.)

Blandt de problemer, der opstår i psykologien i forbindelse med udviklingen af den kybernetiske fremgangsmåde, har problemet om den sanssemæssige afbildning og om modellen særlig stor betydning. Selv om adskillige værker af filosoffer, fysiologer, psykologer og kybernetikere har været helliget dette problem, fortjener det en yderligere teoretisk analyse i lyset af opfattelsen af den sanssemæssige afbildning som den subjektive genspejling af verden i menneskets bevidsthed.

Som bekendt har begrebet *model* fået kolossal udbredelse og anvendes i meget forskellige betydninger. Men til brug for den følgende betragtning af vort problem kan vi anvende den simpleste og så at sige groveste definition af det. Med model vil vi betegne et sådant system (mængde), hvis elementer står i en lighedsrelation (homomorfi, isomorfi) til elementerne i et andet (det modellede) system. Det er indlysende, at specielt den sanssemæssige afbildning falder ind under en sådan bred definition af model. Men problemet ligger ikke i, om vi kan behandle den psykiske afbildning som en model, men i, om denne fremgangsmåde kommer til at omfatte afbildningens væsentlige, specifikke karakteristika, dens natur.

Den leninske genspejlingsteori betragter de sanssemæssige afbildninger i menneskets bevidsthed som aftryk, optagelser af den uafhængigt eksisterende virkelighed. Heri består det, der tilnærmer den psykiske genspejling til »beslægtede« genspejlingsformer, der også er karakteristiske for den materie, der ikke er i besiddelse af en »klart udtalt sansevne«¹. Men dette udgør kun den ene side af karakteristikken af den psykiske genspejling. Den anden består i, at den psykiske genspejling, til forskel fra spejling i et spejl og andre

1) V. I. Lenin. *Materialisme og empiriokriticisme*, s. 31

former for passiv genspejling er subjektiv, dvs. at den ikke er passiv og død, men aktiv, at det menneskelige liv, praksis, indgår i dens definition, og at den karakteriseres af en stadig bevægelse, der fører det objektive over i det subjektive.

Disse teser, der først og fremmest har gnoseologisk mening, er samtidig også udgangspunkter for konkret-videnskabelig psykologisk forskning. Netop på det psykologiske plan opstår problemet om specifikke karakteristika ved de genspejlingsformer, der udtrykker sig ved, at mennesket er i besiddelse af subjektive, sans- og tankemæssige, afbildninger af virkeligheden.

Den tese, at den psykiske genspejling af virkeligheden er dens subjektive afbildning, betegner afbildningens tilhørighed til et virkeligt »subjekt for sit liv«. Men begrebet afbildningens subjektivitet i betydningen tilhørighed til et sådant subjekt indebærer en henvisning til dettes aktivitet. Afbildningens forhold til det genspejlede er ikke forholdet mellem to objekter (systemer, mængder) der står i en en-entydig relation til hinanden; forholdet mellem dem reproducerer den polarisation, der gælder for enhver livs-proces, på hvis ene pol det aktive, »engagerede« subjekt befinder sig, mens det i forhold til subjektet »ligeglade« objekt står på den anden. Netop dette træk ved den subjektive afbildnings forhold til den genspejlede virkelighed er ikke indeholdt i forholdet »model — det modellerede«. Dette forhold har egenskaben symmetri og tilsvarende har termerne »model« og »det modellerede« relativ betydning, alt efter hvilket af de to objekter, det erkendende subjekt vælger (teoretisk eller i praksis) at lade være model og hvilket — det modellerede. Hvad angår modellerings-processen (dvs. subjektets konstruktion af modeller af vilkårlig type, eller endda subjektets erkendelse af de relationer, der bestemmer en sådan forandring

af et objekt, som gør det til model af et eller andet objekt) så er dette et helt andet spørgsmål.

Begrebet afbildningens subjektivitet indbefatter således begrebet subjektets *engagement*. Psykologien har næsten fra tidernes morgen beskrevet og studeret perceptionens, forestillingens og tænkningens afhængighed af »hvad mennesket har brug for«, af dets behov, motiver, indstillinger og emotioner. Det er i den forbindelse meget vigtigt at understrege, at et sådant *engagement* selv er objektivt determineret og udtrykker sig, ikke i afbildningernes inadækvathed (skønt det kan udtrykke sig heri) men i, at det gør det muligt aktivt at trænge ind i virkeligheden. Sagt på en anden måde: subjektivitet på den sansemæssige genspejlings niveau skal ikke opfattes som subjektivisme, men snarere som genspejlingens »subjektivitet«, dvs. dens tilhørighed til det virksomme subjekt.

Den psykiske afbildning er et produkt af subjektets vitale, praktiske forbindelser og relationer til tingsverdenen, og den er uden sammenligning meget bredere og righoldigere end en hvilken som helst modelrelation. Derfor er en beskrivelse af afbildningen som en reproduktion i de sensoriske modaliteters sprog (i den sensoriske »kode«) af parametrene ved det objekt, der indvirker på subjektets sansorganer, resultatet af en analyse, der egentlig finder sted på det fysikalske plan. Men netop på dette plan fremtræder den sansemæssige afbildning fattigere i sammenligning med en mulig matematisk eller fysisk model af objektet. Helt anderledes ligger sagen, når vi betragter afbildningen i det psykologiske plan, — som psykisk genspejling. Som sådan fremtræder den lige modsat i al sin righoldighed, fordi den optager hele det system af objektive relationer i sig, hvori alene det genspejlede indhold har virkelig eksistens. Så meget mere gælder det sagte for

den bevidste sansemæssige afbildning, dvs. afbildningen på den bevidste genspejlings niveau.

2. Den psykiske genspejlings aktivitet

Der har inden for psykologien udviklet sig to indfaldsveje, to synsmåder på den proces, der frembringer den sansemæssige afbildning. Den ene gentager den gamle, sensualistiske opfattelse af perceptionen, hvorefter afbildningen er det umiddelbare resultat af objektets ensidige indvirkning på sansorganerne.

En principielt anden opfattelse af den proces, der frembringer afbildningen, går tilbage til Descartes. I sin berømte »Dioptrik« sammenlignede han synet og perceptionen af ting hos den blinde, der »ligesom ser med hænderne«, og skrev: »... Hvis I mener, at den forskel, den blinde lægger mærke til mellem træer, sten, vand og andre lignende ting ved hjælp af sin stok, ikke forekommer ham mindre end den, der eksisterer mellem rød, gul, grøn og en hvilken som helst anden farve, så er dog uligheden mellem legemerne ikke andet end forskellige måder at bevæge stokken på eller lade den modsætte sig bevægelser.«¹ Senere blev ideen om det principielle slægtskab mellem frembringelsen af taktile og visuelle afbildninger som bekendt videreudviklet af Diderot og især af Setjenov.

I den moderne psykologi er den opfattelse, at perceptionen er en aktiv proces, der nødvendigvis indeholder efferente led, nu almindeligt anerkendt. Skønt blotlæggelsen og registreringen af de efferente processer undertiden frembyder betydelige metodiske vanskeligheder, idet nogle fænom-

1) R. Descartes. *Om metoden*. Med tillæggene: *Dioptrik, Meteorer, Geometri*, Moskva 1959, s. 71, se også s. 72 (russ.)

ner snarere synes at vidne til fordel for en passiv, »skærm«-teori om perception, må man dog anse det for en fastslået sag, at de nødvendigvis må medvirke.

Særlig vægtige resultater har man fået ved ontogenetiske undersøgelser af perceptionen. Disse undersøgelser har det fortrin, at de gør det muligt at studere de aktive processer i perceptionen i deres så at sige fuldt udfoldede, åbne, dvs. udvendigt motoriske, endnu ikke interioriserede og ikke reducerede former. De resultater, man har fået her, er velkendte, og jeg vil ikke fremlægge dem her, blot nævne, at det netop er i disse undersøgelser, man har indført begrebet den perceptuelle handling¹.

De efferente processers rolle er også blevet studeret i undersøgelser af den auditive perception, hvis receptororgan, i modsætning til den følende hånd og synsapparatet, fuldstændig mangler ydre aktivitet. For det sproglige gehør blev nødvendigheden af »artikulatorisk imitation«² eksperimentelt påvist, for gehøret for tonehøjde: en skjult aktivitet i stemmeapparatet³.

I dag er den opfattelse næsten blevet banal, at tingenes ensidige indvirkning på subjektets sansorganer ikke er tilstrækkelig til, at der fremkom-

1) Se A. V. Saporosjets, L. A. Venger, V. P. Sintjenko, A. G. Russkaja. *Perception og handling*, Moskva 1967 (russ.)

2) Se L. A. Tjstovitj, V. V. Aljakrinskij, V. A. Abuljan. *Forsinkelser ved gentagelse af det hørt*. I: *Psykologiens spørgsmål*, nr. 1, 1960; L. A. Tjstovitj, J. A. Klaas, R. O. Aleksin. *Om imitationens betydning ved genkendelse af lydfølger*. I: *Psykologiens spørgsmål*, nr. 5, 1961, se ligeledes A. N. Sokolov. *Indre sprog og tænkning*, Moskva 1968, s. 150-157

3) Se J. B. Gippenreiter, A. N. Leontjev, O. V. Ovtjinnikova. *Analyse af perceptionens systemstruktur*. I: *Rapporter fra det Russiske Pædagogiske Akademi*, Moskva 1957-59, indlæg 1-7

mer en afbildning, og at det yderligere er nødvendigt, at der forekommer en »modsat rettet«, aktiv proces fra subjektets side, for at det kan ske. Det er naturligt, at hovedretningen i perceptionsforskningen er blevet studiet af de aktive, perceptuelle processer, deres genese og struktur. Trods al forskel i de hypoteser, forskerne går ud fra, når de studerer den perceptuelle virksomhed, forenes de i anerkendelsen af dens nødvendighed og i den overbevisning, at netop gennem den perceptuelle virksomhed sker »oversættelsesprocessen« af de ting, der virker på sansorganerne, til den psykiske afbildning. Men det betyder, at det ikke er sansorganerne, der perciperer, men mennesket, ved hjælp af sansorganerne.

Enhver psykolog ved, at nethindebilledet (nethinde-»modellen«) af et objekt ikke er det samme som den sette (psykiske) afbildning af det, og på samme måde ved han for eksempel også, at man kun med forbehold kan kalde de såkaldte efterbilleder for afbildninger, fordi de mangler konstant, følger blikkets bevægelser og er underkastet Emmerts lov¹.

Det er selvfølgelig ikke nødvendigt at spille mange ord på den kendsgerning, at perceptionsprocesserne indgår i menneskets vitale, praktiske forbindelser med verden, med objekt-tingene, og derfor nødvendigvis, direkte eller indirekte, følger sig efter objekternes egne egenskaber. Det er herved, at det subjektive produkt af perceptionen, den psykiske afbildning, adækvathed bliver determineret. Hvilken form den perceptuelle virksomhed end måtte antage, hvilken grad af reduktion eller automatisering den end er undergået i løbet af sin udformning og udvikling, så er den principielt bygget på samme måde som den fø-

1) Emmerts lov (1881) går ud på, at et efterbilledes størrelse varierer direkte (lineært) med afstanden mellem subjektet og den flade, det projiceres på. — O. a.

lende hånds virksomhed, der »optager« genstandens kontur. Ligesom den følende hånds virksomhed finder enhver perceptuel virksomhed objektet der, hvor det reelt eksisterer, i den ydre verden, i det objektive rum og i tiden. Dette udgør også den afgørende vigtige psykologiske egenskab ved den subjektive afbildning, som man kalder dens genstandsmæssighed eller — med et meget uheldigt udtryk: dens objektiverethed.

Denne egenskab ved den sansemæssige psykiske afbildning finder man i sin mest enkle og karakteristiske form ved eksterceptive genstandsafbildninger. Det centrale psykologiske faktum ligger her i, at det, der er givet os i afbildningen, ikke er vore subjektive tilstande, men selve objekterne. For eksempel perciperes lyspåvirkningen af øjet fra en ting netop som en ting, der befinder sig uden for øjet. I perceptionsakten stiller subjektet ikke sin afbildning af tingen i relation til selve tingen. For subjektet er afbildningen ligesom henlagt til tingen. Heri udtrykkes også psykologisk den af Lenin fremhævede umiddelbare forbindelse mellem sansningen, den sansende bevidsthed og den ydre verden.

Når vi kopierer en genstand i tegning, må vi nødvendigvis stille kopien (modellen) af genstanden i relation til den afbildede (modellerede) genstand, idet vi opfatter dem som to forskellige ting; men vi opstiller ikke en sådan relation mellem vor subjektive afbildning af genstanden og selve genstanden, mellem perceptionen af tegningen og selve tegningen. Skulle spørgsmålet om en sådan relatering også opstå, da kun sekundært, ud fra en refleksion over perceptionsoplevelsen.

Man kan derfor ikke være enig i den somme tider fremførte påstand, at perceptionens genstandsmæssighed er resultatet af en »objektive-

1) Se V. I. Lenin. *Materialisme og empiriokriticisme*, s. 35

ring« af den psykiske afbildning, altså at tingens indvirkning først frembringer en sansemæssig afbildning af den, og at subjektet så relaterer denne afbildning til verden, »projicerer den på originalen«¹.

— Psykologisk eksisterer en sådan speciel »baglæns projektionshandling« under normale betingelser simpelt hen ikke. Når nethinden påvirkes i periferien af en lysplet, der uventet viser sig på en skærm, drejes øjet straks hen mod den, og forsøgspersonen ser med det samme dette punkt lokaliseret i det objektive rum; hvad han overhovedet ikke perciperer, er dets flytning i forhold til nethinden, i det øjeblik øjet »hopper«, eller forandringerne i receptorsystemets neurodynamiske tilstande.

Q Sagt på en anden måde eksisterer der for subjektet ikke nogen struktur, som det i anden omgang måtte kunne relatere til det ydre objekt, på samme måde som det kan relatere sin tegning til originalen.

Om dette, at sansningens og perceptionens genstandsmæssighed (»objektiverethed«) ikke er noget sekundært, vidner mange bemærkelsesværdige kendsgerninger, der længe har været kendt inden for psykologien. En af dem hænger sammen med det såkaldte »sondeproblem«. Denne kendsgerning består i, at når for eksempel en kirurg eksplorerer et skudsår, er det spidsen af den sonde, han bruger til at finde projektilet med, der er »følende«, dvs. at hans sansning på paradoksalt vis synes at være flyttet ud i de ydre tings verden og lokaliseret, ikke på grænsen »sonde — hånd«, men på grænsen »sonde — perciperet objekt« (projektilet). Det samme sker i ethvert andet analogt tilfælde, for eksempel når vi fornemmer papirets ruhed med spidsen af en pen, eller når vi i mørke føler os frem til vejen ved hjælp af en stok osv.

1) Se V. Tjukhtin. *Genspejling og information*. I: *Filosofiens spørgsmål*, nr. 3, 1967 (russ.)

Hovedinteressen ved disse kendsgerninger ligger i, at man her har nogle relationer, der normalt er skjult for forskeren, isoleret (»separeret«) og til en vis grad eksterioriseret. En af disse relationer »hånd — sonde«. Den påvirkning, sonden udøver på håndens receptive apparat, fremkalder sansninger, der integreres i en kompliceret visuelt-taktil afbildning af sonden og herefter spiller en ledende rolle i fastholdelsen af sonden i hånden. En anden relation er relationen »sonde — objekt«. Den opstår, så snart kirurgen fører sonden til berøring med objektet. Men selv i dette første øjeblik bliver objektet, der endnu fremtræder i al ubestemthed, som »et eller andet«, som det første punkt på en linje, der udgør afbildningens næppe påbegyndte »tegning«, — relateret til den ydre verden, lokaliseret i det objektive rum. Med andre ord fremviser den sansmæssige, psykiske afbildning egenskaben genstandsrelaterethed allerede i tilblivelsesøjeblikket. Men lad os fortsætte analysen af relationen »sonde — objekt« lidt længere. Lokaliseringen af objektet i rummet udtrykker dets adskilthed fra subjektet; dette er en »skitsering af grænserne« for dets af subjektet uafhængige eksistens. Disse grænser viser sig tydeligt, så snart subjektets virksomhed nødes til at føje sig efter objektet, og dette sker selv i det tilfælde, hvor virksomheden fører til omformning eller ødelæggelse af det. Det interessante ved denne relation ligger i, at denne grænse forløber som grænsen mellem to fysiske legemer: det ene af dem, sondens ende, realiserer subjektets kognitive, perseptuelle virksomhed. På grænsen mellem disse to materielle ting lokaliseres de sansninger, der udgør »stoffet« i den subjektive afbildning af objektet: de fremtræder, som om de var forflyttede til sondens følende spids, den kunstige distansreceptor, der danner en forlængelse af det handlende subjekts hånd.

• her sætte meditationen midt

Hvis subjektets handling under de beskrevne perceptionsbetingelser er blevet ledet gennem en ydre ting, der er bragt i bevægelse, så bliver lokaliseringsprocessen, når man lokaliserer et objekt i rummet ved den egentlige (sædvanlige, f.eks. visuelle, O. a.) distante perception omstruktureret og yderst kompliceret. I tilfældet: perception ved hjælp af en sonde bevæges hånden ikke væsentligt i forhold til sonden, men ved visuel perception er det øjet, der er bevægeligt, når det »beføler« de lysstråler, der tilbagekastes fra objektet og når frem til nethinden. Men også i dette tilfælde er det nødvendigt at overholde de betingelser, der henlægger grænsen »subjekt — objekt« til selve objektets overflade, for at der kan opstå en subjektiv afbildning.

Det er de samme betingelser, der ligger bag det visuelle objekts såkaldte *invariants*, specielt forekomsten af sådanne flytninger af nethinden i forhold til den tilbagekastede lysstrøm, der udgør en slags uophørlig, af subjektet styret »skiften mellem forskellige følere«, der er ækvivalent med, at de bevæges langs objektets overflade. Her flyttes subjektets sansning ligeledes ud til objektets ydre grænser, dog ikke gennem en ting (sonden), men gennem lysstrålerne. Subjektet ser ikke den uophørligt og hurtigt skiftende nethindeprojektion af objektet, men det ydre objekt i sin relative *invariants* og stabilitet.

Det er netop ignoreringen af den sansemæssige afbildnings hovedkendetegn, vore sansningers sammenhæng med den ydre verden, der ligger bag en meget grov misforståelse, der har beredt jordbunden for subjektivt-idealistiske konklusioner ud fra princippet om sanseorganernes specifikke energier. Denne misforståelse går ud på, at Johannes Müller satte lighedstegn mellem subjektets oplevede reaktioner fra sanseorganerne, der fremkaldes af stimuliernes virkninger, og sansninger der indgår

i afbildningen af den ydre verden. I virkeligheden er der ingen, der tager den »lysen op«, der opstår som resultat af elektrisk stimulation af øjet, for at være virkeligt lys, og kun i en Münchhausens hoved kunne den idé opstå, at sætte ild i krudtet på fængelhatten med de gnister, der fæg ud af øjnene på ham. Ofte siger vi med fuld ret: »Det sortnede for øjnene« eller »det suser for ørerne«, — for øjnene, for ørerne, men ikke i værelset, på gaden osv. Til forsvar for det synspunkt, at den subjektive afbildning er sekundært relateret (til den ydre verdens ting, O. a.) kunne man tænkes at støtte sig til Senden, Hebb og andre forfattere, der beskriver tilfælde af helbredelse af synet hos voksne efter operation for medfødt katarakt; først optræder der hos dem kun et kaos af subjektive, visuelle fænomener, som derpå relateres til objekter i den ydre verden og bliver afbildninger af dem. Men der er jo tale om mennesker med en allerede udformet genstandsperception i en anden modalitet, som nu blot får et nyt bidrag fra synets side; her har vi derfor strengt taget ikke at gøre med en afbildning, der relateres sekundært til den ydre verden, men med elementer af en ny modalitet, der inkluderes i afbildningen af den ydre verden.

Den distante perception (den visuelle og auditive) er selvfølgelig en overordentlig kompliceret proces, og udforskningen af den støder ind i en mængde forhold, der synes at modsige hinanden, ja undertiden virker uforklarlige. Men psykologien kan som enhver anden videnskab ikke opbygges alene som summen af empiriske kendsgerninger, den kan ikke slippe uden om teorien, og hele sagen drejer sig om, hvilken teori den ledes af.

I lyset af genspejlingsteorien er det »klassiske« skema til undervisningsbrug: *lys* → *dets projektion på øjets nethinde* → *afbildning af denne projektion i hjernen, der udsender et eller andet »metafysisk*

NB

Johannes Müller
sammenhæng

lys«, ikke andet end en overfladisk, groft ensidig og derfor også falsk gengivelse af den psykiske genspejling. Dette skema fører direkte til en erkendelse af, at vore sanseorganer, der råder over »specifikke energier« (hvad der er et faktum) isolerer den subjektive afbildning fra den ydre, objektive virkelighed. Det er forståeligt, at ingen beskrivelse af dette skema for perceptionsprocessen i udtryksformer som udbredelse af nerveexcitation, information, konstruktion af modeller osv. er i stand til at forandre dette væsentligt.

En anden side af problemet om den sansemæssige, subjektive afbildning er spørgsmålet om praksis' rolle ved dens dannelse. Det er almindeligt kendt, at indlæringen af kategorien praksis i erkendelsesteorien er hovedpunktet i den skillelinje, der til den ene side adskiller den marxistiske opfattelse af erkendelsen fra opfattelsen af erkendelsen i den førmarxistiske materialisme, og til den anden side fra den idealistiske filosofi. »Livet og praksis må være erkendelsesteoriens første og grundlæggende synspunkt«, siger Lenin. Dette synspunkt bliver også bevaret som det første og grundlæggende i de sansemæssige, kognitive processers psykologi.

I det foregående har vi talt om, at perceptionen er aktiv, at den subjektive afbildning af den ydre verden er et produkt af subjektets virksomhed i denne verden. Men denne virksomhed kan ikke forstås anderledes end som virksomhed, der realiserer det legemlige subjekts liv, altså først og fremmest en praktisk proces. Det ville selvfølgelig være en alvorlig fejl, hvis man inden for psykologien betragtede enhver perceptuel virksomhed hos individet som noget, der sker umiddelbart i form af praktisk virksomhed eller udgår direkte fra en sådan. Den aktive visuelle eller

1) V. I. Lenin. *Materialisme og empiriokriticisme*, s. 117

auditive perceptions processer adskiller sig fra den umiddelbare praksis, for både det menneskelige øje og øre er blevet — med Marx' udtryk — teoretiske organer¹. Kun følesansen opretholder individets direkte praktiske kontakter med den ydre, tingsmæssige verden. Ud fra det foreliggende problems synsvinkel er dette en meget væsentlig omstændighed, men heller ikke den udtømmer dette problem fuldstændigt. Sagen er, at ikke subjektets individuelle praksis, men »indbegrebet af den menneskelige praksis« danner grundlaget for de kognitive processer. Derfor overstiger ikke blot menneskets tænkning, men også dets perception i vidt omfang i sin rigdom dets personlige erfarings relative armod.

Den rigtige måde at stille spørgsmålet om praksis' rolle som grundlag og kriterium for sandheden på inden for psykologien kræver, at man undersøger, hvordan netop praksis indgår i menneskets perceptuelle virksomhed. Det må siges, at psykologien allerede har tilvejebragt en mængde konkret-videnskabelige resultater, der fører meget nær til en løsning af dette spørgsmål.

Som det allerede er sagt, gør den psykologiske forskning det stadig mere åbenlyst for os, at det er de efferente led, der spiller den afgørende rolle i perceptionsprocesserne. I nogle tilfælde, nemlig når disse led udtrykker sig i motorikken eller mikromotorikken, fremtræder de tydeligt nok. I andre tilfælde er de »skjulte« og udtrykker sig i forandringer (»dynamikken«) i de løbende indre tilstande i det recipierende system. Men de er der altid. Deres funktion er »assimilerende«, ikke blot i snæver², men også i bredere betydning. Denne sidste omfatter også den proces at »indoptage«

1) Se Marx/Engels. Werke, Ergänzungsband, erster Teil, s. 540

2) Se A. N. Leontjev: *Om den sansemæssige genspejlings mekanisme*. I: *Psykologiens spørgsmål*, nr. 2, 1959 (russ.)

menneskets samlede erfaring med genstandsmæssig virksomhed i den proces, der frembringer afbildningen. Sagen er den, at en sådan indoptagelse ikke kan ske som resultat af en simpel gentagelse af, at nogle sensoriske elementer falder sammen og de midlertidige forbindelser mellem dem aktualiseres. Der er jo ikke tale om en associativ reproduktion af manglende elementer i sensoriske komplekser, men om, hvorvidt de fremkomne subjektive afbildninger er adækvate for de alment egenskaber ved den virkelige verden, mennesket lever og virker i.

Der er med andre ord tale om, hvordan afbildningens frembringelsesproces underordner sig princippet om troværdighed.

Lad os til illustration af dette princip igen vende os til nogle af psykologiens gamle, velkendte fakta, til virkningerne af den »pseudoskopiske« visuelle perception. Som bekendt består den pseudoskopiske effekt i, at når man betragter objekter gennem en kikkert, der er sammensat af to Doveprismer, sker der en lovmæssig forvrængning af perceptionen: objekternes nærmere punkter synes at befinde sig længere borte og omvendt. Som resultat ses for eksempel en konkav gipsmaske af et ansigt under en bestemt belysning som en konveks reliefafbildning, og en reliefafbildning ses omvendt som en maske. Men hovedinteressen ved eksperimenterne med pseudoskopet ligger i, at den set, pseudoskopiske form kun optræder, hvis den er troværdig (en gipsmaske af et ansigt er lige så »troværdig« set ud fra virkelighedens synspunkt som en afbildning i form af en konveks gipsskulptur) — eller hvis det på en eller anden måde er lykkedes at blokere assimileringen af den set, pseudoskopiske form i det billede af den virkelige verden, der danner sig hos det pågældende menneske.

Man har erfaret, at hvis man erstatter et men-

neskehoved, der er lavet af gips med hovedet af et virkeligt menneske, så opstår den pseudoskopiske effekt overhovedet ikke. Særligt illustrerende er forsøg, hvor forsøgspersonen, der er udstyret med pseudoskop, samtidig og i et og samme synsfelt får forevist to objekter, både et virkeligt hoved og en konveks gipsafstøbning af det, så ses menneskehovedet som sædvanlig, men gipsen perciperes pseudoskopisk, dvs. som en konkav maske. Men sådanne fænomener forekommer kun, hvis den pseudoskopiske form er troværdig. En anden egenskab ved den pseudoskopiske effekt er, at for at den kan opstå, er det bedst at fremvise objektet på en abstrakt, ikke tingslignende baggrund, dvs. uden for et system af konkret-tingsmæssige forbindelser. Endelig udtrykker det samme troværdighedsprincip sig i den helt forbløffende effekt, at der kommer sådanne »tilføjelser« til den set, pseudoskopiske form som gør dens eksistens objektivt mulig. Hvis man således foran en eller anden flade placerer en skærm med åbninger, hvorigenem man kan se dele af denne flade, så skal vi ved pseudoskopisk perception få et billede som dette: de dele af fladen, som er placeret bag skærmen og er synlige gennem dens åbninger, skal perciperes af forsøgspersonen som liggende nærmere ved ham end skærmen, dvs. de skal ligesom hænge frit foran skærmen. Men i virkeligheden forholder tingene sig anderledes. Under gunstige omstændigheder ser forsøgspersonen, som det også bør være tilfældet ved pseudoskopisk perception, dele af fladen bag skærmen som om de var foran skærmen. Men de »hænger« ikke i luften (hvad der er utroværdigt), men opfattes som rumlige, fysiske legemer, der stikker frem gennem skærmens åbninger. I den set, form opstår der tilføjelser i form af sideflader, der danner disse fysiske legemers grænser. Og til sidst dette: som systematiske undersøgelser har vist, er de proces-

ser, der frembringer den pseudoskopiske form, og ligesådan de processer, der annullerer dem, ganske vist momentane, men overhovedet ikke automatiske, de sker ikke af sig selv. De er resultatet af perceptuelle operationer, der udføres af subjektet. Dette sidste bevises deraf, at man kan lære forsøgspersonen at styre begge disse processer.

Betydningen af forsøgene med pseudoskopet ligger selvfølgelig ingenlunde i dette, at man under bestemte betingelser kan få en falsk subjektiv, visuel afbildning ved at skabe en forvrængning af projektionen af de foreviste genstande på nethinden ved hjælp af en speciel optik. Deres virkelige betydning (og det gælder også Strattons, Kohlers og andres klassiske »kroniske« forsøg) består i den mulighed, de har åbnet for at studere en sådan omformning af den information, der ankommer til den sensoriske »indgang«, at den underordner sig den objektive virkeligheds almene egenskaber, sammenhænge og lovmæssigheder. Dette er et andet og mere fuldstændigt udtryk for den subjektive afbildnings genstandsmæssighed, som her viser sig, ikke blot i sin oprindelige relaterethed til det genspejlede objekt, men også i sin relaterethed til den genstandsmæssige verden i det hele taget.

Det siger sig selv, at der allerede må være udviklet et billede af denne verden hos det pågældende menneske. Men det dannes ikke kun på et umiddelbart sansemæssigt niveau, men også på højere erkendelsesmæssige niveauer — som resultat af at individet sætter sig i besiddelse af den samfundsmæssige praksis' erfaring, som den genspejles i sproglig form, i systemet af betydninger. Sagt på en anden måde: perceptionens »operator« er ikke bare de tidligere ophobede sanseassociationer og ikke apperceptionen i kantiansk betydning, men den samfundsmæssige praksis.

Den tidligere, metafysiske tænkende psykologi bevægede sig uvægerligt ind i en dobbelt abstrak-

tion i sin analyse af perceptionen: abstraktion af mennesket fra samfundet og abstraktion af det perciperede objekt fra dets sammenhænge med den genstandsmæssige virkelighed. Den subjektive, sansemæssige afbildning og dens objekt optrådte som to over for hinanden stående ting. Men den psykiske afbildning er ikke en ting. Stik imod de fysikalske forestillinger eksisterer den ikke i hjernens væv i form af en ting, ligesom der heller ikke eksisterer nogen »tilskuere« til denne ting, det kunne da kun være ånden, det åndelige »Jeg«. Sandheden er, at det virkelige og virkende menneske ved hjælp af sin hjerne og sine organer perciperer ydre objekter. Deres fremtræden for mennesket er netop deres sansemæssige afbildning. Lad os understrege det endnu en gang: objekternes fremtræden, og ikke de af dem fremkaldte fysiologiske tilstande.

Under perceptionen sker der uophørligt en aktiv proces, hvor den reale virkelighed »drænes« for sine egenskaber, relationer osv., som fikseres i korte eller langvarige tilstande i de reciperende systemer, og en reproducering af disse egenskaber i handlinger (akter), der danner nye afbildninger, i genkendelses- og erindringsakter.

Her må vi på ny afbryde fremstillingen med en beskrivelse af en psykologisk kendsgerning, der illustrerer det netop sagte. Alle ved, hvad det vil sige at »gætte fikserbilleder«. På et billede skal man finde en i dette billede maskeret afbildning af en genstand, som nævnes i et spørgsmål (f.eks. »Hvor er jægeren?« osv.). Den trivielle forklaring på, hvordan perception (genkendelse) af den søgte genstand foregår, går ud på, at den sker som resultat af successive sammenligninger mellem den visuelle afbildning af den givne genstand, subjektet er i besiddelse af, og de enkelte komplekser af billedets elementer. Hvis denne afbildning falder sammen med et af billedets kom-

plekser, fører det til »løsningen«. Denne forklaring går med andre ord ud fra forestillingen om to indbyrdes sammenlignelige ting: afbildningen inde i subjektets hoved og tingens afbildning på billedet. Hvad angår de vanskeligheder, der opstår under denne proces, tilskrives de det forhold, at den søgte genstand ikke er tilstrækkeligt udskilt og ufuldstændig på billedet, hvad der kræver gentagne tillempninger af afbildningen. En sådan forklarings psykologiske urimelighed har givet forfatteren ideen til et ganske simpelt eksperiment, der består i, at man ikke giver forsøgspersonen nogen oplysning om, hvad det er for en ting, der er maskeret på billedet. Forsøgspersonen fik instruktionen: »Foran Dem har De nogle almindelige fikserbilleder for børn. Prøv at finde den ting, der gemmer sig på hvert af dem.« Under disse betingelser kunne processen ikke forløbe efter skemaet: sammenligning af den afbildning af tingen, der opstår hos forsøgspersonen med den afbildning af den, der ligger i billedets elementer. Ikke desto mindre løste forsøgspersonerne opgaverne. De »uddrog« afbildningen af tingen af billedet, og der aktualiseredes hos forsøgspersonerne en afbildning af den dem bekendte genstand.

Vi er nu kommet til et nyt aspekt af problemet om den sanssemæssige afbildning, *forestillingens* problem. I psykologien bruger man ofte forestilling som betegnelse for en generaliseret afbildning, der er »indskrevet« i hukommelsen. Den gamle, substantielle opfattelse af afbildningen som en ting førte til en substantiel opfattelse også af forestillingen. Den er da en generalisering, der opstår som resultat af, at sanssemæssige aftryk lægges oven på hinanden — ligesom ved Galtonfotografiet — og associativt forbindes med en ordbenævnelse. Skønt muligheden for omformning (transformation) af forestillingerne er faldet væk inden for rammerne af en sådan opfattelse, blev de

alligevel tænkt som en slags »færdige« dannelser, der opbevares i hukommelsens magasiner. Det er let at se, at en sådan opfattelse af forestillingerne stemmer godt overens med den formelt-logiske fremstilling af konkrete begreber, men den er i skrigende modsætning til den dialektisk-materialistiske opfattelse af generaliseringen.

Vore sanssemæssige, generaliserede afbildninger indeholder ligesom begreberne bevægelse og, følgelig, modsigelser. De genspejler objektet i dets mangfoldige sammenhænge og formidlinger. Det betyder, at ingen sanssemæssig viden er et stivnet aftryk. Selv om den godt nok opbevares i menneskets hoved, er det dog ikke som en »færdig« ting, men kun virtuelt, — i form af fysiologiske hjernekonstellationer, der har udformet sig, og som er i stand til at realisere den subjektive afbildning af objektet, når det viser sig for mennesket snart i det ene, snart i det andet system af objektive forbindelser. Forestillingen om objektet rummer ikke blot det *ens* ved objekterne, men også hvad man kunne kalde deres forskellige facetter, herunder også sådanne, som ikke »kan lægges oven på hinanden«, ikke står i strukturelt eller funktionelt lighedsforhold til hinanden.

Ikke blot begreberne, men også vore sanssemæssige forestillinger er dialektiske; derfor er de også i stand til at udføre en funktion, som ikke kan reduceres til den rolle, fikserede skabelon-modeller, der svarer til de påvirkninger, receptorerne har modtaget fra enkelte objekter, kan spille. Som psykisk afbildning eksisterer de uadskilleligt fra subjektets virksomhed, som de fylder med den rigdom, der er akkumuleret i dem og gør den levende og skabende.

*

Problemet om de sanssemæssige afbildninger og forestillingerne er opstået for psykologien allerede

på de første trin af dens udvikling. Ingen psykologisk retning kunne, uanset hvilket filosofisk grundlag den gik ud fra, komme uden om spørgsmålet om vore sansningers og perceptionens natur. Man kan derfor ikke undre sig over, at dette spørgsmål har været emnet for et umådeligt antal arbejder, teoretiske og eksperimentelle. Deres antal fortsætter med at vokse hurtigt også i vore dage. Som resultat kan man se en række enkelte spørgsmål gennemarbejdet overordentlig detaljeret, og der er samlet et næsten uoverskueligt videnskabeligt materiale. Men uanset det, er den moderne psykologi endnu langtfra at have mulighed for at skabe en integreret, ikke-eklektisk begrebsramme for perceptionen, der kan omfatte dens forskellige niveauer og mekanismer. Dette gælder især for den beviste perceptions niveau.

Der er åbnet nye perspektiver i den henseende ved at kategorien, psykisk genspejling, hvis videnskabelige produktivitet ikke længere kræver bevis, er blevet bragt ind i psykologien. Men denne kategori kan ikke behandles uden for dens indre sammenhænge med andre grundlæggende marxistiske kategorier. Derfor kræver indføringen af kategorien genspejling i den videnskabelige psykologi nødvendigvis en ombygning af hele dens kategoriapparat. De første problemer, der viser sig på denne vej, er problemer om virksomheden, bevidsthedens og personlighedens psykologi. Den følgende fremstilling drejer sig derfor om en teoretisk analyse af dem.

Kapitel III

VIRKSOMHEDSPROBLEMET I PSYKOLOGIEN

1. To fremgangsmåder inden for psykologien — to analyseskemaer

I de seneste år er der sket en accelereret udvikling af sovjetpsykologiens enkelte grene og af den anvendte forskning. Men i dette tidsrum har man ofret den almene psykologis teoretiske problemer meget mindre opmærksomhed. Samtidig har sovjetpsykologien, der udvikler sig på grundlag af den marxistisk-leninistiske filosofi, udarbejdet en principielt ny måde at opfatte og undersøge det psykiske på og har først af alle indført en række meget vigtige kategorier i psykologien, kategorier, der behøver en fortsat gennemarbejdelse.

Blandt disse kategorier er det kategorien virksomhed, der har den største betydning. Vi minder om Karl Marx' berømte teser om Feuerbach, hvori det siges, at hovedmanglen ved den tidligere metafysiske materialisme bestod i, at den opfattede det sansemæssige alene i form af betragtning og ikke som menneskelig virksomhed, praksis; »at den *aktive side*, i modsætning til materialismen blev udviklet af idealismen«, som dog opfattede den abstrakt og ikke som menneskelig virkelig, sanselig virksomhed¹.

Sådan var tingenes tilstand da også i hele den førmarxistiske psykologi. Ja, for så vidt også i den moderne psykologi, der udvikler sig uden for marx-

1) Se Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Den tyske ideologi* — *Filosofiens elendighed (Tesar om Feuerbach)*, s. 13

ismen. Også inden for denne psykologi fortolkes virksomheden enten inden for rammerne af en idealistisk opfattelse eller i naturvidenskabelige, efter deres almene tendens materialistiske, retninger, — som det passive subjekts reaktion på ydre påvirkninger, som er bestemt af dette subjekts medfødte organisation og dets indlæring. Men netop dette opdeler så også psykologien i den naturvidenskabelige psykologi og psykologien som videnskaben om ånden, i behaviorismens psykologi og den »mentalistiske«. De krisefænomener, der er opstået i psykologien i denne forbindelse, eksisterer også i dag; de er blot »gået under jorden« og træder kun for dagen i mindre gennemskuelige former.

Den for vore dage karakteristiske, intensive udvikling af den interdisciplinære forskning, der forbinder psykologien med neurofysiologien, med kybernetikken og de matematisk-logiske discipliner, med sociologien og kulturhistorien, kan i sig selv endnu ikke føre til løsning af den psykologiske videnskabs fundamentale metodologiske problemer. Ved at lade dem stå uløste forstærker den kun tendensen til en farlig fysiologisk, kybernetisk, logisk eller sociologisk reduktionisme, der bringer psykologien i fare for at miste sin genstand, sit specifikt. Heller ikke den omstændighed at striden mellem de forskellige psykologiske retninger nu har mistet sin tidligere skarphed, vidner om teoretisk fremgang: den militante behaviorisme har vejet pladsen for den kompromisprægede nybehaviorisme (eller som nogle forfattere siger: »den subjektive behaviorisme«), gestaltpsykologien har vejet pladsen for ny-gestaltpsykologien og freudianismen for nyfreudianismen og kulturantropologien. Skønt udtrykket »eklektisk« hos amerikanske forfattere har fået betydning som noget nær den højeste ros, har eklektiske positioner endnu aldrig ført til et godt resultat. En videnskabelig syntese af hetero-

gene komplekser, af de psykologiske resultater og generaliseringer, man har fundet frem til, kan givetvis ikke opnås ved simpelt hen at forene dem i en fælles indbinding. Den kræver en videregående gennemarbejdelse af psykologiens begrebsmæssige arkitektur, en søgen efter nye videnskabelige teorier, der kan holde sammen på de udskridende fuger i den psykologiske videnskabs bygningsværk.

I al mangfoldigheden i de retninger, der er tale om, består det, der er fælles for dem ud fra et metodologisk synspunkt i, at de går ud fra et toleddet analyseskema: *indvirkning på subjektets reagerende systemer → fremkomst af reaktive, objektive og subjektive, fænomener, der er fremkaldt af den givne påvirkning.*

Dette skema optrådte med klassisk klarhed allerede i forrige århundredes psykofysik og fysiologiske psykologi. Den hovedopgave, der på den tid blev stillet, var at studere bevidsthedselementernes afhængighed af de forskellige parametre ved de stimuli, der fremkaldte dem. Senere, i behaviorismen, dvs. med henblik på studiet af adfærden, fik dette skema sit direkte udtryk i den kendte formel $S \rightarrow R$.

Det utilfredsstillende ved dette skema lå i, at det udelukkede den indholdsrige proces, der realiserer subjektets virkelige forbindelser med den genstandsmæssige verden, dets genstandsmæssige virksomhed, (Tysk: Tätigkeit — til forskel fra Aktivität) fra forskningens synsfelt.

En sådan abstraktion fra subjektets virksomhed er kun berettiget inden for laboratorieforsøgets snævre grænser, når det har til mål at afdække elementære psykofysiologiske mekanismer. Men man behøver blot at bevæge sig uden for disse snævre grænser, så viser dens utilstrækkelighed sig straks. Dette har også tvunget tidligere forskere til, når de skulle forklare psykologiske kendsger-

ninger, at antage en indblanding af visse særlige kræfter såsom aktiv apperception, indre intention osv., det vil sige til alligevel at appellere til subjektets virksomhed, men kun i dens af idealismen mystificerede form.

De principielle vanskeligheder, det toleddede analyseskema og det »umiddelbarhedspostulat¹, der skjuler sig bag det, skaber inden for psykologien, har fremkaldt ihærdige forsøg på at komme dette skema til livs. Nogle af disse forsøg har fundet udtryk i en understregning af det faktum, at virkningerne af ydre påvirkninger afhænger af deres omrydning hos subjektet, af de psykologiske »intervenerende variable« (Tolman og andre) som karakteriserer dets indre tilstand. I sin tid udtrykte S. L. Rubinstein dette i en formel, hvor det hed, at »ydre årsager virker gennem indre betingelser². Denne formel er selvfølgelig ubestridelig. Men hvis der ved indre betingelser forstås de successive tilstande hos det subjekt, der modtager påvirkning, så tilføjer det ikke $S \rightarrow R$ -skemaet noget principielt nyt. Selv ikke-levende genstande optræder jo på forskellig måde i deres vekselvirkning med andre genstande, når deres tilstand forandres. På en fugtig og blød jordbund kommer der tydelige fodspor, men ikke på en tør og sammenpresset. Så meget tydeligere viser dette sig hos dyrene og hos mennesket: det sultne dyr vil reagere anderledes end et mæt på en fødestimulus, og hos et menneske, der interesserer sig for fodbold, vil en diskussion om kampens resultat fremkalde en helt anden reaktion end hos et menneske, der er totalt ligeglad med fodbold.

Indføringen af begrebet »intervenerende variable« beriger uden tvivl adfærdsanalysen, men

1) Se D. N. Usnadse. *Psykologiske undersøgelser*, Moskva 1966, s. 158 (russ.)

2) S. L. Rubinstein. *Væren og bevidsthed*, København 1976

den ophæver på ingen måde det nævnte umiddelbarhedspostulat. Sagen er jo, at skønt de variable, der her er tale om, nok er intervenserende, så er de det kun i betydningen: subjektets egne, indre tilstande. Dette gælder også for »motiverende faktorer«, behov og drifter. Arbejdet med disse faktoreres rolle er som bekendt gået i helt forskellige retninger, — i behaviorismen, i Kurt Lewins skole og især i dybdepsykologien. Men trods alle de forskelle, der er mellem disse retninger og trods forskellene i opfattelsen af selve motivationen og dens rolle, er det væsentlige forblevet uforandret: motivationen stilles op over for virksomhedens objektive betingelser, den ydre verden.

Der er grund til at beskæftige sig særskilt med de forsøg på at løse problemet, der er kommet fra den såkaldte kulturologiske side. L. White¹, der er anerkendt som grundlægger af denne retning, har udviklet ideen om den »kulturelle determinering« af fænomener i samfundet og i individernes adfærd. Menneskets og det menneskelige samfunds fremkomst har ført til, at de tidligere direkte, naturlige forbindelser mellem organismen og miljøet bliver formidlet af kulturen, der udvikler sig på basis af den materielle produktion². I den forbindelse fremtræder kulturen for individerne i form af betydninger, der videregives med sproglige symboler/tegn. Med dette som udgangspunkt foreslår White

1) L. White. *The Science of Culture*, New York 1949

2) Hans henvisning til, at samfundet er organiseret på grundlag af ejendomsforholdene, har undertiden givet anledning til at regne White for tilhænger af den historiske materialisme. En af hans apologeter har faktisk i den forbindelse gjort det forbehold, at den historiske materialisme hos ham ikke kommer fra Marx, men fra »den sunde fornuft«, fra selvopholdelsesideen (business of living). H. Barnes. *Outstanding Contributions to Anthropology, Culture, Culturologie and Cultural Evolution*. New York 1960 — Red.

et treleddet skema for menneskets adfærd: *menneskets organisme* × *kulturelle stimuli* → *adfærd*.

Denne formel giver en illusion om, at umiddelbarhedspostulatet er overvundet sammen med $S \rightarrow R$ -skemaet, som er dets konsekvens. Men indføringen af kulturen, der kommunikerer af tegnsystemer, som et formidlende led i dette skema, presser uvægerlig den psykologiske forskning ind i kredsen af bevidsthedens fænomener, den samfundsmæssige og den individuelle. Der sker en simpel forbytning: den af samfundet udarbejdede tegnsverden, betydningernes verden, indtager her genstandsverdenens plads. På den måde står vi igen over for det toleddede skema $S \rightarrow R$, blot fortolkes stimulus nu som »kulturel stimulus«. Det samme udtrykker Whites senere formel også, den han bruger til at forklare forskellen i determineringen af psykiske reaktioner (minding) hos dyrene og hos mennesket. Han skriver denne formel sådan:

$Vm = f(Vb)$ — hos dyrene,

$Vm = f(Vc)$ — hos mennesket,

hvor V er variable, m er det psykiske, b er legemlige tilstande (body) og c er kulturen.

Til forskel fra de sociologiske opfattelser inden for psykologien, der stammer fra Durkheim, og som på den ene eller anden måde bevarer ideen om, at menneskets vekselvirkning med den genstandsmæssige verden er det primære, kender den moderne amerikanske kulturologi kun til »ekstrasomatiske objekters« indvirkning på mennesket; de danner et kontinuum, der udvikler sig efter sine egne »supra-psykologiske« og »supra-sociologiske« love (hvad der også nødvendiggør en særlig videnskab: kulturologien). Ud fra dette kulturologiske synspunkt er det menneskelige individ kun en »katalysator« og et »udtryksmiljø« for den kulturelle proces¹. Og kun det.

En ganske anden udviklingslinje for den ana-

1) L. White. *The Science of Culture*, s. 181

lyse, der udspringer af umiddelbarhedspostulatet, blev skabt med opdagelsen af adfærdsreguleringen ved hjælp af feed-back, der blev præcist formuleret allerede af N. N. Lange.¹

Allerede de første undersøgelser af de komplicerede motoriske processers opbygning hos mennesket, hvoriblandt specielt må nævnes N. A. Bernsteins arbejder², der viser betydningen af refleksringen med feed-back, skabte mulighed for at forstå mekanismen i en bred kreds af fænomener på en ny måde.

I den tid, der er gået siden de første arbejder, der blev gennemført allerede i trediverne, har styrings- og informationsteoriene fået en almenvidenskabelig betydning, som omfatter processer både i levende og ikke-levende strukturer.

Det er ganske interessant at se, at de kybernetiske begreber, der er blevet udarbejdet gennem disse år, er blevet opfattet som ganske nye af de fleste psykologer. De har ligesom fået deres genfødsel i psykologien, en omstændighed der har givet nogle entusiastiske tilhængere af den kybernetiske tænkemåde det indtryk, at man endelig har fundet et nyt metodologisk grundlag for en altomfattende psykologisk teori. Men det viste sig meget snart, at den kybernetiske fremgangsmåde inden for psykologien også har sine grænser, som man kun kan komme over ved at betale den pris, der består i at erstatte den videnskabelige kybernetik med en slags »kybernetisk mytologi«. De ægte psykologiske realiteter som den psykiske afbildning, bevidstheden, motivationen og målsætningen blev faktisk tabt på gulvet. I den forstand skete der også en vis afstandtagen fra de tidligere

1) N. N. Lange. *Psykologiske undersøgelser*, Odessa 1893 (russ.)

2) Se N. A. Bernstein: *Bevægelsens fysiologi*. 1: Konradi, Slonim og Farfel. *Arbejdets fysiologi*, Moskva 1934 (russ.); N. A. Bernstein. *Om bevægelsernes opbygning*, Moskva 1947 (russ.)

arbejder, der havde udviklet princippet om aktivitet og forestillingen om reguleringsniveauer, heriblandt specielt de genstandsmæssige handlingers niveau og de højeste kognitive niveauer.

Den moderne teoretiske kybernetiks begreber danner et meget vigtigt abstraktionsplan, der gør det muligt at beskrive egenskaber ved strukturen og bevægelserne i en meget bred kreds af processer, som ikke kunne beskrives ved hjælp af det tidligere begrebsapparat. Men samtidig er undersøgelser, der finder sted på dette nye abstraktionsplan, trods deres ubestridelige produktivitet, ikke i sig selv i stand til at give løsningen på det ene eller andet specielle vidensområdes fundamentale metodologiske problemer. Der er derfor ikke noget paradoksalt i, at heller ikke indførelsen af begreber om styring, informationsprocesser og selvregulerende systemer i psykologien ophæver det nævnte umiddelbarhedspostulat.

Konklusionen må blive, at ingen komplicering af det oprindelige skema, der er et resultat af dette postulat, så at sige »indefra« er i stand til at fjerne de metodologiske vanskeligheder, dette skema har bragt psykologien. For at blive af med dem må man erstatte det toleddede analyseskema med et principielt andet skema, og dette kan man ikke gøre uden at give afkald på umiddelbarhedspostulatet.

Den hovedtese, som skal begrundes i den videre fremstilling, går ud på, at der bliver åbnet en virkelig vej til at overvinde dette, med D. N. Usnads udtryk, »skæbnésvangre« (for psykologien) postulat, med indførelsen af kategorien genstandsmæssig virksomhed i psykologien.

Når vi nu fremfører denne sætning, er det nødvendigt med det samme at præcisere den. Der er tale lige netop om *virksomhed* og ikke om adfærd eller om de nervemæssige, fysiologiske processer, der realiserer virksomheden. Sagen er, at de »enheder« og den terminologi, man når frem til gen-

nem analysen, og med hvis hjælp man beskriver på den ene side adfærdsmæssige, cerebrale eller logiske processer og på den anden side genstandsmæssig virksomhed, — ikke falder sammen.

Der har altså udviklet sig følgende alternativ inden for psykologien: *enten* bevare det toleddede skema som det grundlæggende: *objektets indvirkning* → *forandring af subjektets aktuelle tilstande* (eller hvad der principielt er det samme: $S \rightarrow R$) *eller* gå ud fra et treleddet skema, der som sit mellemste led (»*mellemste terminus*«) *indeholder subjektets virksomhed og de betingelser, mål og midler, der svarer til den, — det led der formidler forbindelserne mellem dem.*

Lader vi problemet om det psykiskes determinering være vor synsvinkel, kan dette alternativ formuleres således: enten stiller vi os på den position, som hævder, at bevidstheden bestemmes af de omgivende ting og fænomener eller på den, som hævder, at bevidstheden bestemmes af menneskenes samfundsmæssige væren, som efter Marx' og Engels' definition ikke er andet end deres virkelige livsproces¹.

Men hvad er nu det menneskelige liv? Det er indbegrebet, eller mere præcist systemet af virksomheder, der til stadighed afløser hinanden. Det er netop i virksomheden, at objektets overgang til dets subjektive form, afbildningen, finder sted. I virksomheden sker samtidig dens egen (virksomhedens — *O. a.*) overgang til dens objektive resultater, dens produkter. Set fra denne side viser virksomheden sig som en proces, hvori der sker en gensidig overgang mellem polerne »subjekt — objekt«. »I produktionen objektiveres personen, i konsumtionen subjektiveres tingen«, bemærker Marx².

1) Se Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Den tyske ideologi — Filosofiens elendighed*, s. 33 (*Den tyske ideologi*)

2) Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Bidrag til kritik af den politiske økonomi. Indledning fra Grundrids*, Rhodos 1974, s. 201 (*Indledning fra Grundrids*)

2. Om kategorien genstandsmæssig virksomhed

Virksomheden er en molær, ikke additiv, enhed i det legemlige, materielle subjekts liv. I snævrere betydning, dvs. på det psykologiske plan, er den en enhed i livet, der formidles af den psykiske genspejling, hvis rolle funktion består i, at den orienterer subjektet i den genstandsmæssige verden. Virksomheden er med andre ord ikke en reaktion og ikke en samling af reaktioner, men et system med en struktur, med sine indre overgange og transformationer og med sin egen udvikling.

Indføringen af kategorien virksomhed i psykologien forandrer hele den psykologiske videns begrebsmæssige struktur. Men for at dette skal være tilfældet, må man tage denne kategori i hele dens fylde, i dens væsentligste afhængigheder og determinationer: fra dens strukturside og i dens specifikke dynamik, i dens forskellige arter og former. Det drejer sig med andre ord om at svare på spørgsmålet om, hvorledes virksomhedskategorien fungerer i psykologien. Dette spørgsmål rejser en række teoretiske problemer, der endnu er langt fra deres løsning. Det siger sig selv, at jeg kun kan beskæftige mig med nogle af dem.

Menneskets psykologi har at gøre med konkrete individers virksomhed, der enten finder sted under åbenbart kollektive betingelser, blandt de omgivende mennesker, sammen med dem og i samvirke med dem, eller alene over for den omgivende genstandsmæssige verden, ved drejeskiven eller ved skrivebordet. Men under hvilke betingelser og former menneskets virksomhed end finder sted, og hvilken struktur den end måtte antage, kan man ikke betragte den løsrevet fra de samfundsmæssige relationer, fra samfundets liv. I al sin mangfoldighed udgør det menneskelige individs virksomhed et system, der er indeholdt i de samfundsmæssige relationers system. Uden for disse

relationer eksisterer der overhovedet ikke menneskelig virksomhed. Men netop hvordan den eksisterer, det bestemmes af de former og redskaber for det materielle og åndelige samkvem (Verkehr) der er frembragt af produktionens udvikling, og som ikke kan realiseres anderledes end i konkrete menneskers virksomhed¹.

Det siger sig selv, at hvert enkelt menneskes virksomhed derfor afhænger af dets plads i samfundet, af de vilkår, der er hlevet dets lod, og af hvordan virksomheden bygges op under individuelle, ikke-gentagelige omstændigheder.

Man må især advare mod at opfatte menneskets virksomhed som en relation mellem mennesket og et over for det stående samfund. Det er nødvendigt at understrege dette, fordi de positivistiske ideer, der nu for tiden oversvømmer psykologien, på enhver måde søger gehør for ideen om det enkelte menneskes konfrontation med samfundet. For mennesket skulle samfundet kun udgøre det ydre miljø, som det er nødt til at tilpasse sig for ikke at blive »maladapteret« og for at overleve, fuldstændig ligesom dyret er nødt til at tilpasse sig det ydre, naturlige miljø. Ud fra dette synspunkt udformes menneskets virksomhed som resultat af dens (virksomhedens) reforcering, som dog ikke behøver at være direkte (f.eks. gennem den vurdering, der udtrykkes af »referencegruppen«). På den måde glemmer man det vigtigste: at i samfundet finder mennesket ikke simpelt hen ydre betingelser, som det må indrette sin virksomhed efter, men at selve disse samfundsmæssige betingelser indeholder motiverne og målene for dets virksomhed samt dens redskaber og metoder, kort sagt, at samfundet producerer samfundsmedlemmernes virksomhed. Dette betyder selvfølgelig in-

1) Se Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Den tyske ideologi — Filosofiens elendighed*. s. 27 (*Den tyske ideologi*)

genlunde, at deres virksomhed kun personificerer samfundets relationer og dets kultur. De (virksomheden og samfundsrelationerne m.m. — *O. a.*) knyttes sammen af komplicerede transformationer og overgange, således at en direkte henføring af det ene til det andet ikke er mulig. For den psykologi, der indskrænker sig til begrebet »socialisering« af individets psyke uden at analysere dette begreb yderligere, forbliver disse transformationer en virkelig gåde. Denne psykologiske gåde kan kun løses ved en undersøgelse af den menneskelige virksomheds tilblivelse og dens indre struktur.

Virksomhedens grundlæggende, eller som man undertiden siger: konstituerende, karakteristik er dens genstandsmæssighed. Egentlig ligger der allerede i selve begrebet virksomhed implicit et begreb om dens genstand (*Gegenstand*). Udtrykket »genstandsløs virksomhed« mangler enhver mening. En virksomhed kan synes genstandsløs, men en videnskabelig undersøgelse af virksomheden kræver med nødvendighed, at dens genstand skal findes. I den forbindelse kommer virksomhedens genstand til at optræde på en dobbelt måde: primært — i sin uafhængige eksistens som noget, der underkaster sig subjektets virksomhed og omdanner den, sekundært — som genstandens afbildning, som produktet af den psykiske genspejling af dens egenskaber, der finder sted som resultat af subjektets virksomhed og ikke kan ske på nogen anden måde.

Virksomheden og den psykiske genspejling viser allerede i deres kimtilstand (dvs. i begyndelsen af deres opståen i fylogenesen — *O. a.*) deres genstandsmæssige natur. Man har således påvist, at organismers liv i et homogent, om end foranderligt, miljø kun kan udvikle sig i forin af en komplicering af det system af elementære funktioner, der opretholder deres eksistens. Først ved overgang til livet i et diskret miljø, dvs. til et liv i gen-

standenes verdeu, kommer der oven på de processer, som reagerer på påvirkninger, der har direkte biotisk betydning, en overbygning af processer, der fremkaldes af påvirkninger, som i sig selv kan være neutrale, abiotiske, men som orienterer det levende væsen i forhold til påvirkninger af den første slags. Udformningen af disse processer, der formidler fundamentale livsfunktioner, sker i kraft af at genstandens biotiske egenskaber (f.eks. dens spiselige egenskaber), optræder skjulte bag dens andre, »overfladiske« egenskaber, overfladiske i den betydning, at før man på sig selv kan mærke de virkninger, der bliver fremkaldt af den biotiske påvirkning, må man billedlig talt gå igennem disse egenskaber (sådanne som for eksempel et hårdt legemes mekaniske egenskaber i forhold til dets kemiske egenskaber).

Jeg må forståeligt nok her udelade en fremlægning af de konkret-videnskabelige begrundelser for disse påstande, såvel som en diskussion af spørgsmålet om deres indre forbindelser med Pavlovs lære om de betingede stimulus signalfunktion og om orienteringsreflekserne. Begge dele har jeg belyst i tidligere arbejder¹.

Man ser altså, at den menneskelige virksomheds forhistorie begynder med, at livsprocesserne erhverver genstandsmæssig karakter. Dette betegner samtidig fremkomsten af elementære former for psykisk genspejling, omdannelsen af irritabilitet (*irritabilitas*) til sansning (*sensibilitas*) — til »sanssevnen«.

Den videre udvikling af dyrenes adfærd og psyke kan adækvat forstås som udviklingshistorie der drejer sig om virksomhedens genstandsmæssige indhold. På hver ny etape underordner virksomhedens effektoriske processer sig stadig mere fuld-

1) Se A. N. Leontjev, *Det psykiskes udviklingsproblemer*

stændigt de objektive forbindelser og relationer hos egenskaberne ved de genstande, dyret træder i vekselvirkning med. Den genstandsmæssige verden ligesom »inddrages« stadig mere i virksomheden. Således underordner et dyrs bevægelse langs med en forhindring sig under dens »geometri«, tilpasser sig den og bærer den i sig; et springs bevægelse underordner sig under miljøets objektive metrik, og valget af en omvej — under relationerne mellem tingene.

Udviklingen af virksomhedens genstandsmæssige indhold finder udtryk i den påfølgende udvikling af den psykiske genspejling, som regulerer virksomheden i tingsmiljøet.

Enhver virksomhed har ringstruktur: oprindelig afferentiering → effektoriske processer, der skaber kontakt med tingsmiljøet → korrektion og berigelse af det oprindelige afferensbillede ved feedback. I vore dage er ringstrukturen i processer, der realiserer organismens vekselvirkning med miljøet, almindelig anerkendt og tilstrækkelig godt beskrevet. Men det vigtigste er ikke selve ringstrukturen som sådan, men dette, at den psykiske genspejling af genstandsverdenen ikke skabes umiddelbart af ydre påvirkninger (herunder også »tilbagekoblede« påvirkninger), men af de processer, med hvis hjælp subjektet træder i praktisk kontakt med genstandsverdenen og som derfor nødvendigvis underordner sig under dens uafhængige egenskaber, forbindelser og relationer. Det sidste betyder, at den »afferentator«, der styrer virksomhedens processer, primært er selve genstanden og først sekundært dens afbildning som subjektivt produkt af virksomheden, der fikserer og stabiliserer dens genstandsmæssige indhold og bærer det i sig. Sagt med andre ord sker der en dobbelt overgang: overgangen *genstand* → *virksomhedsproces* og overgangen *virksomhed* → *dens subjektive produkt*. Men processens overgang til produktformen

sker ikke kun ved subjektets pol. Endnu tydeligere sker den ved objektets pol, når dette transformeres af den menneskelige virksomhed. I dette tilfælde går subjektets virksomhed, der reguleres af den psykiske afbildning, over i dens objektive produkts »hvilende egenskab« (ruhende Eigenschaft).

Ved første øjekast kan det se ud, som om forestillingen om psykens genstandsmæssige natur kun gælder for de egentligt kognitive processer og ikke kan udstrækkes til at gælde på behovenes og emotionernes område. Men således forholder det sig ikke.

Den synsmåde, der anser det emotionelt-behovsmæssige område for et område, der omfatter tilstande og processer, hvis natur ligger i selve subjektet, og som kun forandrer deres måde at ytre sig på under de ydre betingelsers pres, bygger i realiteten på en sammenblanding af forskellige kategorier, en sammenblanding som særlig giver sig til kende i forbindelse med problemet omkring behovene.

I behovenes psykologi må man lige fra begyndelsen gå ud fra følgende principielt vigtige distinktion: distinktionen mellem behovet som en indre betingelse, som en af de obligatoriske forudsætninger for virksomhed, og behovet som det der styrer og regulerer subjektets konkrete virksomhed i tingsverdenen. »Sulten er i stand til at få dyret op at stå, den er i stand til at give dets søgen en mere eller mindre lidenskabelig karakter, men der er ikke nogen elementer i den til at styre bevægelsen til den ene eller den anden side og forandre den i overensstemmelse med stedets krav og mødernes tilfældighed«, (f.eks. muligheden for at møde et bytte — O. a.), skrev Setjenov¹. Men netop i sin styrende funktion er behovet jo genstand for psyko-

1) I. M. Setjenov. Udvalgte værker, Moskva 1952, bd. 1, s. 581 (russ.)

logien. I det første tilfælde fremstår behovet kun som en behovstilstand i organismen, som i sig selv ikke er i stand til at fremkalde nogen bestemt styret virksomhed. Dets funktion indskrænker sig til aktivisering af de tilsvarende biologiske funktioner og generel motorisk excitation, der viser sig i søgebevægelser uden nogen bestemt retning. Først som resultat af dets »møde« med en genstand, der svarer til det, bliver behovet i stand til at styre og regulere virksomheden. → *visare 1.187*

Behovets møde med sin genstand er en vigtig begivenhed, som allerede Darwin har været opmærksom på, og som visse af Pavlovs resultater fortæller os noget om. Usnadse betragtede det som en betingelse for, at der kan opstå en indstilling (»set«, »ustanovka« — O. a.) og de moderne étologer giver en strålende beskrivelse af det. Denne vigtige begivenhed er den akt, hvor behovet »genstandsgøres«, hvor det »fyldes« med et indhold, der tages fra den omgivende verden. Dette fører behovet over på det egentlig psykologiske plan.

Behovenes udvikling på dette plan sker i form af en udvikling af deres genstandsmæssige indhold. I parentes bemærket er det også kun denne omstændighed, der gør det muligt at forstå, at der hos mennesket kan fremkomme nye behov, der ikke har deres analogier hos dyrene, behov der er »løst« fra organismens biologiske behov og i den betydning optræder som »autonome«¹. Når de kan dannes, har det sin forklaring i, at behovenes genstande produceres i det menneskelige samfund, og af den grund produceres også selve behovene².

På denne måde styrer behovene virksomheden fra subjektets side, men de er kun i stand til at

1) Allport, G. *Patterns and Growth in Personality*, New York 1961

2) Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Indledning fra Grundrids*, s. 203-208

udføre denne funktion under den betingelse, at de er genstandsmæssige. Det er dette, der ligger bagved, når Kurt Lewin har kunnet vende udtrykkene om og tale om tingenes tilskyndende kraft (Aufforderungscharakter)¹.

Det forholder sig ikke anderledes med emotionerne og følelserne. Også her må man skelne mellem på den ene side genstandsløse, steniske/asteniske tilstande, og på den anden side egentlige emotioner og følelser, der frembringes af forholdet mellem subjektets genstandsmæssige virksomhed og dets behov og motiver. Men dette kræver en særskilt behandling. I forbindelse med analysen af virksomheden er det tilstrækkeligt at henvise til, at virksomhedens genstandsmæssighed ikke blot skaber afbildningernes genstandsmæssige karakter, men også behovenes, emotionernes og følelsernes genstandsmæssighed.

Udviklingen af behovenes genstandsmæssige indhold sker selvfølgelig ikke ensidigt. Den anden side består i, at også selve genstanden for virksomheden opdages af subjektet som svarende til det ene eller andet af dets behov. På denne måde tilskynder behovene til virksomhed og styrer den fra subjektets side, men de er kun i stand til at udføre disse funktioner, for så vidt de er genstandsmæssige.

3. Den genstandsmæssige virksomhed og psykologien

Den omstændighed, at den genetisk oprindelige og vigtigste form for menneskelig virksomhed er ydre, sanseligt-praktisk virksomhed, har en særlig betydning for psykologien. Psykologien har jo selvfølgelig altid studeret virksomhed, f.eks. tankevirksomhed, fantasi- og erindringsvirksomhed

1) Kurt Lewin. *A Dynamic Theory of Personality*, New York 1935

osv. Men kun en sådan indre virksomhed, der i egentlig forstand hører ind under Descartes' kategori *cogito*, blev betragtet som psykologisk, og kun den var inden for psykologiens synsfelt. På denne måde fjernede psykologien sig fra studiet af den praktiske, sanselige virksomhed.

Hvis den ydre virksomhed overhovedet figurerede i den gamle psykologi, var det kun som noget, der udtrykte den indre virksomhed, bevidsthedens virksomhed. Behavioristernes revolte mod denne mentalistiske psykologi, der fandt sted ved århundredskiftet, snarere uddybede end fjernede kløften mellem bevidstheden og den ydre virksomhed; kun var det lige omvendt her den ydre virksomhed, der blev fjernet fra bevidstheden.

Det spørgsmål, der var forberedt af den psykologiske videns objektive udviklingsforløb, og som nu stod helt klart, var: skal studiet af den ydre, praktiske virksomhed høre ind under psykologiens opgave? På virksomhedens »pande« står der ikke »skrevet«, hvilken videnskab der skal studere den. Samtidig fortæller den videnskabelige erfaring, at det ikke er berettiget at bestemme virksomheden som genstanden for et særligt vidensområde, »praksiologien«. Som enhver empirisk givet realitet studeres virksomheden af forskellige videnskaber. Man kan studere virksomhedens fysiologi, men lige så berettiget er det at studere den ud fra den politiske økonomi eller sociologien. Den ydre, praktiske virksomhed kan ikke rives ud af den egentlige psykologiske forskning. Men denne påstand kan selvfølgelig opfattes på helt forskellige måder.

Allerede i trediverne gjorde S. L. Rubinstein¹

1) Se S. L. Rubinstein. *Psykologiske problemer i Karl Marx' arbejder*. I: *Sovjetisk psykoteknik*, nr. 7, 1934 (*Sovjetisk psykoteknik* var dengang det eneste psykologiske tidsskrift i Sovjetunionen. Rubinsteins artikel er senere genoptrykt i S. L. Rubinstein: *Den almene psykologis problemer*, 2. udg., Moskva 1976 (russ.) — O. a.)

opmærksom på den store teoretiske betydning af Marx' tanke om, at vi i den daglige materielle produktion har de menneskelige væsenkræfters åbne bog foran os, og at en psykologi, for hvilken denne bog er lukket, ikke kan være en indholdsrig og virkelig videnskab, at psykologien ikke må ignorere den menneskelige virksomheds rigdom.

Men Rubinstein understregede også i sine følgende publikationer, at skønt den praktiske virksomhed, hvormed menneskene forandrer naturen og samfundet, også indgår i psykologiens område, så er genstanden for psykologisk forskning »kun deres (hos Rubinstein: »bevægelsernes, handlingernes og adfærdsformernes« — O. a.) specifikt psykologiske indhold, deres motivation og regulering, ved hvis hjælp handlingerne bringes i overensstemmelse med de i sansningen, perceptionen og bevidstheden genspejlede objektive betingelser, som de udføres under«¹.

Efter denne forfatters opfattelse indgår den praktiske virksomhed i genstanden for den psykologiske forskning, men kun med den del af sit indhold, der viser sig i form af sansning, perception, tænkning, og overhovedet i form af indre psykiske processer og tilstande hos subjektet. Denne påstand er i det mindste ensidig, fordi den abstraherer fra den principielt vigtige kendsgerning, at virksomhed — i den ene eller anden form — indgår i selve den psykiske genspejlingsproces, i selve indholdet af denne proces, i skabelsen af den.

Lad os se på det allerenkleste tilfælde: processen under perceptionen af en genstands elasticitet. Det er en ydre-motorisk proces, hvorved subjektet træder i praktisk forbindelse med den ydre genstand, og som kan være rettet mod at løse en ikke engang kognitiv, men umiddelbart

1) S. L. Rubinstein. *Prinzipien und Wege der Entwicklung der Psychologie*, Berlin 1969, s. 36 (russ. 1959)

praktisk opgave, for eksempel at forme genstanden anderledes. Den subjektive afbildning, der fremkommer herunder, er selvfølgelig psykisk og tilhører ubestrideligt genstanden for psykologisk forskning. Men for at forstå denne afbildnings natur, må jeg studere den proces, der frembringer den, og den er i dette tilfælde ydre, praktisk. Hvad enten jeg ønsker det eller ikke, hvad enten det svarer til eller ikke svarer til mine teoretiske synspunkter, er jeg under alle omstændigheder nødt til at indbefatte subjektets ydre, genstandsmæssige handlinger i genstanden for mine psykologiske undersøgelser.

Det vil følgelig være urigtigt at mene, at den ydre, genstandsmæssige virksomhed nok kommer inden for den psykologiske forsknings felt, men kun som noget, der rummer de indre psykiske processer, og at den egentlig psykologiske forskning kan skride frem uden at bevæge sig over i et plan, hvor den studerer selve den ydre virksomhed og dens struktur.

Dette kan man kun være enig i, hvis man hævder, at den ydre virksomhed ensidigt er afhængig af den psykiske afbildning, der styrer den, af forestillingen om et mål eller et tankemæssigt skema over det. Men således forholder det sig ikke. Virksomheden kommer nødvendigvis i praktisk kontakt med de genstande, der konfronterer mennesket, og som giver virksomheden en anden retning, forandrer og beriger den. Der sker med andre ord netop i den ydre virksomhed en åbning af de indre psykiske processers cirkel i mødet med den objektive genstandsverden, der ligesom med magt bryder ind i denne cirkel.

Altså indgår virksomheden i psykologiens genstand, ikke med en enkelt af sine »dele« eller »elementer«, men med sin særlige funktion. Denne funktion er at drage subjektet ind i den genstandsmæssige virkelighed og omdanne denne til subjektivitetens form.

Men lad os vende tilbage til det beskrevne tilfælde, hvor der fremkommer en psykisk genspejling af en elementær egenskab ved en konkret ting under den praktiske kontakt med den. Dette tilfælde er kun anført som et illustrerende, groft forenklet eksempel. Men det har også en reel, genetisk betydning. Det er i vore dage næppe nødvendigt at bevise, at virksomheden på de allerførste etaper af sin udvikling har form af ydre processer, og at den psykiske afbildning tilsvarende er et produkt af disse processer, der praktisk forbinder subjektet med den genstandsmæssige virkelighed. Det er øjensynligt, at på de tidlige genetiske etaper er en videnskabelig forklaring af den psykiske genspejlings natur og egenskaber ikke mulig på anden måde end på grundlag af et studium af disse ydre processer. Det betyder i dette tilfælde ikke en ombytning af studiet af det psykiske med studiet af adfærden, men kun en demystificering af det psykiskes natur. Ellers har vi jo intet andet valg tilbage end at anerkende eksistensen af en gådefuld »psykisk evne«, som består i, at der under indflydelse af ydre impulser, der rammer subjektets receptorer, tændes et vist indre lys i dets hjerne i takt med fænomenets fysiologiske processer, som belyser verden for mennesket, og at der sker en slags udstråling fra afbildningerne, som derefter lokaliseres, »objektiveres« af subjektet i det omgivende rum.

Det er indlysende, at den virkelighed, psykologen har med at gøre, uden sammenligning er meget mere indviklet og righoldig, end det antydes af det anførte, grove skema for, hvordan afbildningen fremkommer som resultat af den praktiske kontakt med genstanden. Men hvor langt den psykologiske virkelighed end måtte fjerne sig fra dette grove skema, og hvor dybtgående virksomhedens forvandlinger måtte være: under alle omstændigheder realiserer den det legemlige sub-

W. A. W. W.

jekts liv, som efter selve sit væsen er en sanseligt-praktisk proces.

Den tiltagende komplicering af virksomheden og den tilsvarende udvikling af dens psykiske regulering rejser en bred kreds af videnskabeligt-psykologiske problemer, først og fremmest spørgsmålet om formerne for menneskelig virksomhed og om deres indbyrdes forbindelser.

4. Forholdet mellem ydre og indre virksomhed

Den gamle psykologi havde kun at gøre med de indre processer, med forestillingernes bevægelse, deres association i bevidstheden, med deres generalisering og med ordenes, deres substitutters, bevægelse. Disse processer blev sammen med ikke-kognitive indre oplevelser regnet for alene at udgøre genstanden for den psykologiske forskning.

Begyndelsen til en nyorientering i den tidligere psykologi blev gjort, da man stillede spørgsmålet om de indre psykiske processers oprindelse. I den henseende blev der taget et afgørende skridt fremad af I. M. Setjenov, som allerede for hundrede år siden viste, at psykologien uberettiget har opdelt den helhedsproces, hvis led er knyttet sammen af selve naturen, og borttaget det midterste led, det »psykiske«, og stillet det i modsætning til det »materielle«. Og eftersom psykologien er født af denne med Setjenovs udtryk *unaturlige operation*, så kan ikke længere »noget kunstgreb lime disse, dens itubrudte led sammen«. Denne holdning til sagen må ændres, fortsatte Setjenov: »Den videnskabelige psykologi kan efter hele sit indhold ikke være andet end en række læresætninger om den psykiske virksomheds oprindelse«.

Det er historikerens opgave at følge etaperne

1) I. M. Setjenov. Udvalgte værker, bd. 1, s. 209 (russ.)

i denne tankes udvikling. Jeg skal kun bemærke, at det påbegyndte studium af tænkningens fylogeneese og ontogeneese faktisk har åbnet den psykologiske forsknings grænser. Ind i psykologien er der trængt sådanne for det subjektivt-empiriske synspunkt paradoksale begreber som den praktiske intelligens og tænkning med hænderne. Den opfattelse, at ydre handlinger genetisk går forud for de indre, mentale handlinger, er næsten blevet alment anerkendt. Fra den anden side, dvs. hidrørende fra studiet af adfærden, har man fremført hypotesen om ydre processers direkte, mekanisk opfattede overgang til skjulte, indre. Lad os for eksempel minde om Watsons skema: *sproglig adfærd* → *hvisken* → *juldstændig lydløs tale*¹.

Men indførelsen af begrebet interiorisering i psykologien har spillet hovedrollen i udviklingen af konkret-psykologiske synspunkter på de indre tænkeoperationers opståen.

Interiorisering er som bekendt betegnelsen for den overgang, der fører til, at processer, der efter deres form er ydre, med ydre genstandsmæssige objekter, omdannes til processer, der forløber i det mentale plan, i bevidsthedsplanet. Herunder underkastes de specifikke transformationer — de generaliseres, verbaliseres, forkortes, og som det vigtigste, bliver tilgængelige for en videre udvikling, der går ud over grænserne for den ydre virksomheds muligheder. Dette er, hvis man skal benytte Piagets korte formulering, den overgang, der »fører fra det sensomotoriske plan til tanken«.

Interioriseringsprocessen studeres i vore dage detaljeret i forbindelse med mange problemer, ontogenetiske, psykologisk-pædagogiske og almenpsykologiske. Herunder viser der sig alvorlige forskelle både i det teoretiske grundlag for undersø-

1) I. B. Watson. *The Ways of the Behaviorism*, New York 1928

gelserne af dette problem og i den teoretiske fortolkning af det. For Piaget består det vigtigste grundlag for undersøgelsen af de indre tænkeoperationers oprindelse fra sensomotoriske akter (tilsyneladende i umuligheden af at udlede tænkningens operationelle skemaer direkte af perceptionen. Sådanne operationer som forening (klassedannelse — *O. a.*), rækkefølgeordning (seriering — *O. a.*) og centrering¹ opstår oprindeligt under udførelsen af ydre handlinger med ydre objekter, og fortsætter så med at udvikle sig i den indre tænkningens plan efter deres egne genetisk-logiske love². Andre udgangspositioner har bestemt synet på overgangen fra handling til tænkning hos Pierre Janet, Henri Wallon og Jerome Bruner.

I sovjetpsykologien sætter man ofte interioriseringsbegrebet i forbindelse med Vygotskij og hans efterfølgere, der har udført betydningsfulde undersøgelser af denne proces. I de senere år er de successive etaper i — og betingelserne for — en målrettet »ikke spontan« omdannelse af ydre (materialiserede) handlinger til indre (mentale) blevet studeret indgående af P. J. Galperin³.

De oprindelige ideer, der førte Vygotskij til problemet om den indre, psykiske virksomheds opståen af den ydre, adskiller sig principielt fra de teoretiske konceptioner hos andre forfattere på hans tid. Disse ideer er født af en analyse af egenskaberne ved den specifikt menneskelige virksomhed, — arbejdsvirksomheden, produktiv virk-

1) Centrering er ikke en operation. Fejlen går igen i alle udgaver. — *O. a.*

2) Se J. Piaget. *Udvalgte psykologiske arbejder*, Moskva 1969 (russ.)

3) Se P. J. Galperin. *Die Entwicklung der Untersuchungen über die Bildung geistiger Operationen*. I: *Ergebnisse der sowjetischen Psychologie*, Berlin 1967, s. 367-405 (*Den psykologiske videnskab i USSR*, Moskva 1959, russ.)

0
9/
6/

somhed, der udføres ved hjælp af redskaber, en virksomhed der fra begyndelsen er samfundsmæssig, dvs. som kun udvikler sig under menneskers Kooperation og kommunikation. I overensstemmelse med dette bestemte Vygotskij de to indbyrdes sammenhængende hovedmomenter, der skal lægges til grund for den psykologiske videnskab. Det er den menneskelige virksomheds redskabsstruktur (instrumentale struktur) og det, at virksomheden er indbygget i et system af indbyrdes relationer med andre mennesker. De bestemmer også egenskaberne ved de psykologiske processer hos mennesket. Redskaberne formidler virksomheden, der forbinder mennesket ikke blot med tingenes verden, men også med andre mennesker. Takket være dette opsuger virksomheden menneskehedens erfaring i sig. Heraf følger også, at menneskets psykiske processer (dets »højere psykologiske funktioner«) får en struktur, der som et nødvendigt led indeholder de samfundshistorisk udviklede redskaber og fremgangsmåder, der befordres til den enkelte af de omgivende mennesker under samarbejdsprocessen og i kommunikationen med dem. Men at befordre et redskab, en metode til at udføre en eller anden proces på, er ikke muligt på anden måde end i ydre form, i form af handling eller i form af ydre sprog. Med andre ord kan de højere, specifikt menneskelige psykologiske processer kun fødes i vekselvirkningen mellem menneske og menneske, dvs. som interpsykologiske, og begynder først derefter at kunne udføres selvstændigt af individet. Herunder mister nogle af dem yderligere deres oprindelige ydre form og forvandles til intrapsyke processer¹.

Til tesen om, at de indre psykiske virksomheder udspringer af den praktiske virksomhed —

1) Se L. S. Vygotskij. *De højere psykiske funktioners udvikling*, Moskva 1960, s. 198-199 (russ.)

der har udviklet sig historisk som resultat af dannelsen af det menneskelige samfund, der bygger på arbejdet, — og at de udformes under den ontogenetiske udvikling hos de enkelte individer i hver ny generation, har der knyttet sig endnu en meget væsentlig tese. Den består i, at der samtidig sker en forandring af selve formen for den psykiske genspejling af virkeligheden: bevidstheden opstår, — som subjektets refleksion af virkeligheden, af sin egen virksomhed og af sig selv. Men hvad er bevidstheden? Bevidstheden er med-vident, men kun i den betydning, at den individuelle bevidsthed kun kan eksistere under forudsætning af, at der findes en samfundsmæssig bevidsthed og et sprog, der er dens virkelige substrat. I den materielle produktionsproces producerer menneskene også sprog, der tjener ikke alene som kommunikationsmiddel, men også som bærer af de i sproget fikserede samfundsskabte betydninger.

Den tidligere psykologi betragtede bevidstheden som en slags metapsykologisk plan for de psykiske processers bevægelse. Men bevidstheden er ikke oprindeligt given, og frembringes ikke af naturen: bevidstheden frembringes af samfundet, den produceres. Derfor er bevidstheden ikke et postulat og ikke en betingelse for psykologien, men et af dens problemer; den er genstand for konkret-videnskabelig, psykologisk forskning.

Det ses heraf, at interioriseringsprocessen ikke består i, at den ydre virksomhed overflyttes til et forud eksisterende »bevidsthedsplan«. Den er den proces, hvorunder dette indre plan dannes.

Som bekendt begyndte Vygotskij efter den første cyklus af arbejder, der beskæftigede sig med de ydre redskabers rolle og deres interiorisering, studiet af bevidstheden og dens »celler«, af ordbetydningerne, deres udformning og opbyg-

1) Se note 1, s. 30

ning. Skønt betydning i disse undersøgelser blev set fra sin, om jeg så må sige »omvendte bevægelses« side og derfor som noget, der ligger bag livet og styrer virksomheden, så stod dog den modsatte tese som noget urokkeligt for Vygotskij; hverken betydningerne eller bevidstheden ligger til grund for livet, men bag bevidstheden ligger livet.

Undersøgelserne omkring dannelsen af mentale processer og betydninger (begreber) trækker på en måde kun én, omend også meget vigtig, bestanddel af virksomheden ud af dens hele bevægelse: individets tilegnelse af metoder til at tænke, som de er udviklet af menneskeheden. Men herved dækkes ikke engang den kognitive virksomhed, hverken dens dannelse eller dens funktion! Psykologisk er tænkningen (og den individuelle bevidsthed i det hele taget) bredere end de logiske operationer og de betydninger, i hvis struktur de er ophævede¹. Betydningerne avler af sig selv ikke tanken, men formidler den, — på samme måde som redskaber ikke frembringer handlinger, men formidler dem.

På den seneste etape af sin forskning udtrykte Vygotskij mange gange og i forskellige former denne principielt meget vigtige tanke. Den sproglige tænkningens sidste, stadig »skjulte« plan så han i dens motivation, i det affektivt-viljesmæssige område. En deterministisk holdning over for det psykiske liv, skrev han, udelukker »at tilskrive tænkningen magisk kraft til at bestemme menneskets adfærd alene med sit eget system«². Det heraf følgende positive program krævede endnu en gang at vende problemet om, under bevarelse af betydningernes og tankens aktive funktion, der nu var kommet for dagen. Og hertil blev

1) Se note 2, s. 39

2) L. S. Vygotskij. *Udvalgte psykologiske værker*, Moskva 1956, s. 54 (russ.)

det nødvendigt at vende tilbage til kategorien genstandsmæssig virksomhed og at anvende den også på de indre processer, bevidsthedens processer.

Netop som et resultat af den teoretiske tan-kes bevægelse ad denne vej viser det principielle fællesskab mellem den ydre og den indre virksomhed sig som det der formidler den gensidige forbindelse mellem mennesket og verden og realiserer dets virkelige liv.

I overensstemmelse med dette må den hoveddistinktion, der ligger til grund for den klassiske, kartesiansk-lockeske psykologi, distinktionen mellem på den ene side den ydre verden, udstrækningens verden, som den ydre, legemlige virksomhed jo forholder sig til, og på den anden side de indre fænomener og bevidsthedsprocessers verden, afstå sin plads til fordel for en anden distinktion; på den ene side den genstandsmæssige virkelighed og dens idealiserede, forvandlede former (vervandelte Formen) — og på den anden side subjektets virksomhed, der omfatter både ydre og indre processer. Men dette betyder, at opdelingen («overskæringen») af virksomheden i to dele eller sider, der skulle høre til to fuldstændig forskellige sfærer, forsvinder. Men det rejser samtidig et nyt problem, dette at undersøge de konkrete forhold og forbindelser mellem de forskellige former for menneskets virksomhed.

Dette problem eksisterede også tidligere. Men først i vor tid har det fået en helt konkret betydning. I vore dage sker der for øjnene af os en stadig tættere sammenfletning og tilnærmelse mellem den ydre og den indre virksomhed: det fysiske arbejde, der udfører den praktiske omdannelse af konkrete genstande, bliver stadig mere »intellektualiseret« og indeholder udførelsen af de mest komplicerede mentale handlinger. Samtidig bliver den moderne forskers arbejde, en specielt kognitiv virksomhed, der er mental *par ex-*

cellence, mere og mere fyldt med processer, som efter deres form er ydre handlinger. En sådan forening af virksomhedsprocesser, der er forskellige efter deres form, kan ikke længere fortolkes blot som resultatet af overgange, der dækkes af udtrykket interiorisering af ydre virksomhed. Den forudsætter nødvendigvis eksistensen af stadig opstående overgange også i den modsatte retning, fra den indre til den ydre virksomhed.

Under samfundsforhold der sikrer menneskenes alsidige udvikling, adskilles den mentale virksomhed ikke fra den praktiske virksomhed. Tænkningen bliver et moment, der genfrembringes efter behov i individernes hele livssammenhæng¹.

Idet jeg foregriber begivenhedernes gang en smule, skal jeg med det samme sige, at de indbyrdes overgange, der er tale om, udgør den menneskelige genstandsmæssige virksomheds væsentligste bevægelse i dens historiske og ontogenetiske udvikling. Disse overgange er mulige, fordi den ydre og den indre virksomhed har den samme generelle struktur. Opdagelsen af deres strukturfællesskab er for mig at se en af den moderne psykologiske videnskabs vigtigste opdagelser.

Den efter sin form indre virksomhed, der udspringer af den ydre, praktiske virksomhed, skiller sig således ikke ud fra denne og stiller sig ikke over den, men bevarer den principielle og tilmed gensidige forbindelse med den.

5. Virksomhedens generelle struktur

Identiteten i makrostruktur hos den ydre, praktiske virksomhed og den indre, teoretiske, tillader os at gennemføre analysen af den således, at vi til en begyndelse abstraherer fra den form, virksomheden udføres i.

1) Marx/Engels. Werke, bd. 3, s. 246

Ideen om analyse af virksomheden som den videnskabelige humanpsykologiske metode blev, som jeg allerede har sagt, nedfældet i Vygotskijs tidlige arbejder. Han indførte begreberne redskaber, redskabsmæssige («instrumentale») operationer, begrebet mål og senere også begrebet motiv («bevidsthedens motivationssfære»). Men der gik år, før det lykkedes at beskrive den menneskelige virksomheds og den individuelle bevidstheds generelle struktur i en første tilnærmelse¹. Denne første beskrivelse forekommer i dag, årtier senere, i mangt og meget utilfredsstillende, overordentlig abstrakt. Men netop takket være dens abstrakthed kan den tages som udgangspunkt for den videre undersøgelse.

Indtil nu har der været tale om virksomhed i dette begrebs almindelige, brede betydning. I virkeligheden har vi altid at gøre med særlige virksomheder, som hver især svarer til bestemte behov hos et subjekt, søger hen mod genstanden for dette behov og udslukkes som resultat af dets tilfredsstillelse og reproduceres på ny, — nu muligvis under helt ændrede betingelser.

De enkelte konkrete former for virksomhed kan skelnes fra hinanden efter et hvilken som helst kriterium: efter deres form, efter metoderne til deres udførelse, efter deres emotionelle ladning, efter deres tids- og rumkarakteristikker, deres fysiologiske mekanismer osv. Men det væsentlige, der adskiller den ene virksomhed fra den anden, består i forskellen mellem deres genstande. Netop genstanden for en virksomhed giver den jo en ganske bestemt retning. Efter den terminologi, jeg foreslår, er virksomhedens genstand dens virkelige motiv².

1) Se A. N. Leontjev. Grundtræk af psykens udvikling, Moskva 1947 (russ.)

2) En sådan indsnævret opfattelse af motiv som den genstand (tingsmæssig eller ideal), der igangsætter

Det er underforstået, at den kan være tingsmæssig eller ideal, givet i perceptionen eller kun eksisterende i fantasien eller i tanken. Hovedsagen er, at der ligger et behov bag den, at den altid svarer til det ene eller andet behov.

Begrebet virksomhed hænger således med nødvendighed sammen med begrebet motiv. Der kan ikke forekomme virksomhed uden motiv; »motiveret« virksomhed, det er virksomhed der ikke mangler motiv, men hvis motiv både subjektivt og objektivt set er skjult.

Hoved-»konstituenterne« i de enkelte menneskelige virksomheder er de handlinger, der udføres i dem. Handling kaldes vi en proces, der er underordnet under forestillingen om det resultat, der skal nås, dvs. en proces der er underordnet et bevidst mål. På samme måde som begrebet motiv relateres til virksomheden, relateres begrebet mål til begrebet handling.

De målrettede processer, handlingerne, er historisk opstået i virksomheden som følge af menneskets overgang til at leve i et samfund. Virksomheden hos deltagerne i det kollektive arbejde sættes i gang af dets produkt, som oprindeligt svarer umiddelbart til behovet hos hver af dem. Men udviklingen af selv den enkleste tekniske arbejdsdeling fører nødvendigt til udskillelse af en slags mellemresultater eller delresultater, der skabes af enkelte af deltagerne i den kollektive arbejdsvirksomhed, men som i sig selv ikke er i stand til at tilfredsstille deres behov. Deres behov tilfredsstilles ikke af disse »mellemresultater«, men af den andel af produktet af deres samlede virksomhed, som hver af dem får i kraft af de relationer, der forbinder deltagerne med hinanden,

virksomheden og styrer den hen mod sig, er forskellig fra den almindeligt anerkendte. Men dette er ikke stedet at kaste sig ud i en polemik om dette spørgsmål.

og som er opstået i arbejdsprocessen, dvs. samfundsmæssige relationer.

Det er let at forstå, et det »mellemløst«, et menneskes arbejdsprocesser tjener til at opnå (»underordner sig«), også skal være fastlagt subjektivt for det, i form af en forestilling. Netop dette er en fastlæggelse af målet, som med Marx' udtryk »bestemmer dets virksomheds måde og karakter som en lov...«¹.

Fastlæggelsen af målene og udformningen af de handlinger, der er underordnet dem, fører til, at der sker en slags spaltning af de funktioner, der tidligere flød sammen i motivet. Igangsættelsesfunktionen forbliver helt og holdent hos motivet. Det er en anden sag med styringsfunktionen: de handlinger der udfører virksomheden, sættes i gang af dens motiv, men styres mod målet. Lad os antage, at et menneskes virksomhed anspores af føde; heri består også dens motiv. Men for at tilfredsstille behovet for føde må mennesket udføre handlinger, som umiddelbart ikke er rettet mod tilvejebringelse af føde. For eksempel kan dette menneskes mål være at fremstille fangstredskaber. Men hvad enten det i det følgende forløb selv anvender det redskab, det har fremstillet, eller overlader det til andre og modtager en del af det fælles bytte, så falder i begge tilfælde det, der har ansporet menneskets virksomhed og det, dets handlinger var rettet mod, ikke sammen. Deres sammenfald repræsenterer et specialtilfælde, resultatet af en særlig proces, som vi senere skal behandle.

Udskillelsen af målrettede handlinger som det, der udgør de konkrete virksomheders indhold, rejser naturligt spørgsmålet om de indre relationer, der forbinder dem med hinanden. Som tidligere nævnt er virksomheden ikke en additiv proces.

Tilsvarende er handlinger ikke enkelte »afdelinger«, der rummes i virksomheden. Den menneskelige virksomhed eksisterer ikke på nogen anden måde end i form af en handling eller en kæde af handlinger. For eksempel eksisterer arbejdsvirksomhed i arbejds handlinger, undervisningsvirksomhed i undervisnings handlinger, kommunikationsvirksomhed i kommunikations handlinger (»akter«) osv. Hvis man som et tankeeksperiment ville borttage de handlinger, der udgør virksomheden, så ville der overhovedet ikke blive noget tilbage af den. Man kan udtrykke det på en anden måde: når vi ser på forløbet af en konkret proces, ydre eller indre, så viser den sig, set ud fra dens forhold til motivet, som et menneskes virksomhed, men ud fra dens underordning under målet: som en handling eller som en helhed, en kæde af handlinger.

Samtidig er virksomhed og handling ægte, og tilmed ikke sammenfaldende realiteter. En og samme handling kan realisere forskellige virksomheder, kan overgå fra en virksomhed til en anden, hvorved den viser sin relative selvstændighed. Lad os igen benytte en grov illustration: lad os antage, at der opstår et mål hos mig, — at komme til et punkt *N* — og at jeg gør det. Det er klart, at den givne handling kan have helt forskellige motiver, dvs. realisere helt forskellige virksomheder. Også det omvendte er klart, altså at et og samme motiv kan konkretiseres i forskellige mål og tilsvarende frembringe forskellige handlinger.

I forbindelse med fastlæggelsen af begrebet handling som den væsentligste konstituent i den menneskelige virksomhed (dens moment)¹ må man være opmærksom på, at den lidt mere komplicerede virksomhed forudsætter, at man skal nå en række konkrete mål, hvoraf nogle hænger

1) Karl Marx. *Kapitalen*, 1. bog 2, s. 303

1) Se note 2, side 39

sammen i en streng rækkefølge. Sagt med andre ord realiseres virksomheden ofte af en vis mængde handlinger, der underordner sig en enkelt mål, som kan udskilles fra det generelle mål. I den sammenhæng består det tilfælde, der karakteriserer det højeste udviklingstrin, i at det er et bevidst motiv, der spiller rollen som det generelle mål, og som takket være dets plads i bevidstheden forvandles til motiv-mål.

Et af de spørgsmål, der dukker op her, er spørgsmålet om målsætningen, som er et meget vigtigt psykologisk problem. Det ligger i, at virksomhedens motiv kun bestemmer et udvalg («en zone») af objektive adækvate mål. Den subjektive bestemmelse af målet (dvs. at blive sig det nærmeste resultat bevidst, som, når det bliver opnået, realiserer den givne virksomhed, der er i stand til at tilfredsstille det behov, der er genstandgjort i dens motiv) er en særlig, hidtil næsten ikke undersøgt proces. Under laboratoriebetingelser eller i det pædagogiske eksperiment stiller vi altid et så at sige »færdigt« mål for forsøgspersonen. Derfor slipper selve målsætningsprocessen ofte ud mellem fingrene på den, der foretager undersøgelserne. Ganske vist er denne proces blevet bragt for dagen, men kun i forsøg der i deres metode ligner F. Hoppes berømte forsøg¹. Det har været gjort ensidigt, men alligevel temmelig præcist, i det mindste hvad angår processens kvantitativt-dynamiske side. Anderledes ligger det i det virkelige liv, hvor målsætningen udgør det væsentligste bevægelsesmoment i al subjektets virksomhed. Lad os i denne henseende sammenligne udviklingen af for eksempel Darwins og Pasteurs videnskabelige virksomhed. Denne sammenligning er lærerig, ikke blot ud fra det synspunkt at der findes en ko-

1) Den interesserede kan finde Ferdinand Hoppes artikel: *Erfolg und Misserfolg*. I: *Psykologiske tekster*, bd. 2, Akademisk Forlag, Kbh. 1965 — O. a.

lossal forskel på, hvordan den subjektive fastsættelse af mål sker, men også med henblik på den psykologiske indholdsrigdom i denne proces.

Først og fremmest er det i begge tilfælde meget tydeligt at se, at mål ikke opfindes, ikke stilles vilkårligt af subjektet. De er givne i de objektive omstændigheder. Samtidig er bestemmelsen af målene og det at blive sig dem bevidst ingenlunde en akt, der forløber automatisk og momentant, men en temmelig langstrakt proces, der går ud på at approbere målene gennem handling og, hvis man kan sige det sådan, udfylde dem genstandsmæssigt. »Individet, siger Hegel med rette, kan ikke bestemme målet for sin handling, før det har handlet.«¹

En anden væsentlig side af målsætningsprocessen består i konkretiseringen af målet, i bestemmelsen af betingelserne for at nå det. Men det vil vi opholde os særligt ved.

Ethvert mål, — selv et sådant som at »nå til punktet N« — eksisterer objektivt i en eller anden genstandsmæssig situation. Selvfølgelig kan målet fremstå for subjektets bevidsthed under abstraktion fra denne situation, men dets handling kan ikke abstrahere fra den. Derfor har handlingen ved siden af sit intentionelle aspekt (hvad der skal opnås) også et operationelt (hvorledes, på hvilken måde det kan nås) som bestemmes ikke af målet i sig selv, men af de objektive-genstandsmæssige betingelser for at nå det. Med andre ord: den handling, der realiseres, besvarer opgaven, — og opgaven, det er målet, som det er givet under de bestemte betingelser. Derfor har handlingen en særlig kvalitet, en særlig »konstituent«, nemlig de fremgangsmåder, hvormed den realiseres. Fremgangsmåder-

1) G. W. F. Hegel. Werke, Bd. 12, Stuttgart 1937, s. 297

ne ved realiseringen af en handling kalder jeg *operationer*.

Ofte skelner man ikke mellem udtrykkene »handling« og »operationer«. Men i sammenhæng med den psykologiske analyse af virksomheden er det helt nødvendigt at skelne nøje mellem dem. Handlingerne er, som det allerede er sagt, relaterede til målene, operationerne til betingelserne. Lad os sætte, at målet forbliver det samme, men at de betingelser, hvorunder det er givet, forandres; da er det netop kun handlingens operationelle organisation, der forandres.

Forskellen mellem handlinger og operationer viser sig i særlig anskuelig form ved redskabshandlinger. Redskabet er jo en materiel genstand, hvori netop nogle fremgangsmåder, operationer, er udkrystalliseret, men ikke handlinger, ikke mål. For eksempel kan man fysisk sønderdele en ting ved hjælp af forskellige redskaber, der hver især bestemmer en metode til at udføre den givne handling. Under nogle betingelser vil for eksempel skære-operationen være mest adækvat, under andre savning. Her forudsættes det, at personen forstår at bruge de tilsvarende redskaber, kniv, sav osv. På samme måde forholder det sig også i mere komplicerede tilfælde. Lad os antage, at der opstår det mål for et menneske at give en grafisk afbildning af visse afhængigheder, det har fundet. For at gøre dette skal det anvende en eller anden metode til konstruktion af graferne, udføre bestemte operationer, som det må beherske. I den forbindelse er det uden forskel, hvorledes, under hvilke omstændigheder og på hvilket materiale dette menneske har lært disse operationer. Det er noget andet, der er væsentligt, nemlig at udformningen af operationer sker på en helt anden måde end målsætning, dvs. frembringelse af handlinger.

Handlinger og operationer har forskellig op-
rindelse, forskellig dynamik og en forskellig

skæbne. Handlingens genese ligger i de relationer, hvori virksomhederne udveksles¹; enhver operation er resultatet af en omdannelse af en handling som følge af at den indplaceres i en anden handling, og begynder at blive »teknificeret«. Som den simpleste illustration af denne proces kan vi bruge dannelsen af de operationer, det er nødvendigt at udføre, når man for eksempel skal køre bil. Til en begyndelse udformes hver operation, for eksempel gearskift, som en handling, der er underordnet netop dette mål, og som har sit bevidste »orienteringsgrundlag« (Galperin). I det videre forløb indplaceres denne handling i en anden handling af mere kompliceret struktur, for eksempel i den handling at forandre bilens bevægelse. Her bliver gearskiftet et af midlerne til at udføre denne handling, en operation, der realiserer den, og den holder nu op med at blive udført som en særlig, målrettet proces: dens mål udskilles ikke. For førerens bevidsthed er det under normale forhold, som om gearskiftet overhovedet ikke eksisterer. Han gør noget andet: sætter bilen i gang, tager stejle stigninger, kører promenadekørsel, standser bilen på et bestemt sted osv. Faktisk er det sådan, at denne operation helt kan falde ud af førerens virksomhed og udføres af en automat. Det er overhovedet operationernes skæbne før eller senere at blive funktioner af maskiner².

Ikke desto mindre udgør operationen i forhold til handlingen, ligesom handlingen i forhold til virksomheden, ikke nogen selvstændig del. Selv i det tilfælde, at operationen udføres af en maskine, realiserer den alligevel subjektets handling. Hos et menneske, som løser en opgave ved hjælp af en regnemaskine, afbrydes handlingen

1) Se s. 107 — *O. a.*

2) Se A. N. Leontjev. *Automatiseringen og mennesket*. I: *Psykologiske undersøgelser*, hæfte 2, Moskva 1970 (russ.)

ikke ved dette ekstracerebrale led; ligesom i dens andre led finder den sin realisering i det. Kun en maskine, der er »gået i spinu«, er røget ud af menneskets kontrol, kan udføre operationer, der ikke realiserer nogen måltrettet handling hos subjektet.

I virksomhedens totale strøm, der danner det menneskelige liv i dets højeste, af psykisk genspejling formidlede former, udskiller analysen således for det første de enkelte (særskilte) virksomheder efter kriteriet: de motiver der tilskynder dem. Videre udskilles handlinger — processer der underordner sig bevidste mål. Til sidst operationerne, som afhænger umiddelbart af betingelserne for at nå det konkrete mål.

enheder
Disse »enheder« i den menneskelige virksomhed danner dens makrostruktur. Det særlige ved den analyse, der fører til udskillelsen af dem, består i, at den ikke benyttes til en opstykning af den levende virksomhed i elementer, men afdækker de indre relationer, der karakteriserer den. Det er relationer, bag hvilke der skjuler sig omdannelser, der er opstået i løbet af virksomhedens udvikling, i dens bevægelse. Kun inden for den menneskelige virksomheds system er tingene selv i stand til at få kvalitet som tilskyndelse, mål eller redskab; løsrevet fra dette system mister deres eksistens som tilskyndelse, mål eller redskab. Betragter man for eksempel et redskab uden for dets forbindelse med et mål, bliver det en abstraktion af samme slags, som en operation der bliver betragtet uden for dens forbindelse med den handling, den realiserer.

Undersøgelser af virksomheden kræver en analyse netop af dens indre systemmæssige forbindelser. Ellers bliver vi ude af stand til at løse selv de simpleste opgaver, for eksempel at bedømme om vi i et givet tilfælde har at gøre med en handling eller en operation. Hertil kommer, at virksomheden er en proces, der karakteriseres af

stadigt foregående transformationer. Virksomheden kan miste det motiv, der har kaldt den til live, og så forvandles den til en handling, der måske realiserer et helt andet forhold til verden, en anden virksomhed. Omvendt kan handlingen få selvstændig, tilskyndende kraft og blive en særlig virksomhed. Endelig kan handlingen transformeres til en metode til at opnå et mål, til en operation, der kan realisere forskellige handlinger.

Bevægeligheden i de enkelte »konstituer« i virksomhedssystemet finder på den anden side også udtryk i, at hver af dem kan blive mere opdelt eller omvendt kan komme til at rumme enheder, der tidligere har været relativt selvstændige. Således kan der på vejen til at nå et generelt mål, der er blevet bestemt, ske en udskillelse af mellemliggende mål, med det resultat at hele handlingen opdeles i en række enkelte, successive handlinger. Dette er særlig karakteristisk for tilfælde, hvor handlingen foregår under betingelser, der gør det vanskeligt at udføre den ved hjælp af allerede udformede operationer. Den modsatte proces består i en integrering af adskilte virksomhedsenheder. Dette er tilfældet, når objektivt tilvebragte mellemresultater flyder sammen og holder op med at blive bevidste for subjektet.

På samme måde sker en opdeling, eller omvendt en integrering, af de psykiske afbildningers »enheder«: når barnet på begynderstadiet skal afskrive en tekst, bliver den i barnets perception opdelt i de enkelte bogstaver og endda i deres grafiske elementer; senere i denne proces bliver barnets perceptionsenheder hele ord eller endda sætninger.

For det blotte øje viser opdelings- eller integreringsprocessen for virksomhedens eller den psykiske genspejlings enheder sig ikke rigtig tydeligt, hverken ved ydre iagttagelse eller ved introspektion. Men man kan undersøge denne proces ved

at anvende en speciel procedure og objektive indikatorer. Til disse indikatorer hører for eksempel den såkaldte optokinetiske nystagmus¹. Forsøg har vist, at forandringer i dens cykliske perioder gør det muligt at bestemme omfanget af de motoriske »enheder« under udførelse af grafiske handlinger. Nedskrivningen af ord på et fremmed sprog opdeles for eksempel i meget mere opdelt enheder end nedskrivningen af kendte ord på modersmålet. Man har grund til at regne med, at en sådan opdeling, der kommer tydeligt frem på okulogrammerne, svarer til opdelingen af handlingen i de operationer, der indgår i den, tilsyneladende de mest enkle, primære.

Bestemmelsen af de »enheder«, der danner virksomheden, har førsterangs betydning for løsningen af en række principielt vigtige problemer. Et af dem er det allerede berørte problem om foreningen af virksomhedsprocesser, der efter deres form er ydre og indre. Princippet eller loven for denne forening består i, at den nøje følger »sømmene« i den beskrevne struktur.

Der findes enkelte virksomheder, hvis led alle er hovedsageligt indre. Det kunne for eksempel være kognitiv virksomhed. Et mere specielt tilfælde består i, at den indre virksomhed, der svarer til et kognitivt motiv, realiseres af processer, der er hovedsageligt ydre efter deres form; det kan enten være ydre handlinger eller ydre motoriske operationer, men aldrig enkelte af deres elementer. Det samme gælder for den ydre virksomhed: nogle af de handlinger og operationer, der

1) Se J. B. Gippenreiter og G. L. Pikk. *Fiksations-optokinetisk nystagmus som indikator for synets deltagelse i bevægelser*. I: *Undersøgelser af menneskets visuelle virksomhed*, Moskva 1973 (russ.)

J. B. Gippenreiter, B. J. Romanov og I. S. Samsonov. *En metode til bestemmelse af virksomhedens enheder*. I: *Perception og virksomhed*, Moskva 1975 (russ.)

realiserer den ydre virksomhed, kan have form af indre, mentale processer, men igen netop kun som handlinger eller operationer i deres helhed og udelelighed. Grunden til en sådan, først og fremmest rent faktisk, tingenes tilstand er at finde i selve interioriserings- og eksterioriseringsprocessernes natur: de giver jo overhovedet ikke mulighed for nogen omdannelse af virksomhedens enkelte »stumper«. Det ville ikke betyde en transformation af virksomheden, men en destruktion af den.

Udskillelsen af handlinger og operationer i virksomheden udtømmer ikke hele analysen af den. Bag virksomheden og de psykiske afbildninger, der regulerer den finder man hjernens størslåede fysiologiske arbejde. I og for sig behøver denne sætning ikke noget bevis. Problemet ligger i noget andet, — i at finde de virkelige relationer, som danner forbindelsen mellem subjektets virksomhed, der formidles af psykisk genspejling, og de fysiologiske hjerneprocesser.

Forholdet mellem det psykiske og det fysiologiske er behandlet i en mængde psykologiske arbejder. I forbindelse med læren om den højere nervevirksomhed er det særlig grundigt belyst af S. L. Rubinstein, der har fremført den tanke, at de er et og det samme, nemlig reflektorisk genspejlende virksomhed, men anskuede i forskellige relationer, og at den psykologiske undersøgelse af den er den logiske fortsættelse af den fysiologiske¹. En nøjere betragtning af disse teser, og ligeledes af teser, der er fremført af andre forfattere, vil dog føre os bort fra det analyseplan, vi er inde på. Jeg skal derfor sammen med gengivelsen af nogle af de teser, de har fremført, indskrænke mig til spørgsmålet om de fysiologiske funktioners placering i menneskets genstandsmæssige virksomhed.

1) Se S. L. Rubinstein. *Væren og bevidsthed*. (*Sein und Bewusstsein*, Berlin 1960, s. 161)

Jeg skal erindre om, at den tidligere, subjektivt-empiriske psykologi indskrænkede sig til at postulere en parallelisme mellem psykiske og fysiologiske fænomener. På dette grundlag opstod også den sære teori om de »psykiske skygger«, som i alle sine varianter faktisk har betydet at give afkald på at løse problemet. Med visse forbehold gælder dette også for de senere forsøg på at beskrive forbindelsen mellem det psykologiske og det fysiologiske på grundlag af ideen om deres isomorfisme eller homomorfisme og fortolkningen af psykiske og fysiologiske strukturer ved hjælp af logiske modeller¹.

Et andet alternativ består i at give afkald på en direkte sammenstilling af det psykiske og det fysiologiske og fortsætte analysen af virksomheden samt udstrække den til det fysiologiske niveau. Men til dette formål er det nødvendigt at overvinde den vante modstilling af psykologien og fysiologien som videnskaber, der studerer forskellige »ting«.

Skønt hjernens funktioner og mekanismer udgør den ubestridelige genstand for fysiologien, så følger det ingenlunde heraf, at disse funktioner og mekanismer forbliver aldeles uden for den psykologiske forskning, at man »skal give kejseren, hvad kejserens er«.

Denne bekvemme formel, der redder os fra den fysiologiske reduktionisme, fører samtidig til en endnu større forsyndelse: at isolere det psykiske fra hjernens arbejde. De virkelige relationer, der forbinder psykologien med fysiologien ligner snarere relationerne mellem fysiologien og biokemien: fysiologiens fremskridt fører nødvendigvis til en uddybelse af den fysiologiske analyse lige

1) Se f.eks. J. Piaget. *Karakteren af forklaringer i psykologien og den psykofysiologiske parallelisme*. I: *Experimentel psykologi*, red. P. Fraisse og Jean Piaget, bd. 1 og 2, Moskva 1966 (russ.)

ind til de biokemiske processers niveau; på den anden side, kun en udvikling af fysiologien (bredere: biologien) frembringer den særlige problematik, som udgør biokemiens specifikke område.

I fortsættelse af denne — selvfølgelig ganske relative — analogi, kan man sige, at også den psykofysiologiske (højere fysiologiske) problematik bliver skabt af udviklingen i den psykologiske viden; at et sådant fundamentalt begreb i fysiologien som den betingede refleks er født i »psykiske forsøg«, som Pavlov først kaldte dem. Senere udtalte Pavlov sig som bekendt i den retning, at psykologien i sin etapevise tilnærmelse forklarer »de psykiske dannelsers generelle konstruktioner. mens fysiologien på sin etape stræber efter at føre opgaven videre, at forstå dem som en særlig vekselvirkning mellem fysiologiske fænomener«¹. På denne måde bevæger forskningen sig ikke fra fysiologien til psykologien, men fra psykologien til fysiologien. »Først og fremmest er det nødvendigt at forstå psykologisk, og derefter oversætte til det fysiologiske sprog.«²

Det væsentligste forhold er, at overgangen fra analyse af virksomheden til analyse af dens psykofysiologiske mekanismer svarer til de reelle overgange mellem dem. I vore dage kan vi ikke længere opfatte hjernemekanismerne (de psykofysiologiske mekanismer) på anden måde end som et produkt af selve den genstandsmæssige virksomheds udvikling. Men det er nødvendigt at have for øje, at disse mekanismer udformes forskelligt i fylogenesen og under den ontogenetiske (især funktionelle) udviklings vilkår, og at de derfor ikke fungerer på en og samme måde.

De mekanismer, der har udviklet sig under

1) I. P. Pavlov. *Pavlovske onsdagskollegier*, Moskva 1934, bd. 1, s. 249-250 (russ.)

2) I. P. Pavlov. *Pavlovske kliniske onsdagskollegier*, Moskva-Leningrad 1954, bd. 1, s. 275 (russ.)

fylogenesen, udgør færdige forudsætninger for virksomheden og den psykiske genspejling. For eksempel er den visuelle perceptions processer ligesom indskrevet i bygningsegenskaberne ved det menneskelige visuelle system, men kun i virtuel form, som deres mulighed. Men dette sidste fritager ikke den psykologiske perceptionsforskning fra at trænge ind i disse egenskaber. Det ligger jo sådan, at vi overhovedet intet kan sige om perceptionen uden at appellere til disse egenskaber. Et andet spørgsmål er, om vi gør disse morfofysiologiske egenskaber til en selvstændig genstand for vort studium eller om vi undersøger deres funktioneren inden for handlingernes og operationernes struktur. Forskellen i disse fremgangsmåder viser sig straks, så snart vi sammenligner undersøgelsesresultater vedrørende for eksempel de visuelle efterbilleders varighed - og resultater fra undersøgelser af den postekspositionelle integrering af sensoriske, visuelle elementer ved løsning af forskellige perceptuelle opgaver.

Noget anderledes ligger det, når dannelsen af hjernemekanismer sker under den funktionelle udvikling. Under disse betingelser viser de givne mekanismer sig som nye »bevægelige, fysiologiske organer« (Ukhtomskij), der udvikler sig så at sige for øjnene af os, eller »nye funktionelle systemer« (P. K. Anokhin).

Hos mennesket sker udformningen af de for mennesket specifikke funktionelle systemer som resultat af, at det lærer at beherske værktøj (redskaber) og operationer. Disse systemer er ikke andet end udvendigt-motoriske og mentale, for eksempel logiske, operationer, der har aflejret sig og er blevet substantialiseret i hjernen. Men de er ikke en simpel »kalkering« af dem, men deres fysiologiske omskrevne udtryk. For at kunne læse denne omskrivning er det allerede nødvendigt at bruge et andet sprog, andre enheder. Sådanne

enheder er hjernefunktionerne og deres ensembler, de funktionelt-fysiologiske systemer.

Inddragelsen af hjernefunktionernes (de psykofysiologiske funktioners) niveau i udforskningen af virksomheden gør det muligt at behandle nogle meget vigtige realiteter, som eksperimentopsykologien egentlig også begyndte sin udvikling med at studere. Det må dog siges, at de første arbejder, der beskæftigede sig med, hvad man den gang kaldte »psykiske funktioner«: sensoriske, mnemiske, diskriminative og toniske, uanset deres betydelige konkrete værdi var perspektivløse i teoretisk henseende. Men dette skyldtes netop, at disse funktioner blev studeret således, at man så bort fra subjektets genstandsmæssige virksomhed, der realiserede dem, dvs. som udtryk for visse evner, der kunne være åndens eller hjernens. Sagens kerne er, at i begge tilfælde blev de opfattet, ikke som frembragt af virksomheden, men som det der frembringer virksomheden.

For øvrigt blev man meget hurtigt klar over den kendsgerning, at det konkrete udtryk for psykofysiologiske funktioner er variabelt i afhængighed af indholdet af subjektets virksomhed. Men den videnskabelige opgave består ikke i at konstatere denne afhængighed (den er for længst konstateret i utallige psykologers og fysiologers arbejder), men i at undersøge de forandringer i virksomheden, der fører til en omstrukturering af hjernens psykofysiologiske funktioners ensembler.

Betydningen af psykofysiologiske undersøgelser består i, at de gør det muligt at klarlægge de betingelser og den rækkefølge for udformningen af virksomhedens processer, der for at blive opfyldt kræver en ombygning af de psykofysiologiske funktioners ensembler eller en dannelse af nye sådanne ensembler, nye funktionale hjernesystemer. Det simpleste eksempel er her dannelsen og fæstnelsen af operationer. Frembringelsen af en

eller anden operation bestemmes selvfølgelig af de foreliggende betingelser, redskaber og metoder for handlingen, som dannes eller tilegnes udefra; men sammensvejsningen af de elementære led, der udgør operationernes struktur, »kompressionen« af dem og befordringen af dem til det underliggende neurologiske niveau sker efter de fysiologiske love, som psykologien selvfølgelig ikke kan undlade at regne med. Selv ved undervisning i for eksempel udvendigt motoriske eller mentale færdigheder støtter vi os altid intuitivt på de empirisk udviklede forestillinger om hjernens mnemiske funktioner (»gentagelse er kundskabens moder«) og vi får blot det indtryk, at den normale hjerne i psykologisk henseende ikke har noget at sige.

En anden sag er det, når undersøgelsen kræver en præcis kvalifikation af de undersøgte processer i virksomheden, især når det er en virksomhed, der udføres under betingelser, hvor der er knaphed på tid eller skærpede krav til præcision, diskriminering osv. I dette tilfælde indeholder den psykologiske undersøgelse af virksomheden nødvendigvis som en speciel opgave en analyse på det psykofysiologiske niveau.

Den måske mest krævende opgave for analysen af virksomheden i dens elementer og for bestemmelsen af deres tidskarakteristikker og af de enkelte input- og outputapparaters kapacitet har vist sig i »ingeniør-psykologien«. Man har indført begrebet elementaroperationer, men i en helt anden, ikke psykologisk, men snarere logisk-teknisk betydning, hvad der er dikteret af behovet for at udvide metoden til analyse af maskinprocesser til processer hos mennesket, når det deltager i maskinens arbejde. Men en sådan opdeling af virksomheden af hensyn til dens formale beskrivelse og anvendelsen af informations-teoretiske enheder støder imod den forhindring, at den resulterer i, at virksomhedens hovedkonstituenten, dens hoved-

bestemmelser, falder ud af forskningens synsfelt, og at virksomheden »dehumaniseres«. Men samtidig må man ikke give afkald på en sådan form for studiet af virksomheden, som måtte føre ud over grænserne for en analyse af dens generelle struktur. Der er således opstået en ejendommelig kontrovers: på den ene side begrænses den fortsatte opdeling af virksomhedens »enheder« inden for grænserne af den givne systemanalyse af den omstændighed, at grundlaget for bestemmelsen af disse »enheder« ligger i forskellen i deres forbindelser til den verden, som individet indgår i samfundsmæssige relationer til, deres forbindelser til det, der ansporer virksomheden og til dens mål og genstandsmæssige betingelser. På den anden side melder der sig den påtrængende opgave at studere de intracerebrale processer, hvad der har krævet en yderligere opdeling af disse enheder.

Inden for de seneste år er i den sammenhæng ideen om en »mikrostruktur«-analyse af virksomheden opstået. Denne analyses opgave består i at forene den genetiske (psykologiske) og den kvantitative (informationsmæssige) måde at studere virksomheden på¹. Det er blevet krævet, at man indførte et begrebssæt, der både omfatter »funktionelle blokke« og de direkte og tilbagekoblede forbindelser mellem dem, som danner strukturen i de processer, der fysiologisk realiserer virksomheden. Herunder antages det, at denne struktur i det store og hele svarer til virksomhedens makrostruktur, og at bestemmelsen af de enkelte »funktionelle blokke« gør det muligt at uddybe analysen ved at forstærke den i mere opdeltede enheder. Men her rejser der sig en kompliceret teoretisk opgave for os: at forstå de relationer,

1) Se V. P. Sintjenko. *Om mikrostrukturmetoden til undersøgelse af kognitiv virksomhed*. »VNIITEs skrifter« Moskva 1972, bd. 3. (»VNIITE«, Unions-forskningsinstituttet for Teknisk Æstetik. — O. a.)

der forbinder de intracerebrale strukturer med strukturer i den virksomhed, de realiserer. Den videre udvikling af mikroanalysen af virksomheden stiller nødvendigvis denne opgave. For allerede selve undersøgelsesproceduren af for eksempel feed-back forbindelserne mellem exciterede elementer i øjets netinde og de hjerne-strukturer, der er ansvarlige for opbygningen af de primære, visuelle afbildninger, støtter sig jo på registreringen af fænomener, der kun opstår takket være den efterfølgende forarbejdning af disse primære afbildninger i sådanne hypotetiske »semantiske blokke«, hvis funktion bestemmes af system-relationer, der efter selve deres natur er ekstracerebrale og følgelig ikke fysiologiske.

Efter karakteren af deres formidlinger er de overgange, der er tale om, sammenlignelige med de overgange, der forbinder produktionsteknikken med selve produktionen. Produktionen realiseres selvfølgelig ved hjælp af værktøj og maskiner, og i den betydning er produktionen en følge af deres funktioneren; men værktøj og maskiner frembringes af selve produktionen, der ikke længere er en teknisk, men en samfundsøkonomisk kategori.

Jeg har tilladt mig at bringe denne sammenligning alene med det sigte at gøre den tanke klar, at analysen af virksomheden på psykofysiologisk plan, selv om den åbner mulighed for en adækvat anvendelse af præcise indikatorer, af kybernetikkens sprog og informationsteoretiske enheder, dog samtidig nødvendigvis abstraherer fra bestemmelsen af virksomheden som et system, der er frembragt af livsrelationerne. Mere enkelt udtrykt, hverken den genstandsmæssige virksomhed eller de psykiske afbildninger produceres af hjernen, men de er den funktion af hjernen, som består i at realisere dem (virksomheden og afbildningerne — O.a.) ved hjælp af det legemlige subjektive organer.

En analyse af de intracerebrale processer, deres blokke eller konstellationer er, som tidligere sagt, en yderligere opdeling af virksomheden, af dens momenter. En sådan opdeling er ikke blot mulig, men ofte også nødvendig. Man må blot gøre sig klart, at den overfører undersøgelsen af virksomheden til et særligt niveau, det niveau der studerer overgangene fra virksomhedens enheder (handlinger, operationer) til enhederne i de hjerneprocesser, der realiserer dem. Jeg vil især understrege, at der netop er tale om overgange. Dette adskiller også den såkaldte mikrostruktur-analyse af den genstandsmæssige virksomhed fra studiet af den højere nervevirksomhed i de fysiologiske hjerneprocessers og deres neuronmekanismer begreber, hvis resultater kun kan sammenlignes med de tilsvarende psykologiske mekanismer.

På den anden side fører undersøgelsen af de intracerebrale processer, der realiserer virksomheden til en afmystificering af begreberne om »psykiske funktioner« i deres tidligere, klassiske betydning som et bundt færdigheder. Det bliver øjensynligt, at det er fremtrædelsesformer for generelle funktionelle, fysiologiske (psykofysiologiske) egenskaber, der overhovedet ikke eksisterer for sig. Man skal ikke forestille sig, for eksempel den mnemiske funktion som løsrevet fra den sensoriske og omvendt. Med andre ord, kun fysiologiske funktionssystemer realiserer perceptionelle, mnemiske, motoriske og andre operationer. Men lad mig gentage, operationer kan ikke reduceres til disse fysiologiske systemer. Operationer er altid underkastet objektivt-genstandsmæssige, dvs. ekstracerebrale relationer.

En anden meget væsentlig vej til at trænge ind til virksomhedens struktur fra hjernens side, der allerede er nævnt af Vygotskij, er den, neuropsykologien og den kliniske psykologi følger. Deres al-

menpsykologiske betydning består i, at de gør det muligt at se virksomheden i dens forfald, når dette skyldes udfaldet af enkelte hjerneafdelinger eller karakteren af de mere generelle beskadigelser af hjernens funktioner, der giver sig udtryk i sindssygdomme.

Jeg vil kun opholde mig ved enkelte af de resultater, der er tilvejebragt i neuropsykologien. Til forskel fra de naive psykomorfologiske forestillinger, ifølge hvilke de ydre psykologiske processer entydigt er knyttet til enkelte hjernecentres funktioner (centre for sprog, skrivning, tænkning i begreber osv.) har de neuropsykologiske undersøgelser vist, at disse komplicerede, efter deres oprindelse samfundshistoriske processer, der udformes i løbet af individets liv, har en dynamisk og system-bestemt lokalisering. Som resultat af en sammenlignende analyse af et omfattende materiale, der er samlet i eksperimenter med patienter med forskelligt lokaliserede, fokale hjerneskader, fremkommer der et billede af, hvordan forskellige »konstituenten« i den menneskelige virksomhed »aflejrer sig« i hjernens morfologi¹.

På denne måde giver neuropsykologien fra sin side, dvs. fra hjernestrukturernes side, mulighed for at trænge ind til virksomhedens »arbejdsmechanismer«.

Bortfaldet af enkelte hjerneafsnit, der fører til ødelæggelse af disse eller hinc processer, åbner også en anden mulighed: under disse helt exceptionelle betingelser kan man studere disse processers funktionelle udvikling, som her viser sig i

1) A. R. Luria. *Menneskets højere kortikale funktioner*, Moskva 1969, 2. udg. (Hos os bedst kendt som *Higher Cortical Functions in Man*, London 1966; 2. rev. og udv. udg. New York 1980. Der findes en 1. udg. Moskva 1962. — O. a.)

L. S. Tsvetkova: *Rehabiliterende undervisning ved lokale hjernebeskadigelser*, Moskva 1972

form af deres genetablering. Mere præcist drejer det sig om genoprettelsen af ydre og mentale handlinger, som det er blevet umuligt for patienten at udføre, fordi den lokale læsion har blokeret et af leddene i en eller anden operation, som realiserer disse handlinger. For at omgå den i forvejen omhyggeligt kvalificerede defekt hos patienten, udarbejder forskeren en plan for en ny sammensætning af operationer, der kan udføre den givne handling, og udformer derpå aktivt sammen med patienten denne nye sammensætning, hvor det beskadigede led ikke deltager, men som i stedet indeholder led, som under normale forhold er overflødige eller måske slet ikke forekommer. Der er ingen grund til at omtale den almenpsykologiske betydning af denne forskningsretning, den er indlysende.

Både neuropsykologiske og psykofysiologiske undersøgelser rejser jo nødvendigvis spørgsmålet om overgangen fra ekstracerebrale til intracerebrale forhold. Som jeg allerede har sagt, kan dette problem ikke løses ved direkte sammenstillinger. Løsningen ligger i en analyse af bevægelsen i den genstandsmæssige virksomheds system i sin helhed, hvori det legemlige subjekts funktioner med dets hjerne, dets organer for perception og motorik, også indgår. De love, der styrer disse organers funktionsprocesser, træder selvfølgelig for dagen, men kun indtil det øjeblik hvor vi går over til at studere selve de af dem realiserede genstandsmæssige handlinger eller afbildninger, som kun kan analyseres på det undersøgelsesniveau, der gælder for menneskets virksomhed, det psykologiske niveau.

Anderledes forholder det sig heller ikke ved overgangen fra det psykologiske undersøgelsesniveau til det egentligt sociale: blot sker her overgangen til nye, dvs. sociale, love som overgangen fra undersøgelse af processer, der realiserer indi-

det
no
ale

vidernes forhold, til undersøgelse af relationer, der realiseres af deres fælles virksomhed i samfundet, og hvis udvikling er underkastet objektivt-historiske love.

På denne måde er altså en systemmæssig analyse af den menneskelige virksomhed nødvendigvis også en analyse efter niveauer. Netop en sådan analyse gør det også muligt at overvinde den modsætning, der er skabt mellem det fysiologiske, det psykologiske og det sociale, samt reduktionen af det ene til det andet.

Kapitel IV

VIRKSOMHED OG BEVIDSTHED

1. Bevidsthedens genese

Subjektets virksomhed, både den ydre og den indre, formidles og reguleres af den psykiske genspejling af virkeligheden. Det i den genstandsmæssige verden, der for subjektet optræder som motiver, mål og betingelser for dets virksomhed, skal på en eller anden måde perciperes af subjektet, forestilles, forstås, gemmes og reproduceres af dets hukommelse. Det samme gælder for subjektets virksomhedsprocesser og for det selv, dets tilstande, egenskaber og særlige træk. På denne måde fører analysen af virksomheden os til psykologiens traditionelle temaer. Men nu drejer undersøgelsens logik sig en omgang. Spørgsmålet om hvordan de psykiske processer giver sig til kende, ændres til spørgsmålet om deres oprindelse, om hvordan de frembringes af de samfundsmæssige forbindelser, mennesket indgår i inden for den genstandsmæssige verden.

Den psykiske virkelighed, der umiddelbart viser sig for os, er bevidsthedens subjektive verden.

Det har krævet århundreder at befri sig fra identificeringen af det psykiske og det bevidste. Det er en bemærkelsesværdig mangfoldighed af veje, der har ført til, at de er blevet adskilt inden for filosofien, psykologien og fysiologien: det må være nok at nævne navne som Leibnitz, Fechner, Freud, Setjenov og Pavlov.

Det afgørende skridt blev taget, da man fremførte ideen om forskellige niveauer for den psy-

kiske genspejling. Fra et historisk, genetisk synspunkt betød det anerkendelsen af, at der eksisterer en før-bevidst psyke hos dyrene, og at der er fremkommet en kvalitativt ny form for psyke hos mennesket: bevidstheden. Således opstod der en række nye spørgsmål: hvilken objektiv nødvendighed svarer fremkomsten af bevidsthed til? Hvad frembringer den? — og hvordan er dens indre struktur.

Def.
Bevidstheden i sin umiddelbarhed er det billede af verden, der viser sig for subjektet, og som indbefatter det selv, dets handlinger og tilstande. For et almindeligt ureflekteret menneske rejser tilstedeværelsen af dette subjektive billede hos ham selv formentlig ikke nogen teoretiske problemer: foran sig har han verden, og ikke verden plus et billede af verden. I denne spontane realisme ligger der en ægte, omend naiv, sandhed. Det er en anden sag med identificeringen af den psykiske genspejling og bevidstheden; den er ikke mere end en illusion ved vor introspektion.

Den har sin rod i bevidsthedens tilsyneladende ubegrænsede vidde. Spørger vi os selv, om vi er os dette eller hint fænomen bevidst, stiller vi os den opgave at bevidstgøre, og løser den selvfølgelig praktisk talt øjeblikkelig. Det har været nødvendigt at opfinde den takistoskopiske metode for eksperimentelt at kunne adskille »perceptionsfeltet« og »bevidsthedsfeltet«.

På den anden side fortæller velkendte og under laboratoriebetingelser let reproducerbare facts os, at mennesket er i stand til at udføre kompliserede tilpasningsprocesser, der styres af forsøgsopstillingens genstande, uden overhovedet at gøre sig regnskab for tilstedeværelsen af afbildninger af dem; forsøgspersonen går uden om forhindringer og manipulerer endda med ting ligesom »uden at se dem«. En anden sag er det, hvis man skal fremstille eller forandre en ting efter et for-

billede eller give en fremstilling med et eller andet genstandsmæssigt indhold. Når jeg for eksempel tegner en femkant eller bøjer en af ståltråd, så sammenligner jeg nødvendigvis den forestilling, jeg har, med de genstandsmæssige betingelser, med etaperne i dens realisering i produktet, foretager en indre tilpasning af det ene til det andet. En sådan tilpasning kræver, at min forestilling fremtræder for mig ligesom i samme plan som den genstandsmæssige verden, dog uden at falde sammen med den. Dette er særlig klart i opgaver, hvor det er nødvendigt i forvejen »i tankerne« at foretage en flytning i rummet af billeder af genstande, der er placeret i et eller andet forhold til hinanden, f.eks. i en opgave der kræver, at man i tankerne skal vende en figur om, når den er indskrevet i en anden figur.

Historisk opstår nødvendigheden af, at den psykiske genspejling på denne måde »viser sig for« (præsenterer sig for) subjektet først ved overgangen fra dyrenes adaptive virksomhed til den for mennesket specifikke produktive virksomhed, arbejdsvirksomheden. Det produkt, virksomheden nu stræber efter, eksisterer endnu ikke aktuelt. Derfor kan det kun regulere virksomheden i det tilfælde, at det er repræsenteret for subjektet i en sådan form, der gør det muligt at sammenligne det med råmaterialet (arbejdsmateriale) og dets mellemliggende omdannelser. Yderligere skal den psykiske afbildning af produktet som mål eksistere således for subjektet, at det kan behandle denne afbildning, forandre den i overensstemmelse med de forhåndenværende betingelser. Sådanne afbildninger er netop bevidste afbildninger, bevidste forestillinger, kort sagt, de er bevidsthedsfænomener.

I sig selv siger nødvendigheden af, at der opstår bevidsthedsfænomener hos mennesket, ikke noget om den proces, hvorved de bliver til. Men

2 →
danner ligesom en kredsbevægelse, og derfor kan det synes ligegyldigt, hvilket af dens led eller momenter man tager som det første. Men det er ingenlunde en bevægelse i en tryllering. Denne ring åbnes, og den brydes netop i selve den sanseligt-praktiske virksomhed.

Ved at indgå i en direkte kontakt med den genstandsmæssige virkelighed og underordne sig den forandres og beriges virksomheden, og med denne større righoldighed udkrystalliseres den i produktet. Den udførte virksomhed er rigere og sandere end den bevidsthed, der går forud for den. De tilskud, der i denne forbindelse kommer fra virksomheden, forbliver skjulte for subjektets bevidsthed. Dette er netop grunden til, at bevidstheden kan synes at være grundlaget for virksomheden.

Lad os udtrykke det på en anden måde. Genspejlingen af virksomhedens produkter, når virksomheden realiserer individernes samfundsmæssige forbindelser og relationer, fremstår for individerne som fænomener i deres bevidsthed. Men bag disse fænomener ligger i virkeligheden de nævnte objektive forbindelser og relationer, omend ikke i en åbenlys, men i en ophævet, for subjektet skjult form. Men samtidig udgør bevidsthedsfænomenerne et reelt moment i virksomhedens bevægelse. Heri ligger også deres karakter af ikke at være »epifænomener«, deres væsen. Som V. P. Kusmin med rette har bemærket, optræder den bevidste afbildning i en funktion som en ideal målestok, der tingsliggøres i virksomheden¹.

Den opfattelse af bevidstheden, der her er tale om, ændrer radikalt den vigtigste problemstilling for psykologien, problemet om forholdet mellem den subjektive afbildning og den ydre gen-

1) Se *Den marxistiske dialektiks historie*, Moskva 1971, s. 181 ff. (russ.)

stand. Den uuntetgør den mystificering af dette problem, som det af mig adskillige gange nævnte umiddelbarhedspostulat har lagt grunden til inden for psykologien. For hvis man går ud fra den antagelse, at ydre påvirkninger umiddelbart fremkalder en subjektiv afbildning hos os, i vor hjerne, så rejser spørgsmålet sig straks, hvorledes det går for sig, at denne afbildning viser sig som eksisterende uden for os, uden for vor subjektivitet, i den ydre verdens koordinater.

Inden for umiddelbarhedspostulatets rammer kan man kun svare på dette spørgsmål ved at antage en, om jeg så må sige, sekundær proces, der projicerer den psykiske afbildning udenfor. Den teoretiske uholdbarhed af en sådan antagelse er åbenlys¹; desuden er den i klar modstrid med kendsgerninger, der fortæller os, at den psykiske afbildning lige fra begyndelsen allerede er »henlagt« til den i forhold til subjektets hjerne ydre virkelighed, og at den ikke projiceres til den ydre verden, men snarere »øses ud« af den². Når jeg taler om at »øse ud«, er det selvfølgelig ikke mere end en metafor. Men den udtrykker dog en virkelig, for videnskabelig undersøgelse tilgængelig proces, subjektets tilegnelsesproces af den genstandsmæssige verden i dens ideale form, i form af den bevidste genspejling.

Denne proces opstår oprindeligt i det samme system af objektive relationer, hvor overgangen af virksomhedens genstandsmæssige indhold til dens produkt også finder sted. Men for at denne proces kan ske, er det ikke nok, at produktet af virksom-

1) S. L. Rubinstein. *Sein und Bewusstsein*, Berlin 1970
V. A. Lektorskiij. *Problemet subjekt og objekt i den moderne borgerlige filosofi*, Moskva 1965
A. V. Brusjlinskiij. *Om nogle modelleringsmetoder i psykologien*. I: *Psykologiens metodologiske og teoretiske problemer*, red. Sjurkhova. Tysk: Berlin 1977

2) Se A. N. Leontjev. *Afbildning og model*. I: *Psykologiens spørgsmål*, nr. 2, 1970

2 →
danner ligesom en kredsbvægelse, og derfor kan det synes ligegyldigt, hvilket af dens led eller momenter man tager som det første. Men det er ingenlunde en bevægelse i en tryllering. Denne ring åbnes, og den brydes netop i selve den sanseligt-praktiske virksomhed.

Ved at indgå i en direkte kontakt med den genstandsmæssige virkelighed og underordne sig den forandres og beriges virksomheden, og med denne større righoldighed udkrystalliseres den i produktet. Den udførte virksomhed er rigere og sandere end den bevidsthed, der går forud for den. De tilskud, der i denne forbindelse kommer fra virksomheden, forbliver skjulte for subjektets bevidsthed. Dette er netop grunden til, at bevidstheden kan synes at være grundlaget for virksomheden.

Lad os udtrykke det på en anden måde. Genspejlingen af virksomhedens produkter, når virksomheden realiserer individernes samfundsmæssige forbindelser og relationer, fremstår for individerne som fænomener i deres bevidsthed. Men bag disse fænomener ligger i virkeligheden de nævnte objektive forbindelser og relationer, omend ikke i en åbenlys, men i en ophævet, for subjektet skjult form. Men samtidig udgør bevidsthedsfænomenerne et reelt moment i virksomhedens bevægelse. Heri ligger også deres karakter af ikke at være »epifænomener«, deres væsen. Som V. P. Kusmin med rette har bemærket, optræder den bevidste afbildning i en funktion som en ideal målestok, der tingsliggøres i virksomheden¹.

Den opfattelse af bevidstheden, der her er tale om, ændrer radikalt den vigtigste problemstilling for psykologien, problemet om forholdet mellem den subjektive afbildning og den ydre gen-

1) Se *Den marxistiske dialektiks historie*, Moskva 1971, s. 181 ff. (russ.)

stand. Den uintetgør den mystificering af dette problem, som det af mig adskillige gange nævnte umiddelbarhedspostulat har lagt grunden til inden for psykologien. For hvis man går ud fra den antagelse, at ydre påvirkninger umiddelbart fremkalder en subjektiv afbildning hos os, i vor hjerne, så rejser spørgsmålet sig straks, hvorledes det går for sig, at denne afbildning viser sig som eksisterende uden for os, uden for vor subjektivitet, i den ydre verdens koordinater.

Inden for umiddelbarhedspostulatets rammer kan man kun svare på dette spørgsmål ved at antage en, om jeg så må sige, sekundær proces, der projicerer den psykiske afbildning udenfor. Den teoretiske uholdbarhed af en sådan antagelse er åbenlys²; desuden er den i klar modstrid med kendsgerninger, der fortæller os, at den psykiske afbildning lige fra begyndelsen allerede er »henlagt« til den i forhold til subjektets hjerne ydre virkelighed, og at den ikke projiceres til den ydre verden, men snarere »øses ud« af den². Når jeg taler om at »øse ud«, er det selvfølgelig ikke mere end en metafor. Men den udtrykker dog en virkelig, for videnskabelig undersøgelse tilgængelig proces, subjektets tilegnelsesproces af den genstandsmæssige verden i dens ideale form, i form af den bevidste genspejling.

Denne proces opstår oprindelig i det samme system af objektive relationer, hvor overgangen af virksomhedens genstandsmæssige indhold til dens produkt også finder sted. Men for at denne proces kan ske, er det ikke nok, at produktet af virksom-

1) S. L. Rubinstein. *Sein und Bewusstsein*, Berlin 1970
V. A. Lektorskij. *Problemet subjekt og objekt i den moderne borgerlige filosofi*, Moskva 1965

A. V. Brusjlinskij. *Om nogle modelleringsmetoder i psykologien*. I: *Psykologiens metodologiske og teoretiske problemer*, red. Sjurokhova. Tysk: Berlin 1977

2) Se A. N. Leontjev. *Afbildning og model*. I: *Psykologiens spørgsmål*, nr. 2, 1970

trans-
forma-
tion s
medie:
spørged

heden, der har optaget denne (virksomheden — O. a.) i sig, fremtræder for subjektet i sine genstandsmæssige egenskaber; der skal også ske en sådan transformation af det, at det kan fremtræde som noget, der erkendes af subjektet, dvs. som ideelt.

Denne transformation sker ved hjælp af sproget, der er et produkt af og et middel til samkvæmmet mellem deltagerne i produktionen. Sproget bærer i sine betydninger (begreber) dette eller hint genstandsmæssige indhold, men et indhold der er fuldstændig befriet fra sin stofflighed. Således er føde selvfølgelig en stofflig genstand, men betydningen af ordet »føde« indeholder ikke et gram spiseligt stof. I den forbindelse har selve sproget sin egen stofflige eksistens, sin egen *materie*; men sproget, taget i relation til den betegnede virkelighed, er kun en form for dens væren — ligesom individernes stofflige hjerneprocesser, der realiserer dens bliven bevidst¹.

Den individuelle bevidsthed som en specifik menneskelig form for den subjektive genspejling af den objektive virkelighed kan således kun forstås som et produkt af de relationer og formidlinger, der opstår i løbet af samfundets etablering og udvikling. Uden for disse relationers system (og uden for den samfundsmæssige bevidsthed) er eksistensen af en individuel psyke i form af bevidst genspejling, bevidste afbildninger, umulig.

For psykologien er en klar forståelse af dette så meget mere vigtig, som den indtil vore dage i sin forklaring af bevidsthedsfænomenerne ikke

1) Se Iljenkov. *Det ideale*. I: *Filosofisk encyklopædi*, Moskva 1962, bd. 2. (For en bedre orientering om filosofiske synspunkter, vi møder hos Leontjev — og Galperin — kan det anbefales at læse E. V. Iljenkovs bog *Dialektisk logik*, Moskva 1974, der også indeholder en redegørelse for »det ideale«. Engelsk udgave *Dialectical Logic*, Progress, Moskva 1977, s. 251-288. — O. a.)

har frigjort sig fra naiv antropologisme. Selv virksomhedssynspunktet i det psykologiske studium af bevidsthedsfænomenerne lader os kun forstå dem under den ufravigelige betingelse, at selve menneskets virksomhed bliver anskuet som en proces, der er indbygget i det system af relationer, der realiserer menneskets samfundsmæssige væren, som er dets eksistensmåde også som naturligt, legemligt væsen.

De omtalte betingelser og relationer, der frembringer den menneskelige bevidsthed, karakteriserer den selvfølgelig kun i de allertidligste etaper. Senere, i forbindelse med den materielle produktion og samkvæmmets udvikling, udskillelsen og senere specialiseringen af den åndelige produktion og sprogets tiltagende teknificering, bliver menneskets bevidsthed frigjort fra den direkte forbindelse med dets umiddelbart-praktiske arbejdsvirksomhed. Kredsen af det, der bliver bevidst, udvides mere og mere, således at bevidstheden bliver menneskets universelle, om end ikke dets eneste, form for psykisk genspejling. Herunder gennemgår den en række radikale forandringer.

Den oprindelige bevidsthed eksisterer kun i form af den psykiske genspejling, der viser subjektet den omgivende verden, mens virksomheden som tidligere forbliver praktisk, ydre. På en senere etape bliver også virksomheden genstand for bevidsthed: man bliver sig andres handlinger bevidst, og gennem dem også subjektets egne handlinger. Nu kommunikerer de, gives til kende med gestus eller lydsprog. Dette er netop forudsætningen for at der kan opstå indre handlinger og operationer, der sker »i hovedet«, i »bevidsthedens plan«. Afbildningen i bevidstheden bliver også til virksomhed i bevidstheden. Netop i denne nye fuldstændighed begynder bevidstheden at vise sig frigjort fra den ydre, sanseligt-praktiske virksomhed og tilmed at styre den.

Duften
mennesket
for

A:

1/ ydre verden
2/ virksomheden
selv
3/ selv til
virksomhed

En anden radikal forandring, der er sket med bevidstheden i løbet af den historiske udvikling, består i opløsningen af den oprindelige sammensmeltning mellem arbejdskollektivets bevidsthed og dets enkelte individers bevidsthed. Dette sker i kraft af, at en bred kreds af fænomener nu bliver tilgængelige for bevidsthed, herunder også fænomener der hører til de af individernes forhold, der udgør det *specielle* i hver enkelts liv. I den forbindelse fører samfundets klassesdeling til, at menneskene kommer i forskellige, indbyrdes modstridende relationer til produktionsredskaberne og det samfundsmæssige produkt. Tilsvarende undergår også deres bevidsthed en påvirkning af denne ulighed, denne modstrid. Og samtidig udarbejdes der ideologiske forestillinger, som indgår i de konkrete individers måde at få bevidsthed om deres virkelige leveforhold.

Der opstår et yderst kompliceret billede af indre forbindelser, sammenfletninger og indbyrdes overgange, der er skabt af udviklingen af de indre modsigelser, der i deres abstrakte form viser sig allerede ved analysen af de allerenkleste relationer, der karakteriserer den menneskelige virksomheds system. Ved første øjekast kan det se ud som om undersøgelsen ved at dykke ned i dette komplicerede billede bliver ledet bort fra sine opgaver i den konkret-psykologiske undersøgelse af bevidstheden, som om den ombytter psykologien med sociologien. Men det er slet ikke tilfældet. Tværtimod kan de særlige psykologiske egenskaber ved den individuelle bevidsthed alene forstås gennem deres forbindelse med de samfundsmæssige relationer, individet er inddraget i.

2. Det sansemæssige stof i bevidstheden

Individernes udviklede bevidsthed er karakteristisk ved at have flere psykologiske dimensioner.

I bevidsthedsfænomenerne lægger vi først og fremmest mærke til deres sansemæssige stof. Dette stof danner den sansemæssige sammensætning af de konkrete afbildninger af virkeligheden i det øjeblik den perciperes, eller når den dukker op i erindringen, når den sættes i forbindelse med fremtiden eller endda bare optræder i fantasien. Disse afbildninger er forskellige efter deres modalitet, efter den sansemæssige tonus, graden af klarhed, større eller mindre bestandighed osv. Om alt dette er der skrevet mange tusind sider. Men den empiriske psykologi er til stadighed gået uden om det i forhold til bevidsthedsproblemet væsentligste spørgsmål: den særlige funktion, de sansemæssige elementer har i bevidstheden. Eller mere præcist, dette spørgsmål er blevet opspaltet i sekundære problemer, sådanne som problemet om perceptionens meningsindhold eller problemet om talens (sprogets) rolle i generaliseringen af det sansemæssigt givne.

De sansemæssige afbildningers særlige funktion består i, at de tildeler det bevidste billede af verden, der viser sig for subjektet, realitetspræg. Med andre ord i, at netop takket være bevidsthedens sansemæssige indhold fremtræder verden for subjektet som eksisterende, ikke i bevidstheden, men uden for dets bevidsthed, som et objektivt »felt« og objekt for dets virksomhed.

Denne påstand kan synes paradoks, fordi undersøgelserne af de sansemæssige fænomener fra gammel tid er gået ud fra positioner, der tværtimod førte til ideen om deres »rene subjektivitet«. deres »hieroglyfkarakter«. Tilsvarende har man forestillet sig afbildningernes sansemæssige indhold, ikke som det der realiserer bevidsthedens umiddelbare forbindelse med den ydre verden, men snarere som det, der afskærmer fra den.

1) Se V. I. Lenin. *Materialisme og empiriokriticisme*, s. 35-36

I den efter-Helmholtzske periode har den eksperimentelle udforskning af perceptionsprocesserne været kendetegnet af vældige fremskridt, således at perceptionspsykologien nu er oversvømmet af en mængde forskelligartede facts og specielle hypoteser. Men det bemærkelsesværdige er, at Helmholtz' teoretiske position har bestået urokket.

I de fleste psykologiske arbejder er den ganske vist usynligt til stede, bag kulisserne. Kun få diskuterer den seriøst og åbent, som for eksempel R. Gregory, forfatteren af nogle af de mest charmerende moderne bøger om den visuelle perception¹.

Styrken ved Helmholtz' position ligger i, at han ved studiet af synets fysiologi har forstået, at det er umuligt umiddelbart at udlede tingenes afbildninger af sansningerne, at identificere dem med de »mønstre«, lysstrålerne tegner på øjets nethinde. Inden for rammerne af begrebsopbygningen i den tids naturvidenskab var den løsning, Helmholtz foreslog (nemlig at hjernens arbejde nødvendigvis forener sig med sansorganernes arbejde og bygger en hypotese om den genstandsmæssige virkelighed efter de sensoriske antydninger) den eneste mulige.

Sagen er, at man tænkte sig bevidsthedens genstandsafbildninger som en slags psykiske ting, der afhænger af andre ting, der er deres ydre årsag. Analysen bevægede sig med andre ord ind i en dobbelt abstraktion, der på den ene side udtrykte sig i løsrivelsen af de sensoriske processer fra subjektets virksomhedssystem og på den anden side i løsrivelsen af de sanssemæssige afbildninger fra den menneskelige bevidstheds system. Selve ideen om systemkarakteren hos objektet for den videnskabelige erkendelse var endnu ikke genarbejdet.

1) R. L. Gregory. *The Intelligent Eye*, London 1970

Til forskel fra den synsmåde, der betragter fænomenerne i deres isolation, kræver systemanalysen af bevidstheden, at man undersøger bevidsthedens »konstituenten« i deres indre relationer, der har deres rod i formerne for subjektets forbindelse med virkeligheden, og det vil sige først og fremmest ud fra den funktion, hver af dem udfører i de »præsenterings«-processer, der viser subjektet et billede af verden.

Taget inden for bevidsthedens system afslører det sanssemæssige indhold ikke sin funktion direkte, subjektivt finder den kun indirekte udtryk, — i den ureflekterede oplevelse af »virkelighedsfor-nemmelse«. Men den viser sig straks, så snart der opstår en forhindring eller forvrængning af modtagelsen af ydre påvirkninger. Da de kendsgerninger, der vidner om dette, har principiel betydning for bevidsthedspsykologien, skal jeg anføre nogle af dem her.

Et meget klart udtryk for de sanssemæssige afbildningers funktion i bevidstheden om den virkelige verden har vi iagttaget i undersøgelser af genoptræningen af genstandsmæssige handlinger hos krigsinvaliderede minører, der både var blinde og havde mistet begge hænder. Da de tillige havde gennemgået en rehabiliterende kirurgisk operation med en omfattende transplantation af blødt væv fra underarmene, havde de også mistet muligheden for taktil perception af tingene med armene (asymbolifænomenet). Det viste sig, at uden mulighed for visuel kontrol blev denne funktion ikke genoprettet hos dem, og de blev heller ikke i stand til igen at styre ting med hænderne. Som et resultat af dette forekom der efter nogle måneder hos disse patienter nogle usædvanlige beklagelser: på trods af at den sproglige kommunikation med omgivelserne på ingen måde var vanskeliggjort, og de mentale processer var fuldt bevaret, forekom den genstandsmæssige verden dem efterhånden

»udslukt«. Skønt de sproglige begreber (ordbetydningerne) havde bevaret deres logiske forbindelser hos disse patienter, mistede de efterhånden deres forhold til tingene. Der opstod et i sandhed tragisk billede af en ødelagt virkelighedsforholdelse hos patienterne. »Det er ligesom jeg læser om alting, jeg ser det ikke. . . tingene bliver mere og mere fjerne for mig« — sådan beskriver en af de blinde invalider sin tilstand. Han beklager sig over, at når nogen hilser på ham, »så er der ligesom ikke noget menneske«¹.

Lignende fænomener med tab af virkelighedsførmelsen iagttages også hos normale forsøgspersoner ved kunstig inversion af synsindtrykkene. Allerede i slutningen af forrige århundrede bemærkede Stratton i sine klassiske forsøg, hvor forsøgspersonen bar briller, der vendte nethindebilledet om, at der herunder opstår en oplevelse af uvirkelighed ved den pæreperede verden².

Dette stillede krav om at forstå indholdet i de kvalitative omstruktureringer af den visuelle afbildning, der viser sig for subjektet i form af en oplevelse af det visuelle billedes uvirkelighed.

Fremdeles viste der sig sådanne særlige egenskaber ved det inverterede syn som dets akonstans³, vanskeligheden ved at identificere kendte genstande⁴ og især menneskeansigter⁵ osv.

1) A. N. Leontjev, A. V. Saporosjets. *Genoprettelse af bevægelser*, Moskva 1945, s. 75 (russ.)

2) M. Stratton. *Some Preliminary Experiments in Vision Without Inversion of the Retinal Image*. I: *Psychological Review*, nr. 4, 1897

3) A. D. Logvinenko, og V. V. Stolin. *Perception ved inverteret synsfelt*. I: *Ergonomika*, »VNIITEs skrifter«, Moskva 1973, bd. 6

4) M. Gaffron. *Perceptual Experience: an Analysis of its Relation to the External World Through Internal Processings*. I: *Psychology: A Study of a Science*, vol. 4, 1963

5) Se Robert K. Yin. *Looking at Upside-down Faces*.

Dette, at den inverterede visuelle afbildning mangler direkte relaterethed til den objektive, genstandsmæssige verden, vidner om, at subjektet på den reflekterende bevidstheds plan er i stand til at differentiere mellem perceptionen af den virkelige verden og sit indre, fænomenale felt. Det første er repræsenteret af bevidste, »betydende« afbildninger, det andet af det egentlige sansemæssige stof. Med andre ord, afbildningens sansemæssige stof kan repræsenteres i bevidstheden på to måder: enten som det, hvori det genstandsmæssige indhold eksisterer for subjektet (og dette udgør det sædvanlige, »normale« fænomen) eller helt for sig selv. Til forskel fra normaltildfældene, hvor det sansemæssige stof og det genstandsmæssige indhold flyder sammen, indtræffer dette, at de ikke falder sammen enten som resultat af en specielt rettet introspektion¹, eller under specielle eksperimentelle betingelser, — særlig tydeligt i forsøg med langvarig adaptation til inverteret syn². Straks efter at subjektet har iført sig det inverterende prisme, ser det kun det sansemæssige stof i den visuelle afbildning, der er blottet for genstandsmæssigt indhold. Det skyldes, at de visuelle afbildninger ved perception af verden gennem optiske indretninger, der forandrer projektionen, transformeres i retning af deres højeste troværdighed; med andre ord, ved adaptation til optisk forvrængning sker der ikke simpelt hen en anden »afkodning« af projektionsbilledet, men en kompliceret proces med opbygning af et perciperet genstandsmæssigt indhold, der har en vis gen-

I: *Journal of Experimental Psychology*, vol. 81, nr. 1, juli 1969, s. 141-145

1) Dette har givet anledning til at indføre begrebet »visual field« til forskel fra begrebet »visual world«, — J. J. Gibson. *Perception of the Visual World*, Boston 1950

2) Se A. D. Logvinenko. *Inverteret syn og visuelt billede*. I: *Filosofiens spørgsmål*, nr. 5, 1974 (russ.)

standsmæssig logik, forskellig fra nethindebilledets »projektionslogik«. Når det er umuligt at percipere det genstandsmæssige indhold i begyndelsen af det kroniske eksperiment med inversion, hænger det derfor sammen med, at afbildningen i subjektets bevidsthed kun er repræsenteret af dens sansemæssige stof. I det videre forløb sker den perceptuelle adaptation som en særlig proces, hvor den visuelle afbildnings genstandsmæssige indhold genoprettes i dens inverterede sansemæssige stof¹.

Muligheden for at differentiere det fænomenale felt og de genstandsmæssige »betydende« afbildninger, udgør tilsyneladende en særlig egen- skab ved den menneskelige bevidsthed, og takket være den beries mennesket fra sanseindtrykkenes slaveri, når de forvrænges af tilfældigt indtræf- fende betingelser for perceptionen. Bemærkelses- værdige i den henseende er eksperimenter med aber, som man har iført briller, der inverterer nethindebilledet; det viste sig, at til forskel fra mennesket, nedbryder det fuldstændig deres ad- færd, og de henfalder i lange perioder i en til- stand af inaktivitet².

Jeg har her kun kunnet anføre nogle få resul- tater, der vedrører det særlige bidrag, det sansemæssige tilfører den individuelle bevidsthed. Nogle vigtige resultater, man har fået med lang- varig sensorisk deprivation³ er helt udeladt. Men det anførte er også tilstrækkeligt til at stille det

1) Se A. D. Logvinenko. *Perceptuel virksomhed ved invertering af nethindebilledet*. I: *Perception og virk- somhed*, Moskva 1975 (russ.)

2) J. B. Foley. *An Experimental Investigation of the Visual Field in the Rhesus Monkey*. I: *Journal of Ge- netic Psychology*, nr. 56, 1940

3) Ph. Solomon, P. Kubzansky m. fl.: *Physiological and Psychological Aspects of Sensory Deprivation*. I: *Sensory Deprivation*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1961, s. 91-113

spørgsmål, der er centralt for den videre analyse af det foreliggende problem.

De psykiske, sansemæssige afbildningers dybe- re natur består i deres genstandsmæssighed, i at de frembringes under virksomhedens processer, der i praksis forbinder subjektet med den ydre, gen- standsmæssige verden. Hvor komplicerede disse forbindelser og de virksomhedsformer, der realiserer dem, end måtte være, så bevarer de sansemæs- sige afbildninger deres oprindelige genstandsmæs- sige relaterethed.

Når vi sammenligner den kolossale rigdom på erkendelsesmæssige resultater, den menneskelige tankevirksomhed har frembragt, med de bidrag, det sansemæssige hos os tilfører den, så er det disse bidrags uhyre begrænsethed, deres forsvindende lidenhed, der først og fremmest falder i øjnene. Dertil kommer, at det viser sig, at sanseindtryk- kene til stadighed optræder i modstrid med den mere fuldstændige viden. Heraf kommer også den idé, at sanseindtrykkene kun tjener som en impuls, der sætter vore kognitive evner i gang, og at gen- standenes afbildninger frembringes af indre tan- kemæssige, bevidste eller ubevidste operationer, at vi med andre ord ikke ville percipere den gen- standsmæssige verden, hvis vi ikke tænkte den. Men hvordan kunne vi tænke denne verden, hvis den ikke til en begyndelse havde vist sig for os netop i sin sansemæssigt givne genstandsmæssig- hed?

3. Betydning som et problem i bevidsthedspsykologien

Sansemæssige afbildninger er den almene form for den psykiske genspejling, der frembringes af sub- jektets genstandsmæssige virksomhed. Men hos mennesket får de sansemæssige afbildninger en ny

diff. fæn. felt
g. betegn.

selvstændig
kognitiv

E

NSB

betydnings-
karakter

kvalitet, nemlig deres betydningskarakter. Betydning er også en overordentlig vigtig »konstituent« i den menneskelige bevidsthed.

Selv hvis de vigtigste sensoriske systemer hos mennesket, synet og hørelsen, falder bort, tilintetgør det ikke bevidstheden. Selv hos blind-døve børn udformes der — som resultat af at de lærer at beherske specifikt menneskelige operationer i den genstandsmæssige handling og sproget (hvad der begribeligvis kun kan ske i specialundervisningsregie) — en normal bevidsthed, der kun adskiller sig fra bevidstheden hos seende og hørende mennesker ved sit yderst fattige sansemæssige stof¹.

En anden sag er det, når der på grund af disse eller hine omstændigheder ikke sker en »humanisering« af virksomheden og kommunikationen. I dette tilfælde opstår der, til trods for at det sensoriske område er helt intakt, ikke nogen bevidsthed. Dette fænomen (lad os kalde det »Kasper Hauser-fænomenet«) er i vore dage almindeligt kendt.

Altså, betydninger refrakterer verden i menneskets bevidsthed. Skønt sproget er betydningernes bærer, er sproget dog ikke betydningernes demiurg². Bag de sproglige betydninger skjuler de samfundsmæssigt udarbejdede handlemåder (operationer) sig, som menneskene udfører, når de forandrer og erkender den objektive virkelighed. Med andre ord, det der er repræsenteret i betydningerne og ophævet i sprogets materie, er den genstandsmæssige verdens ideale eksistensform, dens egenskaber, forbindelser og relationer, sådan som de er blevet bragt for dagen af den samlede samfundsmæssige praksis. Derfor er betydninger-

1) Se A. I. Mesjtjerjakov. *Blind-døve børn*, Moskva 1974 (russ.) (Foreligger nu også i en engelsksproget, let ændret udgave: A. Meshcheryakov. *Awakening to Life*, Progress, Moskva 1979 — O. a.)

2) demiurg: ophavsmand, skaber — O. a.

ne i sig selv, dvs. når der abstraheres fra deres funktion i den individuelle bevidsthed, lige så »ikke-psykologiske« som den samfundsmæssigt erkendte virkelighed, der ligger bag dem¹.

Betydningerne er forskningsgenstand for lingvistikken, semiotikken og logikken. Samtidig indgår de, i kraft af at de er en af konstituenterne i den individuelle bevidsthed, også i den kreds af problemer, psykologien beskæftiger sig med.

Hovedvanskeligheden ved betydningerne som psykologisk problem ligger i, at vi her på ny møder alle de modsigelser, som det mere omfattende problem om forholdet mellem det logiske og det psykologiske i tænkningen, logikken og begrebets psykologi, løber ind i.

Inden for den subjektivt-empiriske psykologi blev dette problem løst i den forstand, at begreberne (respektive ordbetydninger) er et psykologisk produkt, et produkt af associering og generalisering af indtrykkene i det individuelle subjekts bevidsthed, idet resultaterne heraf forankres i ordene. Dette synspunkt er som bekendt ikke blot kommet til udtryk i psykologien, men også i de opfattelser, der har psykologiseret logikken.

Et andet alternativ består i, at man anerkender, at begreber og operationer med begreber styres af objektive logiske love, at psykologien kun har at gøre med de afvigelser fra disse love, som ses i primitiv tænkning, i patologiske tilfælde og i forbindelse med stærke emotioner, og endelig at studiet af begrebernes og tænkningens ontogenetiske udvikling indgår i psykologiens opgave. Studiet af denne proces har da også indtaget en vigtig plads inden for tænkningens psykologi. Det er tilstrækkeligt at pege på Piagets og

1) I den givne sammenhæng er det ikke nødvendigt at skelne strengt mellem begreber og ordbetydninger, logiske operationer og operationer med betydninger. (Forf. anm.)

AD -
mest
Hammen

non-
human-
isering:

Kasper
Hauser

spørgsmål
betydning

Vygotskijs arbejder og på en lang række sovjetiske og andre forfatters arbejder om undervisningens psykologi.

Studiet af udformningen af begreber og logiske (mentale) operationer hos børn har tilført videnskaben et vægtigt materiale. Man har vist, at begreberne ingenlunde udformes i hovedet på barnet efter samme model som dannelsen af sansesmæssige, generiske afbildninger, men er resultatet af tilegnelsen af »færdige« historisk udviklede betydninger, og at denne proces sker i barnets virksomhed under kommunikation med de mennesker der omgiver det. Når det lærer at udføre disse eller hine handlinger, lærer det at beherske de tilsvarende operationer, som i deres ophævede, idealiserede form er repræsenteret i betydningen.

Det er uden videre klart, at denne proces, at lære at beherske betydningerne, i første omgang finder sted i barnets virksomhed med materielle genstande og i sympraktisk kommunikation¹. På de tidlige stadier tilegner barnet sig konkrete betydninger, der har umiddelbar forbindelse med tingene; senere lærer barnet også at beherske egentlig logiske operationer, men ligeledes i deres ydre, eksterioriserede form, — på anden måde kan de jo ikke kommunikeres. Når de bliver interioriserede, danner de abstrakte betydninger, begreber, og deres bevægelse udgør den indre, mentale virksomhed, virksomheden i »bevidsthedsplanet«. Denne proces er blevet minutøst undersøgt i de seneste år af P. J. Galperin, som har udviklet en velopbygget teori, som han kalder »teorien om den etapevise udformning af mentale handlinger og begreber«. I samme forbindelse har han udviklet begrebet »handlingens orienteringsgrund-

1) En forklaring og belysning af begrebet »sympraktisk kommunikation« kan man finde i A. R. Luria og F. J. Judovitj. *Sproget og barnets udvikling*, Munksgård 1971 — O. a.

lag« og beskrevet dets særlige egenskaber og de hertil svarende typer af undervisning¹.

Den teoretiske og praktiske produktivitet i disse undersøgelser og i de mange, der er fulgt efter, er ubestridelig. Men samtidig har det problem, de beskæftiger sig med, lige fra begyndelsen været strengt afgrænset; det er problemet om den målrettede, »ikke-spontane« udformning af mentale processer efter udefra givne »matricer« og »parametre«. Tilsvarende har en analyse koncentreret sig om udførelsen af givne handlinger: hvad angår deres oprindelse, dvs. den målsætningsproces og motivation for virksomheden (i dette tilfælde lære-virksomhed) som de realiserer, så falder dette uden for rammerne af den egentlige undersøgelse. Man forstår, at under disse betingelser opstår der ingen nødvendighed af at skelne mellem egentlige handlinger og deres udførelsesmåder inden for virksomhedssystemet, det bliver ikke nødvendigt med en systemanalyse af den individuelle bevidsthed.

Men bevidstheden som form for den psykiske genspejling kan dog ikke reduceres til, at det er de udefra tilegnede betydninger, der udvikler sig og styrer subjektets ydre og indre virksomhed. Betydningerne og de i dem ophævede operationer er i sig selv, dvs. når de abstraheres fra de indre relationer i virksomhedens og bevidsthedens system, overhovedet ikke genstand for psykologien. Det bliver de kun, når de behandles inden for disse relationer, inden for deres systems bevægelse.

1) P. J. Galperin. *Die Entwicklung der Untersuchungen über die Bildung geistiger Operationen. I: Ergebnisse der sowjetischen Psychologie*, Berlin 1967; P. J. Galperin. *Tænkningens psykologi og læren om den etapevise udformning af mentale handlinger. I: Undersøgelser af tænkningen i sovjetpsykologien*, Moskva 1966 (russ.) (I en tysk udgave af denne artikelsamling (Berlin) findes Galperins artikel i forkortet udgave. — O. a.)

det
psykiske
genstand

Dette følger af selve det psykiske natur. Som det allerede er sagt, opstår den psykiske genspejling som resultat af en spaltning af subjektets livsprocesser i processer, der realiserer dets direkte biotiske relationer, og »signal«-processer, som formidler dem. Udviklingen af de indre relationer, der skyldes denne spaltning, finder også udtryk i udviklingen af virksomhedens struktur, og på dette grundlag ligeledes i udviklingen af den psykiske genspejlings former. I det videre forløb, på menneskets niveau, sker der en sådan transformation af disse former, at de, når de fikses i sproget (sprogene) får en kvasiselvstændig eksistens som objektive, ideale fænomener. Nu reproduceres de til stadighed af processer, der finder sted i hovedet på konkrete individer. Dette sidste udgør den indre »mekanisme« ved deres transmission fra generation til generation og betingelsen for at de kan beriges gennem individuel indsats.

men dog en
væsentlig
forandring

Her kommer vi helt ind på livet af et problem, der er en virkelig anstødssten for den psykologiske analyse af bevidstheden. Det er problemet om de særlige egenskaber ved kundskabers, begrebers og tankemodellers funktionen, — på den ene side inden for samfundsrelationernes system, i den samfundsmæssige bevidsthed, og på den anden side i individets virksomhed, der realiserer dets samfundsmæssige forbindelser, i dets bevidsthed.

konkret
genstand

Som allerede nævnt skyldes bevidsthedens opståen den udskillelse, der finder sted inden for arbejdet af handlinger, hvis gnostiske resultater abstraheres fra hele den levende virksomhed og idealiseres i form af sproglige betydninger. Når de kommunikeres, bliver de erhvervet som ejendom for individernes bevidstheder. Herunder mister de ingenlunde deres abstrakthed; de er bærere af handlingernes metoder, genstandsmæssige betingelser og resultater, uafhængigt af den subjektive motivation for den menneskelige virksomhed.

de udformes i. På de tidlige etaper, hvor motifællesskabet hos deltagerne i arbejdskollektivet endnu er bevaret, hviler betydningerne som fænomener i den individuelle bevidsthed i direkte, adækvate relationer. Men dette forhold varer ikke ved. Det opløses sammen med opløsningen af individernes oprindelige relationer til produktionens materielle betingelser og midler og med fremkomsten af den samfundsmæssige arbejdsdeling og privatejendomsretten¹. Som et resultat heraf begynder de samfundsmæssigt udarbejdede betydninger at føre en slags dobbeltlivværelse i individernes bevidsthed. Der opstår endnu en indre relation, endnu en betydningernes bevægelse i den individuelle bevidstheds system.

material-
fællesskab
hækket
[]
person

Denne særlige indre relation viser sig i de allerenkleste psykologiske kendsgerninger. Således forstår alle elever i de ældste klasser selvfølgelig udmærket betydningen af eksamens karakterer og hvad der følger af dem. Ikke desto mindre kan en karakter fremstå væsentligt forskelligt i bevidstheden hos hver af dem: måske som et skridt (eller en forhindring) på vejen mod det arbejde, man har valgt, eller som et middel til at hævde sig i andres øjne, eller måske noget helt tredje. Netop dette forhold stiller psykologien over for nødvendigheden af at skelne mellem den bevidste, objektive betydning og betydningen for subjektet. For at undgå en fordobling af termerne foreslår jeg, at man i det sidste tilfælde taler om personlig »mening«. Så kan det nævnte eksempel udtrykkes således: karakterens betydning kan få forskellig personlig »mening« i elevernes bevidsthed.

op
diff

adlyd
indflydelse

Skønt den måde at forstå forholdet mellem begreberne betydning og »mening«, som jeg har foreslået, er blevet forklaret mange gange, fortol-

1) Se Karl Marx. Skrifter i udvalg. Bidrag til kritik af den politiske økonomi. Indledning fra Grundrids, Rhodos 1974, s. 193-228 (Indledning fra Grundrids)

kes den alligevel ikke sjældent helt forkert. Tilsyneladende er det nødvendigt endnu en gang at vende tilbage til begrebet personlig »mening«.

Først nogle ord om de objektive betingelser, der fører til en differentiering af betydninger og »meninger« i den individuelle bevidsthed. I sin kendte artikel, hvor Marx kritiserer A. Wagner, nævner han, at menneskene oprindeligt betegnede de ting, de tilegnede sig fra den ydre verden, sprogligt som midler til at tilfredsstille deres behov, som det, der er »goder« for dem. »... De tilskriver tingen karakteren af nyttighed, som om den tilhørte selve tingen«, siger Marx¹. Denne tanke fremhæver et meget væsentligt træk ved bevidstheden på de tidlige udviklingstrin, dette nemlig, at tingene genspejles i sproget og bevidstheden sammensmeltet med de i tingene konkretiserede (genstandsgjorte) menneskelige behov. Men i det videre forløb opløses denne sammensmeltning. At den nødvendigvis opløses skyldes vareproduktionens objektive modsigelser, der skaber modsætningen mellem konkret og abstrakt arbejde og fører til den menneskelige virksomheds fremmedgørelse.

Dette problem² rejser sig uundgåeligt for den analyse, der forstår, hvor indskrænket den opfattelse er, at betydningerne i den individuelle bevidsthed kun skulle være mere eller mindre fuldstændige og færdige projektioner af »overindividuelle« betydninger, der eksisterer i det givne samfund. Det klares ikke ved, at man slår på det faktum, at betydningerne ombyrdes af individets konkrete egenskaber, dets tidligere erfaring, særlige indstilling eller temperament osv.

① Marx/Engels. Werke, bd. 19, s. 363

2) »Dette problem« refererer til det, der omtales s. 150, andet afsnit. Dette »spring« i teksten skyldes, at det mellemliggende tekststykke er en tilføjelse i forhold til artiklen i *Filosofiens spørgsmål*, nr. 12, 1972

Det problem, der er tale om, opstår af betydningernes virkelige dobbelte eksistens for subjektet. Den består jo i, at betydningerne viser sig for subjektet både i deres uafhængige eksistens, som objekter for dets bevidsthed og samtidig som »mekanisme« til at blive sig noget bevidst, dvs. med en funktion i de processer, der præsenterer den objektive virkelighed. Under denne funktion indgår betydningerne nødvendigvis i indre relationer, der knytter dem sammen med andre »konstituenters« i den individuelle bevidsthed. Det er alene i disse indre relationer, de erhverver deres psykologiske karakteristika.

Lad os udtrykke det på en anden måde. Når det individuelle subjekt indrangerer de i betydninger idealiserede produkter af den samfundshistoriske praksis i den psykiske genspejling af verden, erhverver de nye systemkvaliteter. Klarlægningen af disse kvaliteter er en af den psykologiske videnskabs opgaver.

Her ligger det vanskeligste punkt i, at betydningerne fører et dobbelt liv. De produceres af samfundet og har deres historie i sprogets udvikling og i udviklingen af formerne for den samfundsmæssige bevidsthed; i dem finder videnskabens fremskridt og de menneskelige erkendelsesmidler udtryk og ligeledes samfundets ideologiske forestillinger, de religiøse, filosofiske og politiske. I denne, deres objektive væren, er de underkastet samfundshistoriske love foruden deres egen indre udviklingslogik.

Men med hele denne udtømmelige rigdom, så alsidigt dette, betydningernes liv er (tænk blot på, at alle videnskaber beskæftiger sig med det) forbliver deres andet liv, deres anden bevægelse, fuldstændig skjult: deres fungeren i virksomhedens og bevidsthedens processer hos de konkrete individer, — til trods for at det kun er i kraft af disse processer, at de kan eksistere.

I dette, deres andet liv individualiseres og »subjektiveres« betydningerne, men kun i den forstand, at deres bevægelse i samfundsrelationernes system ikke længere umiddelbart er indeholdt i dem; de indgår i et andet system af relationer, i en anden bevægelse. Men læg mærke til dette: herved mister de på ingen måde deres samfundshistoriske natur, deres objektivitet.

En af siderne ved betydningernes bevægelse i de konkrete individers bevidsthed består i den »tilbagevendelse« til verdens sanselige genstandsmæssighed, der har været omtalt ovenfor. På samme tid som betydningerne i deres abstrakthed og »overindividualitet« er indifferente over for de former for sanselighed, hvori verden viser sig for det konkrete subjekt (man kan sige, at betydningerne i sig selv mangler det sansemæssige), forudsættes det nødvendigvis, at de er relateret til sansindtrykkene for at de kan fungere i realiseringen af subjektets virkelige livsforbindelser. Selvfølgelig kan betydningernes sans- og genstandsmæssige relaterethed i subjektets bevidsthed være andet end direkte, den kan realiseres gennem nok så komplicerede kæder af tankeoperationer, der er ophævede i betydningerne, især når de genspejler en virkelighed, der kun fremtræder i sine fjerne, indirekte former. Men under normale forhold eksisterer denne relaterethed altid og forsvinder først i produkterne af deres (betydningernes — O. a.) bevægelse, i deres eksterioriseringer.

En anden side af betydningernes bevægelse i den individuelle bevidstheds system består i en for dem særlig subjektivitet, der udtrykker sig i det engagement, de får. Men denne side viser sig kun tydeligt ved en analyse af de indre relationer, der knytter betydningerne sammen med endnu en »konstituent« i bevidstheden: den personlige »mening«.

4. Den personlige »mening«

Psykologien har allerede fra gammel tid beskrevet den menneskelige bevidstheds subjektivitet dens engagement. Det har man set udtryk for i den selektive opmærksomhed, i forestillingernes emotionelle farvning og i de kognitive processers afhængighed af behov og drifter. I sin tid udtrykte Leibnitz denne afhængighed i den kendte aforisme: »... Hvis geometrien stred lige sådan mod vore lidenskaber og interesser som moralen, så ville vi ligeledes kæmpe mod den og ødelægge den på trods af alle Euklids og Arkimedes' beviser...«¹

Vanskeligheden lå i den psykologiske forklaring på bevidsthedens engagement. Bevidsthedsfænomenerne syntes at have en dobbelt determination, en ydre og en indre. Tilsvarende behandlede man dem, som om de hørte til to forskellige områder af psyken: de kognitive processers område og behovenes, affektivitetens område. Problemet om relationerne mellem disse to områder er — uanset om man har løst det i rationalistiske begreber eller i dybdepsykologiens ånd — ufravigeligt blevet fortolket ud fra et antropologisk synspunkt, ud fra synspunktet om en vekselvirkning mellem faktorer/kræfter, der er af forskellig natur.

Men den virkelige natur af denne »dobbelt-hed« ved den individuelle bevidstheds fænomener ligger ikke i, at de er underkastet disse uafhængige faktorer².

Vi vil ikke her gå i detaljer med de særlige træk, der i denne henseende karakteriserer de forskellige økonomiske samfundsformationer. For den generelle teori om den individuelle bevidsthed

1) G. V. Leibnitz. Nye afhandlinger om den menneskelige fornuft, Moskva-Leningrad 1936, s. 88 (russ.)

2) Her er der et lille »spring« i teksten, der skyldes omredigeringen af den oprindelige artikel i *Filosofiens spørgsmål*. På dette sted er der taget nogle afsnit ud — O. a.

er hovedsagen, at de konkrete individers virksomhed altid er og bliver indlejret (inseré) i de forhåndenværende manifestationsformer for disse objektive modsætninger, som også finder deres indirekte, fænomenologiske udtryk i deres bevidsthed, i dens særlige indre bevægelse.

I historiens løb ændrer menneskets virksomhed ikke sin generelle struktur, sin »makrostruktur«. På alle etaper af den historiske udvikling realiseres den af bevidste handlinger, som gennemfører målenes overgang til objektive produkter og underordner sig de motiver, der tilskynder virksomheden. Hvad der ændrer sig radikalt, er karakteren af de relationer, der knytter virksomhedens mål og motiver sammen.

Disse relationer er også de psykologisk afgørende. Sagen er, at for subjektet selv er dette, at blive sig nogle konkrete mål bevidst og opnå dem og at komme til at beherske handlingens redskaber og operationer, midlet til at gennemføre (»hævde«) sit liv, til at tilfredsstille og udvikle sine materielle og åndelige behov, som bliver formidlede og transformerede i motiverne for dets virksomhed. Det er uden forskel, om motiverne bliver bevidste for subjektet eller ikke, om de giver signaler fra sig i form af en oplevelse af interesse, ønske eller engagement. Deres funktion, set fra bevidsthedens side, består i, at de ligesom »vurderer«, hvilken betydning de objektive omstændigheder og subjektets handling under disse omstændigheder har for dets liv, giver dem en personlig »mening«, der ikke falder direkte sammen med forståelsen af deres objektive betydning. Under bestemte betingelser kan forskellen (»ikke-sammenfaldet«) mellem »meninger« og betydninger i den individuelle bevidsthed få karakter af en egentlig »fremmedhed« eller endda modsætning mellem dem.

I varesamfundet opstår denne fremmedhed

nødvendigvis og tilmed hos mennesker på begge samfundets poler. Lønarbejderen gør sig selvfølgelig regnskab for det produkt, han har fremstillet, eller med andre ord: det står for ham i sin objektive betydning (Bedeutung) i det mindste i det omfang det er nødvendigt, for at han kan udføre sin arbejdsfunktion fornuftigt. Men hans arbejdes »mening« (Sinn) for ham selv ligger ikke deri, men i den indtjening, for hvis skyld han arbejder. »De 12 timers arbejde har derimod ikke nogen betydning for ham som væven, spinden, horen osv., men kun som erhverv, der bringer ham til bordet, på værtshusbænken og i sengen.«¹ Denne fremmedgjorthed viser sig også på den modsatte pol i samfundet. »For grosserereren i mineraler, bemærker Marx, har mineralerne ikke mening som mineraler.«²

Tilintetgørelsen af privatejendomsforholdene tilintetgør denne modsætning mellem betydninger og meninger i individernes bevidsthed, men forskellen mellem dem (deres »ikke-sammenfalden«) bliver ved at være der.

Nødvendigheden af at de ikke falder sammen er nedlagt allerede i den menneskelige bevidstheds dybe forhistorie, i eksistensen af de to slags sansning hos dyrene, der formidler deres adfærd i genstandsmiljøet. Som bekendt er dyrenes perception begrænset til påvirkninger, der signalmæssigt er knyttet sammen med tilfredsstillelse af deres behov, om end også kun eventuelt, som en mulighed³. Men behovene kan kun udføre deres funk-

1) Marx/Engels. Udvalgte skrifter. Forlaget Tiden, København 1976, bd. 1, s. 77-78 (*Lønarbejde og kapital*)

2) Marx/Engels. Werke. Ergänzungsband, erster Teil, s. 542

3) Dette har givet nogle tyske forfattere grundlag for at skelne mellem omverden (Umwelt), det der perciperes af dyrene, og verden (Welt) der kun viser sig for menneskets bevidsthed.

makro-
struktur

sammenfald

fremmedhed

2
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

tion som psykisk regulator, hvis de optræder i form af tilskyndende objekter (og tilsvarende: midler til at komme i besiddelse af dem eller forsvare sig mod dem). Med andre ord, i dyrenes sansning adskiller objekternes ydre egenskaber og deres evne til at tilfredsstille disse eller hine behov sig ikke fra hinanden. Vi må huske: som reaktion på en betinget fødestimulus stræber hunden hen mod den, slikker den. Men den uadskillelige sammenhæng mellem dyrenes perception af genstandenes udseende og deres behov betyder ingenting, at de falder sammen. Tværtimod bliver forbindelsen mellem dem under evolutionen stadig smidigere og bliver til overmål komplicerede, kun umuligheden af at isolere dem bliver bevaret. De bliver først adskilt på menneskets niveau, når ordbetydningerne kiler sig ind i forbindelserne mellem de to former for sansning.

Jeg siger, at betydningerne kiler sig ind (selv om det måske ville være bedre at sige »træder ind« eller »sænker sig ned i«) alene for at trække problemet skarpere op. Sagen er jo i virkeligheden, at betydningerne i deres objektivitet, dvs. som fænomener i den samfundsmæssige bevidsthed, ombyder² objekterne for individet, uanset deres relationer til dets liv, til dets behov og motiver. Selv for den druknendes bevidsthed bevarer det halmstrå, han klamrer sig til, dog stadig sin betydning af halmstrå; en anden sag er, at dette halmstrå — lad det kun være illusorisk — i dette øjeblik for ham får »mening« som det, der redder hans liv.

Skønt betydningerne på de allerførste etaper af bevidsthedens udformning optræder sammensmeltet med de personlige »meninger«, ligger dog de-

1) Se I. P. Pavlov. Samlede værker, bd. 3, 1. bog, s. 157 (russ.)

2) Tanken med dette billedlige udtryk er: ligesom et prisme bryder et strålebundt. — O. a.

res ikke-sammenfald allerede implicit i denne sammensmeltethed, og dette får senere uundgåeligt også sine åbne, eksplicite former. Dette forhold gør det nødvendigt, at man ved analysen udskiller den personlige »mening« som endnu en af konstituenterne i den individuelle bevidstheds system. De danner også det — med Vygotskijs udtryk — »hemmelige« plan i bevidstheden, som inden for psykologien så ofte fortolkes — ikke som noget der udformes i subjektets virksomhed og i udviklingen af dens motiver — men som et umiddelbart udtryk for de indre drivkræfter, der fra begyndelsen er indbygget i selve menneskets natur.

I den individuelle bevidsthed er det, som om de udefra tillegnede betydninger på en gang holder de to slags sansning på afstand af hinanden og forener dem. De sansemæssige indtryk fra den ydre virkelighed, som individets virksomhed finder sted i, og formerne for sansemæssig oplevelse af dens motiver og af tilfredsstillelse eller ikke-tilfredsstillelse af de bag motiverne skjulte behov.

Til forskel fra betydningerne har de personlige »meninger«, ligesom bevidsthedens sansemæssige stof ikke nogen »overindividuel«, »ikke-psykologisk« eksistens. Hvis den ydre sansning forbinder betydningerne med den objektive verdens realitet i subjektets bevidsthed, så forbinder den personlige »mening« dem med dets eget livs realitet i denne verden, med dets motiver. Netop den personlige »mening« skaber den menneskelige bevidstheds engagement.

Ovenfor er der talt om, at betydningerne »psykologiseres« i den individuelle bevidsthed, idet de vender tilbage til verdens virkelighed, som den er givet mennesket i sansningen. En anden og afgørende omstændighed, der forvandler betydningerne til en psykologisk kategori, er, at betydningerne ikke realiserer sig selv, når de fungerer i den in-

dividuelle bevidstheds system, men den personlige »mening«, der har legemliggjort sig i dem, denne det konkrete subjekts væren-for-sig¹.

Psykologisk, dvs. inden for subjektets bevidsthedssystem, men ikke som bevidsthedens genstand eller produkt, eksisterer betydningen overhovedet ikke på anden måde end som noget, der realiserer disse eller hine personlige »meninger«, ligesom subjektets handlinger og operationer ikke eksisterer på anden måde end som noget, der realiserer den ene eller anden virksomhed, der er sat i gang af dets motiv, behov. En anden side består i, at den personlige »mening« altid er den »mening«, et eller andet har: »ren«, genstandsløs »mening« er ligeså meningsløst som et genstandsløst væsen.

Meningernes legemliggørelse i betydningerne er en dybt intim, psykologisk indholdsrig proces, der på ingen måde forløber automatisk og momentant. I skønlitteraturens værker, i den moralske og politiske opdragelses praksis optræder denne proces i hele sin fylde. Den videnskabelige psykologi kender kun denne proces i nogle af dens enkelttilfælde: i folks »rationalisering« af deres virkelige tilskyndelser, i oplevelsen af kvaler ved overgangen fra tanke til ord (»Jeg har glemt det ord, jeg ville sige, og den legemsløse tanke vender tilbage til skyggernes palads«, citerer Vygotskij en digter).

Den proces, der her er tale om, optræder i sine mest utilslørede former i klassesamfundet og i den ideologiske kamp. Under disse betingelser kan de personlige »meninger«, der afspejler motiver, som er skabt af menneskets virkelige livsrelationer, ikke finde objektive betydninger, der kan legemliggøre dem på adækvat måde, og så begynder de at

1) »Væren-for-sig« er det Hegelske »Fürsichsein«, se *Wissenschaft der Logik*, erstes Buch, kap. 3 — O. a.

leve ligesom i fremmede klæder. Man må forestille sig den principielt vigtige modsigelse, der skaber dette fænomen. Til forskel fra samfundets væren, er individets væren ikke »selytælendes«, dvs. individet har ikke sit eget sprog, ikke betydninger der er udarbejdet af det selv. Det kan kun blive sig virkelighedens fænomener bevidst ved hjælp af »færdige« betydninger, det har tilegnet sig udefra, viden, begreber og synspunkter med andre, som individet modtager i samkvemmet, i den ene eller anden form for individuel eller massekommunikation. Dette skaber også mulighed for at prakke individet forvrængede eller fantastiske forestillinger og ideer på og indføre dem i dets bevidsthed, heriblandt også sådanne som ikke har nogen jordbund i dets virkelige, praktiske livserfaring. Uden denne jordbund viser de deres uholdbarhed i menneskets bevidsthed, men når de forvandles til stereotyper, er de som alle stereotyper modstandsdygtige, således at kun alvorlige konfrontationer i livet kan ødelægge dem. Men ødelæggelse af dem fører heller ikke med det samme til fjernelse af bevidsthedens desintegreretethed, dens inadækvathed; i sig selv skaber den kun en ravage i den, som kan vende sig til en psykisk katastrofe. Det er yderligere nødvendigt, at der i individets bevidsthed sker en ny manifestation af de subjektive, personlige »meninger« i nye betydninger, der er adækvate for dem.

En fortsat analyse af en sådan ny manifestation af personlige »meninger« i adækvate (mere adækvate) betydninger viser, at den sker under den kamp om menneskenes bevidsthed, der finder sted i samfundet. Hermed vil jeg sige, at individet ikke bare »står« foran et eller andet »udstillingsvindue«, hvor der ligger nogle betydninger, det bare skal vælge imellem, at disse betydninger — forestillinger, begreber, ideer — ikke passivt venter på dets valg, men energisk styrter sig ind

de - livs
visens

Jeg

fra mening
til betydning

Valg af
fra samf.
positioner

i dets forbindelser med de mennesker, der udgør den kreds, det virkelig kommunikerer med. Hvis individet under bestemte livsomstændigheder også er nødt til at vælge, så er dette valg ikke mellem betydninger, men mellem indbyrdes kæmpende samfundsmæssige positioner, som udtrykkes og gøres bevidste ved hjælp af disse betydninger.

Inden for de ideologiske forestillingers område er det kun i classesamfundet denne proces er uundgåelig og har almengyldig karakter. Men den bevares også i det socialistiske og kommunistiske samfund, i det omfang det individuelle menneskelivs særpræg, det specielle ved udviklingen af den enkeltes personlige relationer, samkvem og hele livssituation, gør sig gældende her. Den bevares også af den grund, at både den enkeltes særpræg som legemligt væsen og de konkrete ydre betingelser, som ikke kan være identiske for alle, ikke er noget, der kan gentages.

Forskellen (Leontjev: »ikke-sammenfaldet«) mellem de personlige »meninger«, der bærer den subjektive bevidstheds intentionalitet og engagement, og de i forhold til bevidstheden »indifferente« betydninger, som de første er nødt til at bruge for at komme til udtryk, dør ikke bort og kan heller ikke dø bort. Derfor er den indre bevægelse i den individuelle bevidstheds udviklede system fuld af dramatik. Den skabes af »meninger«, som ikke kan »udtrykke sig« i adækvate betydninger, og af betydninger, der er berøvet deres grobund og derfor undertiden på pinagtig vis bringer sig selv i miskredit i subjektets bevidsthed. Og endelig skabes den af, at der forekommer mål og motiver, der er i strid med hinanden.

Det er overflødig at gentage, at denne indre bevægelse i den individuelle bevidsthed bliver frembragt af bevægelsen i menneskets genstandsmæssige virksomhed, og at det er dramatikken i dets virkelige liv, der skjuler sig bag dens dramatik, og

at en videnskabelig bevidsthedspsykologi derfor er umulig uden at man studerer subjektets virksomhed, formerne for dets umiddelbare eksistens.

Som afslutning kan jeg ikke lade være med at komme ind på den såkaldte »livspsykologi«, oplevelsernes psykologi, som i den senere tid på ny bliver diskuteret i vor litteratur¹. Af det der allerede er sagt, fremgår det klart, at selv om psykologien ikke skal forskyde menneskets indre verden fra sit synsfelt, så kan studiet af denne ikke adskilles fra studiet af virksomheden og udgør ikke nogen særlig retning i den videnskabelige psykologiske forskning. Det vi kalder indre oplevelser, er fænomener, der kommer op på bevidsthedsystemets overflade, og i hvis form bevidstheden viser sig for subjektet i sin umiddelbarhed. Selve oplevelserne af interesse eller kedsomhed, af tiltrækning eller samvittighedsnag, afslører ikke uden videre deres natur for subjektet. Skønt de synes at være indre kræfter, der driver dets virksomhed, består deres virkelige funktion kun i, at de orienterer subjektet mod deres virkelige kilde, i at de signaliserer om de begivenheders personlige »mening«, der udspiller sig i dets liv, får det til lige som at standse op i dets aktivitets øjeblikkelige forløb og kaste et blik på de livsværdier der har nedfældet sig i det, for at genfinde sig selv i dem eller, måske, omvurdere dem.

Således er menneskets bevidsthed på samme måde som dets virksomhed ikke additiv. Den er ikke et plan, ej heller et rum, der er fyldt med billeder og processer. Den består heller ikke af forbindelserne mellem sine enkelte »enheder«, men er den indre bevægelse af sine »konstituenters«, der er indbyggede i den virksomheds samlede bevægelse, der realiserer individets liv i samfun-

© Menneskets
psykologi

indre
oplevelser

1) Se *Filosofiens spørgsmål*, nr. 4 og 5, 1971; nr. 1, 2, 3 og 4, 1972 (russ.)

det. Menneskets virksomhed udgør således også substansen i dets bevidsthed.

Den psykologiske analyse af virksomheden og bevidstheden afslører kun deres generelle systemkvaliteter og ser forståeligt nok bort fra de specielle psykiske processers egenskaber: perceptionens og tænkningens, hukommelsens, indlæringens og den sproglige kommunikations processer. Men disse processer eksisterer selv kun inden for de beskrevne systemrelationer, på disse eller hine af systemets niveauer. Selv om udforskningen af disse processer udgør en særlig opgave, er de derfor ikke uafhængige af, hvorledes man løser problemet om virksomheden og bevidstheden, fordi dette også bestemmer deres metodologi.

Og så det vigtigste til sidst. Analysen af virksomheden og den individuelle bevidsthed går selvfølgelig ud fra, at det virkelige, legemlige subjekt eksisterer. Men i første omgang, dvs. før og uden for denne analyse, fremtræder subjektet kun som en slags abstraktion, en psykologisk »ikke udfyldt« helhed. Først som resultat af den bane, vor undersøgelse har været igennem, afslører subjektet sig også konkret-psykologisk, — som personlighed. Samtidig viser det sig, at man ikke kan klare analysen af den individuelle bevidsthed uden at appellere til kategorien personlighed. Vi har derfor måttet indføre sådanne begreber i denne analyse som »bevidsthedens engagement« og personlig »mening«, bag hvilke der skjuler sig et problem mere, som vi endnu ikke har berørt, problemet: den psykologiske systemundersøgelse af personligheden.

Kapitel V

VIRKSOMHED OG PERSONLIGHED

1. Personligheden som genstand for psykologisk forskning

For at fjerne det dyadiske skema, der hersker inden for psykologien, har det først og fremmest været nødvendigt at bestemme det »mellemed«, der formidler subjektets forbindelser med den virkelige verden. Derfor begyndte vi med en analyse af virksomheden, af dens generelle struktur. Men det viste sig med det samme, at begrebet virksomhedens genstand nødvendigvis indgår i definitionen af virksomheden, at denne efter sin natur er genstandsmæssig.

Det ligger anderledes ined begrebet virksomhedens subjekt. I første omgang, dvs. før forklaringen af de vigtigste momenter, der udgør virksomhedsprocessen, ligger subjektet ligesom uden for undersøgelsens grænser. Det fremtræder kun som virksomhedens forudsætning og betingelse. Kun en yderligere analyse af virksomhedens bevægelse og af de former for psykisk genspejling, den frembringer, fører til, at det bliver nødvendigt at indføre begrebet, det konkrete subjekt, personligheden som virksomhedens indre moment. Virksomhedskategorien afslører sig nu i sin virkelige fylde, som omfatter begge poler, både objektets og subjektets.

Studiet af personligheden som moment i virksomheden og dens produkt udgør et specielt, men ikke *isoleret*, psykologisk problem. Dette problem er et af de allervanskeligste. Der opstår alvorlige

vanskeligheder, allerede når man forsøger at forklare, hvilken virkelighed der beskrives med udtrykket »personlighed« inden for den videnskabelige psykologi.

Personligheden er ikke blot genstand for psykologien, men også for den filosofiske og samfundshistoriske erkendelse. Endelig viser personligheden sig på et bestemt analyseniveau fra sine naturlige, biologiske egenskabers side som genstand for antropologien og menneskets somatologi og genetik. Intuitivt ved vi rigtig godt, hvori forskellene ligger her. Ikke desto mindre forveksles disse forskellige veje til studiet af personligheden ustandselig i de psykologiske personlighedsteorier og stilles uberettiget op mod hinanden.

Der er kun nogle få generelle teser om personligheden, der — med disse eller hine forbehold — anvendes af alle forfattere. En af dem består i, at personligheden er en slags ikke-gentagelig enhed, en slags helhed. En anden går ud på, at man anerkender personlighedens rolle som en højeste integrerende instans, der styrer de psykiske processer (William James kaldte personligheden »de psykiske funktioners husherre«, G. Allport: »Tankens og adfærdens styrer«.) Men forsøgene på en videre fortolkning af disse teser har ført til en række fejlagtige ideer inden for psykologien, til en mystificering af personlighedsproblemet.

Det gælder først og fremmest den opfattelse, der stiller »personlighedspsykologien« op over for den psykologi, der studerer konkrete processer (psykiske funktioner). Et af forsøgene på at overvinde denne modsætning har fundet udtryk i en stræben efter at gøre personligheden til »udgangspunktet for forklaringen af alle mulige psykiske fænomener«, ... »det centrum ud fra hvilket man alene kan løse alle psykologiens problemer«, således at nødvendigheden af en speciel afdeling af psykologien, personlighedens psykologi, falder

bort¹. Man kan være enig i disse bestræbelser, men kun hvis man alene ser dem som udtryk for en helt generel tanke, der abstraherer fra de psykologiske undersøgelses konkrete opgaver og metoder. Så overbevisende den gamle aforisme ellers er, at »det er ikke tænkningen, der tænker, men mennesket«, så er denne bestræbelse metodologisk naiv af den simple grund, at subjektet for det analytiske studium af dets højeste livsytringer uvægerligt fremstår enten som en abstraktion, en »ikke-udfyldt helhed, eller som det metapsykologiske »Jeg« (persona) der råder over dispositioner og mål, der i forvejen er nedlagt i det. Det sidste postuleres som bekendt af alle personalistiske teorier. Det er her uden forskel, om personligheden betragtes ud fra biologiserende, organismiske positioner eller som en rent åndelig begyndelsesgrund eller, til sidst, som en slags »psykofysiologisk neutralitet«².

For øvrigt opfattes kravet om et »personlighedsapproach« inden for psykologien undertiden i den forstand, at forskerens opmærksomhed under studiet af de enkelte psykologiske processer fremfor alt skal være koncentreret om de individuelle særtræk. Men dette løser overhovedet ikke problemet, fordi vi a priori ikke kan dømme om, hvilke af disse særtræk, der karakteriserer personligheden, og hvilke der ikke gør det. Indgår for ek-

1) Se J. V. Sjørøkhova. *Methodologische und theoretische Probleme der Psychologie*, Berlin 1974, s. 159-175. — Rubinstein har stillet dette spørgsmål på en anden måde. Han har sagt, at hvis man gør personlighedsaspektet til det eneste, spærrer man vejen for sig selv til en undersøgelse af den psykiske virksomheds lovmæssigheder. (Se S. L. Rubinstein. *Grundlagen der allgemeinen Psychologie*, Berlin 1961)

2) I den moderne psykologi udvikler de personalistiske synspunkter sig i meget forskellige retninger, indbefattet socialantropologiske (se f.eks. A. Maslow. *Motivation and Personality*, New York 1954)

sempel et menneskes reaktionshastighed, dets hukommelses omfang eller dets færdighed i at skrive på maskine i den psykologiske karakteristik af personligheden?

En af måderne at undvige dette kardinalspørgsmål i den psykologiske teori på består i, at man ved begrebet personlighed forstår mennesket i dets empiriske totalitet. Personlighedens psykologi forvandles på denne måde til en særlig slags antropologi, der rummer alt i sig, fra undersøgelse af særlige træk ved stofskifteprocesserne til undersøgelse af individuelle forskelle inden for enkelte psykiske funktioner¹.

Den komplekse fremgangsmåde ved studiet af mennesket er selvfølgelig ikke blot mulig, men også nødvendig. Det komplekse studium af mennesket (»den menneskelige faktor«) har i dag fået førsterangs betydning, men netop denne omstændighed fremhæver personlighedens psykologiske problem som noget specielt. Der er jo intet videnssystem om det totale objekt, der kan give os en virkelig forståelse af det, hvis en af objektets specifikke karakteristikker mangler inden for dette system. Således ligger landet med hensyn til studiet af mennesket: den psykologiske undersøgelse af det som personlighed kan på ingen måde erstattes af et kompleks af indbyrdes sammenlignede morfologiske, fysiologiske og enkelte funktionelt-psykologiske data. Når personligheden opløses sådan, viser den sig i sidste instans reduceret enten til biologiske eller abstrakt-sociologiske, kulturologiske forestillinger om mennesket.

Den virkelige anstødssten i undersøgelsen af personligheden har lige til vore dage været spørgsmålet om det indbyrdes forhold mellem den alme-

1) Se B. G. Ananjev. *Mennesket som genstand for erkendelse*, Leningrad 1968 (Tysk udgave: Berlin 1974 — O. a.)

ne psykologi og differentialpsykologien.⁴ De fleste forfattere vælger den differentialpsykologiske retning. Denne retning, der skriver sig fra Galton og Spearman, indskrænkede sig i begyndelsen til undersøgelse af mentale evner, senere kom den til at omfatte studiet af personligheden i sin helhed. Allerede Spearman førte ideen om faktorer videre til at gælde viljens og affektivitetens særlige egenskaber og udskilte ved siden af den generelle faktor »g« også faktoren »s«¹. De næste skridt blev taget af Cattell, der foreslog en flerdimensional og hierarkisk model for personlighedens faktorer (»træk«), hvortil han regnede sådanne som emotionel stabilitet, ekspansivitet og selvtilid².

Den undersøgelsesmetode, der blev udviklet af denne retning, består som bekendt i, at man studerer de statistiske forbindelser mellem personlighedens enkelte træk (dens egenskaber, evner eller adfærdsmåder), der blotlægges ved hjælp af testning. De korrelationer, man finder mellem dem, bliver brugt som grundlag for bestemmelsen af hypotetiske faktorer og »superfaktorer«, der er årsag til disse sammenhænge. Sådanne superfaktorer er for eksempel introversion og neurotisme, der ifølge Eysenck danner toppen på den hierarkiske faktorstruktur, som han identificerer med personlighedens psykologiske type³. På denne måde optræder der bag personligheden et eller andet »almene«, der bestemmes ved hjælp af forskellige procedurer for statistisk bearbejdning af kvantitativt udtrykte kendetegn, der selv er udvalgt efter statistiske kriterier. Uanset at der ligger empiriske data til grund for karakteristikken af dette »almene«, forbliver det alligevel efter sit væsen metapsykologisk og behøver ingen psykolo-

1) H. Eysenck. *Dimension of Personality*, London 1947

2) Se R. B. Cattell. *Personality*, New York 1950

3) H. Eysenck. *The Structure of Human Personality*, London 1971

mal &
anstøds-
sten

gisk forklaring. Og hvis der gøres forsøg på at forklare det, går disse forsøg i retning af at søge tilsvarende morfofysiologiske korrelater (Pavlovs typer af højere nervevirksomhed, Kretschmer-Sheldons konstitution, Eysencks variable), hvad der bringer os tilbage til de organiske teorier.

Den empirisme, der karakteriserer denne retning, kan egentlig heller ikke yde mere. Studiet af korrelationer og faktoranalyse har at gøre med variationer af kendetegn, som kun bliver taget i betragtning i det omfang, de giver sig udtryk i individuelle forskelle eller forskelle mellem grupper, som er tilgængelige for måling. De tilsvarende kvantitative data bliver — hvad enten det drejer sig om reaktionshastighed, skeletbygning, særlige træk ved det vegetative område eller antallet og karakteren af de billeder, forsøgspersonen producerer under betragtning af blækklatter — underkastet forarbejdning uden hensyn til i hvilket forhold de målte kendetegn står til de egenskaber, der *efter deres væsen* karakteriserer den menneskelige personlighed.

Det sagte betyder selvfølgelig ingenlunde, at anvendelse af korrelationsmetoden overhovedet ikke er mulig inden for personlighedens psykologi. Det drejer sig om noget andet, nemlig at metoden med at finde korrelationer mellem et empirisk udvalg af individuelle egenskaber i sig selv endnu er utilstrækkelig for en psykologisk forståelse af personligheden, fordi valget af disse egenskaber behøver begrundelse, som ikke kan være udledt af dem selv.

At finde disse begrundelser bliver aktuelt, så snart vi giver afkald på at opfatte personligheden som en slags helhed, der omfatter mængden af alle menneskets karakteristika — »fra politiske synspunkter til fordøjelsen af maden«¹. Af den

1) R. B. Cattell. *Personality*, New York 1950, s. 3

kendsgerning, at mennesket har et utal af egenskaber og karakteristika, følger ingenlunde, at den psykologiske personlighedsteori skal stræbe efter at omfatte dem globalt. Som en empirisk helhed tilkendegiver mennesket jo sine egenskaber i alle de former for vekselvirkning, det indgår i. Hvis det falder ud af vinduet i et højhus, udviser det selvfølgelig egenskaber, der er karakteristiske for det som fysisk legeme, der råder over masse, rumfang osv. Det er muligt, at det bliver dræbt eller lemlæstet, når det rammer kørebanen, men heri viser dets egenskaber sig også, netop egenskaberne ved dets morfologi. Men der er ingen, der kan få den idé at medregne den slags egenskaber i karakteristikken af personligheden, hvor statistisk signifikante de etablerede forbindelser mellem legemsvægten eller de individuelle særegenheder ved skelettet og — f. eks. cifferhukommelsen, end måtte være¹.

Når vi i hverdagslivet giver en karakteristisk af et menneskes personlighed, så indregner vi uden særlig tøven sådanne træk i den som for eksempel viljestyrke (»en stærk personlighed«, »et menneske med en svag karakter«), dets forhold til andre mennesker (»velmenende«, »ligeglad«) osv., men i almindelighed regner vi ikke sådanne særlige egenskaber som for eksempel øjenformen eller det at kunne regne på kugleramme med blandt personlighedsegenskaberne. Sådan gør vi uden at anvende noget gennemtænkt kriterium for at skelne mellem personlighedsegenskaber og egenskaber, der ikke hører til personligheden. Hvis man vil gå den vej at udvælge og sammenligne enkelte psykologiske og andre egenskaber, så kan et sådant kriterium overhovedet ikke findes.

Sagen er, at en og samme egenskab

1) Se *Personlighedens problemer. Materialer fra et symposium*, Moskva 1969, bd. 1, s. 117

ved et menneske kan optræde i forskellige forhold til dets personlighed. I et tilfælde er den indifferent, i et andet indgår den samme egenskab på en væsentlig måde i karakteristikken af dets personlighed.

Denne sidste omstændighed gør det især åbenlyst, at stik imod visse vidt udbredte synspunkter er ingen empirisk differentialundersøgelse i stand til at give løsningen på personlighedens psykologiske problem, men at differentialundersøgelsen selv kun er mulig på grundlag af en almenpsykologisk personlighedsteori. Faktisk forholder det sig lige netop sådan, at bag enhver differentialpsykologisk undersøgelse af personligheden, testologisk eller klinisk, ligger den ene eller anden, klart udtrykte eller implicite, almenteoritiske opfattelse.

A: Til trods for den tilsyneladende brogede mangfoldighed og endda indbyrdes uforsonlighed hos de moderne psykologiske personlighedsteorier har flertallet af dem bevaret det for den førmarxistiske og ikke-marxistiske psykologi karakteristiske dyadiske analyseskema, hvis uholdbarhed vi allerede har omtalt. Her optræder dette skema i en ny skikkelse, — i form af teorien om to faktorer ved udformningen af personligheden: arv og miljø. Hvilken særlig egenskab ved et menneske vi end måtte tage, så forklares den, ifølge denne teori, med på den ene side virkningen af arven (de i genotypen nedlagte instinkter, drifter, evner eller endog aprioriske kategorier) og på den anden side indflydelsen fra det ydre miljø (det naturlige eller sociale, sproget, kulturen, undervisning osv.) Set ud fra den sunde fornuft kan man egentlig ikke foreslå nogen anden forklaring. Men hverdagslivets sunde fornuft, der, som Engels så skærpsindigt har bemærket, er en helt respektabel ledsager til husholdningsbrug, oplever de mest forun-

derlige eventyr, så snart den vover sig ud på forskningens vidder¹.

Tofaktorteoriens tilsyneladende uovervindelighed fører til, at kampene i hovedsagen står om spørgsmålet, hvilken betydning hver af de to faktorer har. Nogle holder på, at den vigtigste determinant er arven og at det ydre miljø, de sociale påvirkninger, kun betinger mulighederne og formerne for, hvordan det program, mennesket er født med, vil manifestere sig. Andre udleder personlighedens vigtigste egenskaber umiddelbart af det sociale miljøes særlige egenskaber, af den »socialt-kulturelle« matrice. Men så forskellig den idémæssige og politiske betydning af de nævnte synspunkter ellers kan være, bevarer de dog synspunktet om personlighedens dobbelte determination, for hvis man ignorerede en af de faktorer der er tale om, ville det betyde at gå imod den empirisk beviste indflydelse, de begge har².

B: Disse synspunkter på forholdet mellem de biologiske og sociale faktorer, at der ganske enkelt skulle være tale om en krydsning mellem dem eller en opdeling af menneskets psyke i en sameksisterende endosfære og eksosfære, veg snart pladsen for mere komplicerede forestillinger. De opstod i forbindelse med at analysens retning ligesom blev vendt om: hovedsagen blev nu problemet om

1) Se Marx/Engels. Udvalgte skrifter, bd. II, s. 126 (*Socialismens udvikling fra utopi til videnskab*)

2) Teorien om de to faktorer i denne så at sige nøgne form ville ikke fortjene nogen opmærksomhed, hvis man ikke undertiden tilskrev den »dialektik«. »Mennesket, læser vi i en allerede citeret bog, er en dialektisk enhed af det naturlige og det samfundsmæssige... Alt ved mennesket må, da det er frembragt af de to faktorer, den sociale og den biologiske, bære deres aftryk i sig, blot den ene i større, den anden i mindre grad, afhængigt af det psykiske fænomens indhold«. (*Personlighedens problemer. Materialer fra et symposium, s. 76-77*)

Psyke.
analysen

selve personlighedens indre struktur og om de niveauer, der danner denne, og om deres indbyrdes relationer. Således opstod specielt den forestilling, Freud har udviklet, at det er forholdet mellem det bevidste og det ubevidste, der karakteriserer personligheden. Det af ham definerede »libido« repræsenterer ikke blot den bioenergetiske kilde til aktiviteten, men også en særlig instans i personligheden, »det« (*id*), der står i modsætning til »jeg«et (*ego*) og »overjeget« (*superego*). De genetiske og funktionelle forbindelser mellem disse instanser, der realiseres ved hjælp af specielle mekanismer (fortrængning, censur, symbolisering, sublimering), danner da personlighedens struktur.

Det er ikke nødvendigt her at kaste sig ud i en kritik af freudianismen og af Adlers, Jungs og deres moderne efterfølgers synspunkter. Det er ganske åbenlyst, at disse synspunkter ikke blot ikke overvinder, men tværtimod skærper teorien om de to faktorer, idet de forvandler ideen om deres konvergens i W. Sterns eller J. Deweys forstand til ideen om en konfrontation mellem dem.

Opfattelsen af personligheden ud fra dens struktur har også udviklet sig i en anden retning, der repræsenteres af de kulturanthropologiske idékonstruktioner. Udgangspunktet for denne retning har været etnologiske resultater, der har påvist, at væsentlige psykologiske egenskaber bestemmes af forskelle, ikke i den menneskelige natur, men i den menneskelige kultur; at personlighedens system tilsvarende ikke er andet end individualiseringen af kulturens system, som mennesket bliver inddraget i gennem sin »kultiveringsproces«. Det må erkendes, at der i denne forbindelse bliver gennemført en mængde undersøgelser, først Margaret Meads kendte arbejder, som for eksempel har vist, at selv et så standhaftigt fænomen som den psykologiske krise i puberteten ikke kan forklares med kønsmodningens indtræden, fordi der

er nogle kulturer, hvor denne krise ikke eksisterer¹. Der hentes ligeledes argumenter fra studiet af personer, der pludselig er flyttet til et nyt kulturmiljø, og endelig, fra eksperimentelle undersøgelser af så specielle fænomener som indflydelsen fra de i den givne kultur fremherskende objekter på udfaldet af konkurrencen mellem visuelle felter osv.²

Men for psykologien er betydningen af de kulturanthropologiske fortolkninger af personligheden dog illusorisk. De fører med nødvendighed til antipsykologisme. Allerede i fyrerne påviste Linton den vanskelighed, der opstår her, og som består i, at kulturen i sin konceptualiserede form reelt kun eksisterer som et generaliseret »construct«. Kulturens bærere er selvfølgelig konkrete mennesker, som hver især har tilegnet sig den delvis; i dem personificeres og individualiseres den, men herved danner den ikke det personlige ved mennesket, men tværtimod det, som er upersonligt hos det, som f. eks. det fælles sprog, viden, de i det givne sociale miljø udbredte fordomme, moder osv.³. Derfor er det generaliserede kulturbegrebs (constructs) betydning for personlighedens psykologi, med Allports udtryk, »bedragerisk«⁴. Det, der interesserer psykologen, er individet som personlighed, men personligheden er ikke bare et aftryk, der delvis personificerer den ene eller anden kultur. Skønt kulturen eksisterer i sine personifikationer, udgør den genstanden for historien og sociologien, men ikke for psykologien.

- 1) M. Mead. *Coming of Age in Samoa*, New York 1963
- 2) J. W. Bagby. *A Cross-Cultural Study of Perceptual Prominance in Binocular Rivalry*. I: *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. 54, 1957, nr. 3, s. 331-334
- 3) R. Linton. *The Cultural Background of Personality*, New York 1945
- 4) G. Allport. *Pattern and Growth in Personality*, New York 1961

konstr.

C-

De kulturologiske teorier indfører i denne forbindelse en skelnen mellem den egentlige personlighed som produkt af den individuelle adaptation til de ydre situationer, og den almene »basis« eller »arketype« som viser sig hos mennesket fra barndommen under indflydelse af træk, der er karakteristiske for den givne race, etniske gruppe, nationalitet eller sociale klasse. Indførelsen af denne skelnen løser dog intet, fordi arketype-dannelsen selv behøver yderligere forklaring og tillader forskellige fortolkninger, i særdeleshed psykoanalytiske. Herunder er det generelle »to-faktor«-skema fortsat til stede, omend i en noget forvandlet form. Begrebet genotype (det arvelige) bliver her kompliceret med indførelsen af begrebet personlighedens basis, arketypen, eller de primære indstillinger; og begrebet det ydre miljø kompliceres med indførelsen af begreberne situation og rolle. Det sidste er tilsyneladende nu et centralt begreb i personlighedens socialpsykologi.

Efter en definition, der har fået vid udbredelse, er rollen det program, der svarer til et menneskes forventede adfærd, når det indtager en bestemt plads i en eller anden gruppes struktur, den er det strukturerede middel til dets deltagelse i samfundets liv. Personligheden er så ikke andet end et system af tilegnede (internaliserede) »roller«. I familien som social gruppe, er det sønnens, faderens med fleres »rolle«; på arbejdet for eksempel lægens eller lærerens »rolle«. I ubestemte situationer opstår der også en »rolle«, men i det tilfælde præges »rollen« langt mere af arketypens træk og af den individuelt tilegnede erfaring. Enhver af os, tænker man sig, påtager sig disse eller hine sociale (for eksempel arbejdsmæssige) funktioner og i den forstand: »roller«. Men ideen om direkte at reducere personligheden til mængden af de »roller«, subjektet udfører, er — uanset alle mulige forbehold fra denne ides tilhængeres

side — en af de mest uhyrlige. Barnet tilegner sig selvfølgelig, hvordan det skal opføre sig over for sin moder, for eksempel at det skal adlyde hende, og så adlyder det hende; men kan man sige, at det hermed spiller *rollen* som søn eller datter? Ligeså meningsløst er det for eksempel at tale om, at Nansen havde »accepteret« *rollen* som polarforsker: for ham var det ikke en rolle, men en *mission*. Undertiden afspiller et menneske faktisk den ene eller anden rolle, men den bliver ved at være en rolle for det, hvor meget den end er internaliseret. »Roller« er ikke personligheden, men snarere et billede, som personligheden skjuler sig bag ved. Hvis vi bruger P. Janet's terminologi, kan begrebet rolle ikke relateres til begrebet personlighed (*personnalité*), men til begrebet person (*personnage*)¹.

De væsentligste indvendinger mod »rolleteorierne« er ikke dem, der går ud på en kritik af den plads, man har tildelt rollerne i personlighedens struktur, men dem, der retter sig mod selve den idé, der sætter personligheden i forbindelse med programmeret adfærd (Gunderson), selv hvis adfærdsprogrammet forudser sin egen selvforandring og dannelsen af nye programmer og underprogrammer². »Hvad ville De mon sige, spørger den citerede forfatter, hvis De blev klar over, at 'hun' bare nok så fikst spillede en rolle over for Dem?«

Rollekonceptionen kommer til at lide den samme skæbne som de øvrige kulturanthropologiske konceptioner, der stadig er i tofaktorteoriens fangenskab. For at redde det psykologiske i personligheden er den nødt til at appellere til tem-

1) Se P. Janet, *L'évolution psychologique de la personnalité*, Paris 1929, s. 320-332; G. Berger, *Caractère et personnalité*, Paris PUF 1959, s. 69-71

2) K. Gunderson, *Robots, Consciousness and Programmed Behaviour*. I: *The British Journal for the Philosophy of Science*, vol. 19, nr. 2, 1968, s. 112

peramentet og evnerne, der er nedlagt i individets genotype, og så er vi igen tilbage ved det falske spørgsmål om, hvad der er det vigtigste, menneskets genotypiske egenskaber eller det sociale miljøes påvirkninger. Ja, mere end det, man advarer os mod faren ved enhver ensidighed. »Det bedste, fortæller man os, er at bevare en 'fornuftig ligevægt' ved løsningen af dette problem«¹.

Således kan disse konceptioners metodologiske visdom i realiteten føres tilbage til formelen for den vulgære eklekticisme: »både det ene og det andet«, »på den ene side — på den anden side«. Ud fra en sådan visdoms position fældes dommen også over de marxistiske psykologer: de skulle (sammen med dem der forsvarer kulturologien) være skyldige i en undervurdering af det indre i personligheden, dens »indre struktur«². Det er klart, at udtalelser af den slags kun kan fremkomme som resultat af meningsløse forsøg på at indpasse marxismens syn på personligheden i begrebskemaer, der er fuldstændig fremmede for den.

Det drejer sig jo overhovedet ikke om at konstateré, at mennesket er et både naturligt og samfundsmæssigt væsen. Denne ubestridelige sætning viser kun hen til de forskellige systemegenskaber, mennesket frembyder, men siger endnu ikke noget om dets personligheds væsen, om hvad der skaber personligheden. Men det er netop heri, den videnskabelige opgave ligger. Denne opgave kræver, at man forstår personligheden som en psykologisk nydannelse, der udformes i individets livsrelationer,

U som resultat af omformningen af dets virksomhed. Men til dette formål er det nødvendigt lige fra starten at afvise forestillingen om personligheden som produkt af den samlede virkning af forskellige kræfter, hvoraf den ene er skjult som i en sæk, »under hudoverfladen« på mennesket (hvad har man dog ikke puttét i den sæk!) og den anden ligger i det ydre miljø (hvordan vi så ellers har behandlet denne »kraft«, som kraften i stimulussituationernes påvirkninger, i de kulturelle matricer eller de sociale »forventninger«). Der kan jo ikke umiddelbart udledes nogen udvikling af det, der kun udgør personlighedens nødvendige forudsætninger, hvor detaljeret vi end måtte beskrive dem. Den marxistiske dialektiske metode kræver, at man går videre og undersøger udviklingen som en »selvbevægelses«-proces, dvs. undersøger dens indre drivende relationer, modsigelser og indbyrdes overgange, således at dens forudsætninger fremstår som dens egne momenter, der transformeres i den selv«¹.

En sådan indfaldsvej fører nødvendigt til tesen om personlighedens samfundshistoriske væsen. Denne tese siger, at personlighed først opstår i samfundet, at mennesket træder ind i historien (og barnet i livet) blot som individ, udrustet med bestemte naturlige egenskaber og evner, og at det først bliver personlighed i sin egenskab af subjekt for samfundsmæssige relationer. Med andre ord, til forskel fra individet, er menneskets personlighed ikke i nogen forstand forudeksisterende i forhold til dets virksomhed, ligesom dets bevidsthed skabes den af denne. Studiet af den menneske-

1) G. Allport. *Pattern and Growth in Personality*, New York 1961, s. 194

2) *ibid.* Også Piaget henregner sovjetpsykologien til de retninger der er karakteriseret af sociologisk reduktionisme. (*Traité de psychologie expérimentale*, I., red. J. Piaget, P. Fraisse, Paris PUF 1967, s. 137)

1) De borgerlige psykologiske personlighedsteoriers principielle uforligelighed med marxismen er blevet alsidigt belyst af Lucien Sève. (Se hans bog: *Marxisme og personlighedsteori*, København 1978)

lige personligheds skabelsesproces og dens transformationer i menneskets virksomhed, som den foreløber under de konkrete sociale betingelser, er da også nøglen til den ægte videnskabelige psykologiske forståelse af personligheden.

2. Individ og personlighed

Når den videnskabelige psykologi studerer en særlig klasse af livsprocesser, ser den dem nødvendigvis som livsytringer hos et materielt subjekt. I de tilfælde, hvor man har et enkelt subjekt i tankerne (og ikke en art, et fællesskab eller samfund) siger vi enkeltvæsen, eller hvis vi også vil understrege dets forskel fra andre repræsentanter for arten: individ.

Begrebet »individ« udtrykker den udelelighed, helhed og egenhed ved det konkrete subjekt, der opstår allerede på de tidlige stadier af livets udvikling. Individet som en helhed er produktet af den biologiske evolution, hvorunder der ikke blot sker en differentiering af organer og funktioner, men også en integration af dem, et indbyrdes »arrangement« af dem. Denne indbyrdes tilpasningsproces er velkendt, den er nævnt af Darwin og beskrevet i den »korrelative tilpasnings« termer af Cuvier, Plate, Osborne og andre. I sin »korrelationshypotese« har A. N. Severtsev især lagt vægt på de sekundære korrelative forandringsfunktion hos organismerne, da det er dem, der skaber helheden ved deres organisation.

Individet er først og fremmest en genotypisk dannelse. Men individet er ikke kun en genotypisk dannelse, dets udformning fortsætter som bekendt i ontogenesen, i individets levetid. Derfor indgår også de egenskaber og deres integration, der har udviklet sig ontogenetisk, i karakteristikken af individet. Der er tale om de »legeringer«, der opstår

mellem medfødte og erhvervede reaktioner, om forandringer af behovenes genstandsmæssige indhold og om de adfærdsdominanter, der udvikler sig. Den mest generelle regel for dette består i, at jo højere vi stiger op ad den biologiske evolutions stige, desto mere komplicerede bliver individernes livsytringer og deres organisation; jo mere udtalte forskellene bliver i deres medfødte og erhvervede egenskaber, desto mere individualiseres individerne, hvis man kan udtrykke sig sådan.

E Til grund for begrebet individ ligger således subjektets udelelighed, helhed, og tilstedeværelsen af dets iboende egenskaber. Men som produkt af den fylogenetiske og ontogenetiske udvikling under bestemte ydre betingelser er individet absolut ikke en simpel »kalke« af disse betingelser, det er netop et udviklingsprodukt af livet, af vekselvirkingen med miljøet og ikke af miljøet, taget for sig.

Alt dette er kendt nok, og når jeg alligevel er begyndt med begrebet individ, er det kun, fordi det bruges inden for psykologien i en overordentlig bred betydning, der fører til, at man ikke skelner mellem menneskets egenskaber som individ og dets egenskaber som personlighed. Men netop en nøje skelnen mellem dem, og tilsvarende mellem de begreber, »individ« og »personlighed«, der ligger til grund for dem, er en nødvendig forudsætning for den psykologiske analyse af personligheden.

diff: Russisk sprog gengiver forskellen mellem disse begreber godt. Ordet personlighed anvender vi kun om et menneske og tilmed først fra en vis etape i dets udvikling. Vi siger ikke »dyrets personlighed« eller »den nyfødtes personlighed«. Men der er intet til hinder for at omtale dyret og den nyfødte som individer og at tale om deres individuelle egenskaber (et livligt, roligt, aggressivt dyr osv. — på samme måde selvfølgelig om nyfødte). Vi taler ikke for alvor om personlighed, selv hos et barn på to år, selv om det ikke blot frembyder

sine særlige genotypiske ejendommeligheder, men også en stor mængde egenskaber, det har erhvervet under indflydelse af den sociale omverden. I parentes bemærket modbeviser dette endnu en gang opfattelsen af personligheden som et produkt af krydsningen af biologiske og sociale faktorer.

Det er tankevækkende, at der inden for den kliniske psykologi beskrives tilfælde af personlighedsspaltning, og det ikke bare som et billedligt udtryk; men ingen patologisk proces kan føre til en spaltning af individet. En spaltning, en »opdeling« af individet er en meningsløshed, en modsigelse i termerne.

Begrebet personlighed udtrykker ligesom begrebet individ det levende subjekts helhed. Personligheden består ikke af småstykker, der er ingen »polykronik«. Men personligheden er en helhedsdannelse af en særlig art. Personligheden er ikke en genotypisk betinget helhedsdannelse, man fødes ikke som personlighed, man bliver personlighed. Derfor taler vi ikke om den nyfødtes eller spædbarnets personlighed, skønt individualitetens træk ikke viser sig mindre klart på de tidlige trin af ontogenesen end på senere alderstrin. Personligheden er et relativt sent produkt af menneskets samfundshistoriske og ontogenetiske udvikling. Det er især S. L. Rubinstein, der har skrevet om dette¹.

Men dette udsagn kan dog fortolkes på forskellige måder. En af de mulige fortolkninger af det består i følgende: det fødte individ, hvis man kan udtrykke det sådan, er endnu ikke et fuldt ud »færdigt« individ, i begyndelsen er mange af dets træk endnu kun givet virtuelt, som mulighed; udformningen af det fortsætter i løbet af ontogenesen, indtil alle dets særlige egenskaber er ud-

1) Se S. L. Rubinstein. *Grundlagen der allgemeinen Psychologie*, Berlin 1961

foldet og danner en relativt stabil struktur. Personligheden skulle så være resultatet af de genotypiske træk modningsproces under indflydelse af det sociale miljø. Netop denne fortolkning er i den ene eller anden form karakteristisk for flertallet af de moderne konceptioner.

En anden måde at opfatte det på består i, at udformningen af personligheden er en proces *sui generis*, der ikke falder direkte sammen med de forandringer, der sker med individets medfødte egenskaber i dets levetid under dets tilpasning til det ydre miljø. Som naturvæsen er mennesket et individ, der råder over den ene eller anden fysiske konstitution, type af nervesystem, temperament, de biologiske behovs dynamiske kræfter, affektivitet og mange andre træk, som i løbet af den ontogenetiske udvikling dels udfolder sig videre, dels undertrykkes, kort sagt undergår en mængde forandringer. Men det er ikke forandringer af disse medfødte egenskaber, der skaber dets personlighed.

Personligheden er en speciel menneskelig dannelse, der ikke kan udledes af dets tilpasningsvirksomhed på samme måde som dets bevidsthed eller dets menneskelige behov ikke kan udledes af den. Ligesom menneskets bevidsthed og ligesom dets behov (Marx taler om produktion af bevidsthed, produktion af behov) »produceres« også menneskets personlighed, skabes den af de samfundsmæssige relationer, som mennesket indgår i med sin virksomhed. Den omstændighed, at nogle af dets særlige egenskaber som individ under dette transformeres, forandres, er ikke årsagen til, men en følge af personlighedens dannelse.

Lad os udtrykke det på en anden måde: de egenskaber, der karakteriserer den ene enhed (individet) går ikke lige over i egenskaberne i den anden enhed eller dannelse (personligheden) således at de første tilintetgøres; de bevares, men netop som individets egenskaber.

Således bliver de karakteristiske egenskaber ved individets højere nervevirksomhed ikke karakteristiske egenskaber ved dets personlighed og bestemmer den ikke. Skønt nervesystemets funktioner selvfølgelig er en nødvendig forudsætning for personlighedens udvikling, så er dens type på ingen måde det »skelet« den »bygges ovenpå«. Nerveprocessernes styrke eller svaghed, deres ligevægtighed osv. viser sig kun på de mekanismers niveau, ved hvis hjælp individets relationssystem til verden realiseres. Dette gør tillige deres rolle i personlighedens udformning flertydig.

For at understrege det sagte, vil jeg tillade mig en lille digression. Når talen kommer ind på personlighed, associerer vi vanemæssigt dens psykologiske karakteristika med det psykiske, så at sige nærmeste substrat, de centrale nerveprocesser. Men forestil Dem følgende tilfælde: et barn har medfødt hofte-sked, som bevirker, at det halter. En sådan alvorlig anatomisk abnormitet er meget langt fra den klasse af egenskaber, der indgår i listen over personlighedsegenskaber (i deres såkaldte »struktur«). Ikke desto mindre er dens betydning for personlighedsdannelsen uden sammenligning større end, skal vi sige en svag nervesystemtype. Tænk blot, hans jævnaldrende spiller bold i gården, men den halte dreng må stå udenfor. Når han så er blevet ældre, og det er tid at danse, har han intet andet valg end at blive »bænkevarmer«. Hvorledes udformes hans personlighed under disse vilkår? Det er umuligt at forudsige, umuligt netop fordi selv en så alvorlig abnormitet hos individet ikke bestemmer dets udformning som personlighed entydigt. I sig selv er den ikke i stand til at skabe f.eks. et mindreværds-kompleks, indesluttethed eller lige modsat, opmærksom velvilje over for andre mennesker, og overhovedet ingen særlige psykologiske egenskaber ved mennesket som personlighed. Paradokset ligger i,

Paradok:
upersonl.

184

at forudsætningerne for personlighedens udvikling efter selve deres væsen er upersonlige.

Personligheden er, ligesom individet, et produkt af integrationen af de processer, der realiserer subjektets relationer i livet. Men der er en fundamental forskel ved den dannelse, vi kalder personlighed. Den skyldes naturen af de særlige relationer, der frembringer den: de for mennesket specifikke samfundsmæssige relationer, som det indgår i med sin genstandsmæssige virksomhed. Som vi allerede har set, karakteriseres alle dens mangfoldige arter og former af et fællesskab i deres indre bygning og forudsætter, at de reguleres bevidst, dvs. de forudsætter bevidsthed og på visse udviklingsetaper tillige subjektets bevidsthed om sig selv.

Ligesom selve disse virksomheder er også deres foreningsproces, fremkomsten, udviklingen og forfaldet af forbindelser mellem dem, en proces af en særlig art, underkastet særlige lovmæssigheder.

Studiet af den foreningsproces, der binder subjektets virksomheder sammen, og som fører til udviklingen af dets personlighed, er en hovedopgave for den psykologiske forskning. Men løsningen af den er ikke mulig, hverken inden for rammerne af den subjektivt-empiriske psykologi, eller inden for rammerne af de behavioristiske eller ³ »dybdepsykologiske« retninger, indbefattet deres ⁴ »nyeste varianter. Denne opgave kræver en analyse af subjektets genstandsmæssige virksomhed, der selvfølgelig altid formidles af bevidsthedsprocesser, som også »styr« de enkelte virksomheder sammen. Derfor er en afmystificering af forestillingerne om personligheden kun mulig inden for en psykologi, der bygger på læren om virksomheden, dens struktur, udvikling og omdannelser, om dens forskellige arter og former. Kun i dette tilfælde bliver den omtalte modsætning mellem »personligheds-

185

psykologien« og »funktionernes psykologi« fuldstændig likvideret, fordi det er umuligt at stille personligheden op over for den virksomhed, der frembringer den. Man slipper så også helt af med den fetichisme, der er fremherskende i psykologien, og som tilskriver selve individets *natur* den egenskab at »være en personlighed«, således at det kun er denne mystiske egenskabs ytringsform, der ændrer sig under det ydre miljøes tryk.

Denne fetichisme er et resultat af, at man ignorerer den overordentlig vigtige læresætning, at subjektet, når det indgår i et nyt system af relationer i samfundet, også får nye systemkvaliteter, som først rigtigt udgør personlighedens virkelige karakteristik: psykologisk, når subjektet betragtes inden for det system af virksomheder, der realiserer dets liv i samfundet, socialt, når vi betragter det inden for systemet af samfundets objektive relationer, som deres »personificering«¹.

Her kommer vi frem til det metodologiske hovedproblem, der skjuler sig bag forskellen mellem begreberne »individ« og »personlighed«. Dette problem vedrører de sociale objekters dobbeltkvalitet, der skyldes dobbeltheden ved de objektive relationer, hvori de eksisterer. Som bekendt skyldes opdagelsen af denne dobelthed Marx, der påviste arbejdets og det frembragte produkts dobbeltkarakter og endelig menneskets egen dobbeltheden som »naturens subjekt« og »samfundets subjekt«².

For den videnskabelige personlighedspsykologi har denne fundamentale metodologiske opdagelse afgørende betydning. Den fører til en radikal ændring i forståelsen af dens genstand og gør op med det rodfæstede skema i personlighedspsykologien, der omfatter sådanne forskelligartede træk

eller »understrukturer« som for eksempel moralske kvaliteter, viden, færdigheder og vaner, former for psykisk genspejling og temperament. Kilden til sådanne »personlighedsskemaer« er forestillingen om personlighedens udvikling som resultatet af en aflejring af de i livets løb erhvervede (kvaliteter) på en eller anden forudeksisterende metapsykologisk basis. Men ud fra dette synspunkt kan personligheden som specifik menneskelig dannelse i hvert fald ikke forstås.

Den virkelige vej til udforskningen af personligheden består i studiet af de transformationer af subjektet (eller for at tale L. Sève's sprog »fundamentale omvæltninger«)¹, der frembringes af dets virksomheds selybevægelse inden for samfundets relationernes system. Men når vi går denne vej, kommer vi ud for at måtte omvurdere visse generelle teoretiske principper.

Et af dem, som er bestemmende når man i første omgang skal stille problemet om personligheden, bringer os tilbage til den allerede nævnte tese om, at de ydre betingelser virker gennem de indre: »Den læresætning, hvorefter de ydre påvirkninger er knyttet sammen med deres psykiske virkning gennem personlighedens formidling, er det centrum, der bestemmer det teoretiske approach til alle personlighedens psykologiske problemer...«²

Dette, at det ydre virker gennem det indre, er sandt, og dertil ubestridelig sandt for de tilfælde, hvor vi betragter virkningen af den ene eller anden påvirkning. Det er noget andet, hvis man i denne læresætning vil se nøglen til forståelsen af det indre som personlighed. Forfatteren for-

1) L. Sève. *Marxisme og personlighedsteori*, København 1978

2) S. L. Rubinstein. *Prinzipien und Wege der Entwicklung der Psychologie*, s. 103

1) Karl Marx. *Kapitalen*, 1. bog 2, s. 369

2) *ibid.*, 1. bog 1, s. 135-136

klarer, at dette indre selv afhænger af de forudgående ydre indvirkninger. Men hermed løftes sløret ikke for fremkomsten af personligheden som en særlig helhed, der ikke falder direkte sammen med individets helhed, og derfor står muligheden ligesom tidligere åben for blot at opfatte personligheden som individet, der er beriget af forudgående erfaring.

Det forekommer mig, at man for at finde en indfaldsvinkel til problemet lige fra begyndelsen må vende den oprindelige tese om: det indre (subjektet) virker gennem det ydre og forandrer derigennem sig selv. Denne tese har et helt reelt indhold. For oprindelig optræder det levende subjekt overhovedet kun i sin egenskab af at råde over det, Engels kalder »selvstændig reaktionskraft«, men denne kraft kan kun virke gennem det ydre, og i dette ydre sker også dens overgang fra mulighed til virkelighed: dens konkretisering, dens udvikling og berigelse, kort sagt, den omdannelse af den, som også er en omdannelse af selve subjektet, dens bærer. Nu, dvs. i sin egenskab af omdannet subjekt, optræder det også som det, der ombryder de ydre påvirkninger gennem sine kontinuert forløbende tilstande.

Det der er sagt her, er selvfølgelig kun en teoretisk abstraktion. Men den her beskrevne bevægelse er til stede på alle subjektets udviklingsniveauer. Lad mig gentage endnu en gang: hvilken morfologisk organisation, hvilke behov og instinkter individet end måtte have fra fødslen, optræder de kun som forudsætninger for dets udvikling, og holder med det samme op med at være det, de har været virtuelt, »i sig selv«, så snart individet begynder at udøve virksomhed. Forståelsen af denne metamorfose er særlig vigtig, når vi går over til mennesket, til problemet om menneskets personlighed.

3. Virksomheden som grundlag for personligheden

Hovedopgaven består i at klarlægge de virkelige »konstituenters« i personligheden, denne menneskets højeste enhed, der er foranderlig som selve dets liv er det, og som samtidig bevarer sin personens, sin identitet med sig selv. For uafhængigt af den erfaring et menneske samler, af hændelser der forandrer dets livssituation, og endelig uafhængigt af de fysiske forandringer der sker med det, forbliver mennesket som personlighed både i andres og i sine egne øjne den samme. Et menneske identificeres ikke blot ved sit navn, også loven identificerer det i det mindste inden for de grænser, hvor det anses for ansvarlig for sine gerninger.

Der er således en vis modsigelse mellem et menneskes øjensynlige fysiske og psykofysiologiske foranderlighed og dets bestandighed som personlighed. Dette har også gjort »Jeg-et«s problem til et specielt problem i personlighedspsykologien. Det opstår, fordi de træk, der indgår i den psykologiske karakteristik af personligheden, klart udtrykker det foranderlige og »diskontinuerte« ved mennesket, dvs. det der danner modsætningen til dets »Jeg«s bestandighed og kontinuitet. Personalismen i alle sine varianter svarer på dette spørgsmål ved at postulere eksistensen af en eller anden særlig begyndelsesgrund, der danner personlighedens kerne. Den dækkes efterhånden af de mange erhvervelser, der gøres i livet, og som er i stand til at forandre sig, uden at det i væsentlig grad berører selve denne kerne.

Det andet approach til personligheden bygger på kategorien den menneskelige genstandsmæssige virksomhed og analysen af dens indre struktur, dens formidlinger og de former for psykisk genspejling, der frembringes. Et sådant approach gør det allerede fra begyndelsen muligt at give en fo-

E. dissipa-
tion
struktur-
er/
Principier

metamorfose

As B

Jeg-et

metamorfose

UB

2

reløbig løsning af spørgsmålet, hvad det er, der danner personlighedens bestandige basis, og heraf afhænger det også, hvad der indgår i, og hvad der ikke indgår i karakteristikken af mennesket netop som personlighed.

Denne løsning går ud fra den opfattelse, at den virkelige basis for menneskets personlighed er den samlede mængde af dets, efter deres natur samfundsmæssige, relationer til verden, vel at mærke relationer som realiseres, og de realiseres af dets virksomhed, eller rettere, af den samlede mængde af dets mangfoldige virksomheder.

Vi tænker netop på subjektets virksomhed, der også er den enhed, den psykologiske analyse af personligheden går ud fra, og ikke handlinger, ikke operationer eller psykofysiologiske funktioner eller blokke af disse funktioner. De sidste karakteriserer virksomheden, men ikke umiddelbart personligheden. Ved første øjekast forekommer denne opfattelse at være i modstrid med de empiriske forestillinger om personligheden, og mere end det, at berøve dem noget. Ikke desto mindre er det alene den, der åbner vejen til forståelse af personligheden i dens virkelige, psykologiske konkrethed.

Først og fremmest bliver ad denne vej hovedvanskeligheden fjernet: bestemmelsen af, hvilke processer og egenskaber hos mennesket, der er med til at karakterisere dets personlighed, og hvilke der er neutrale i den henseende. Sagen er, at hvis man tager dem for sig selv og abstraherer fra virksomhedssystemet, siger de overhovedet intet om deres forhold til personligheden. Det er f.eks. næppe fornuftigt at regne skriveoperationen, evnen til at skrive skønskrift for »personlig«. Men så dukker billedet af helten i Gogols novelle *Kappen*, Akakij Akakijevitj Basjmatjkin, op. Han var ansat i et eller andet departement som tjenestemand med den opgave at afskrive statspapirer, og han så i denne beskæftigelse en helt mangfoldig

relationer
som realiseres

NB

og fascinerende verden. Når han var færdig med sit arbejde, gik Akakij Akakijevitj straks hjem. Efter at have spist et hurtigt måltid, tog han den lille blækflaske frem og gav sig til at afskrive papirer, han havde taget med hjem, og hvis der ikke var nogen, lavede han kopier for sig selv, for sin egen fornøjelse. »Når han havde skrevet sig mæt, fortæller Gogol, lagde han sig til at sove, idet han i forvejen smilede ved tanken om morgendagen: hvad mon Herren vil sende mig at afskrive i morgen«.

Hvorledes kunne det gå til, hvorledes kunne det forekomme, at afskrivning af statspapirer indtog en central plads i hans personlighed og blev meningen med hans liv? Vi kender ikke de konkrete omstændigheder, men på en eller anden måde har disse omstændigheder ført til, at der er sket en forskydning af et af hovedmotiverne til de sædvanligvis helt upersonlige operationer, som der ved er blevet forvandlet til en selvstændig virksomhed og i denne egenskab kommer til at karakterisere personen.

Man kan selvfølgelig også vurdere det på en anden, simplere måde: at der her har åbenbaret sig en eller anden »kalligrafisk evne«, der har været nedlagt i Basjmatjkin fra naturens hånd. Men denne vurdering er allerede helt i Akakij Akakijevitjs foresattes ånd, idet de til stadighed så ham som den uforanderligt flittige skriver, »så de efterhånden var overbevist om, at han øjensynlig også var kommet sådan til verden...«

Undertiden forholder det sig anderledes. I det, der set udefra ser ud som handlinger, der har værdi i sig selv for et menneske, opdager den psykologiske analyse noget andet, nemlig at de kun er midler til at nå mål, hvis virkelige motiv ligger ligesom i et helt andet plan af tilværelsen. I dette tilfælde skjuler der sig bag en tilsyneladende virksomhed en helt anden virksomhed. Og det er den,

selvstændig

en anden virksomhed

en anden

der indgår umiddelbart i personlighedens psykologiske fysiognomi, uanset hvilken kombination af konkrete handlinger der måtte realisere den. Denne kombination udgør kun ligesom et hylster om denne anden virksomhed, der realiserer en eller anden af menneskets virkelige relationer til verden, og dette hylster afhænger af vilkårene, undertiden af tilfældige vilkår. Den kendsgerning, at et bestemt menneske arbejder som tekniker, siger derfor i sig selv endnu ikke noget om dets personlighed. Personlighedens egenskaber viser sig ikke i dette, men i de relationer, mennesket nødvendigvis indgår i, måske gennem sit arbejde eller måske også uden for det. Alt dette er næsten truismen, og jeg omtaler det kun for endnu en gang at understrege, at det ikke er muligt at få fat i nogen »personlighedens struktur« ved at gå ud fra et udvalg af enkelte psykologiske eller socialpsykologiske egenskaber hos et menneske, — at det virkelige grundlag for et menneskes personlighed ikke ligger i genetiske programmer, der er indbygget i det, ikke i dets medfødte begavelses og tilbøjeligheders dybder og heller ikke i de vaner, kundskaber og færdigheder (herunder også professionelle), det har tilegnet sig, men i det virksomhedssystem, der realiseres af disse kundskaber og færdigheder.

Den almene slutning, der kan drages af det her sagte, består i, at man ved udforskningen af personligheden ikke kan begrænse sig til en klarlæggelse af forudsætningerne, men at det er nødvendigt at gå ud fra virksomhedens udvikling, dens konkrete arter og former, og de forbindelser der indgår med hinanden, fordi deres udvikling radikalt forandrer betydningen af selve disse forudsætninger. På denne måde bliver undersøgelsens retning vendt om, den går ikke fra de erhvervede færdigheder, evner og kundskaber til de virksomheder, der karakteriseres af dem, men fra virksomhedernes indhold og forbindelser til spørgsmå-

let om, hvorledes de realiseres, hvilke processer der realiserer dem, gør dem mulige.

Allerede de første skridt i den nævnte retning gør det muligt at fastslå en meget vigtig kendsgerning. Den består i, at i løbet af subjektets udvikling indgår dets forskellige virksomheder i hierarkiske relationer med hinanden. På personlighedens niveau danner de på ingen måde et simpelt strålebundt, hvis enkelte stråler har deres udgangspunkt og centrum i subjektet. Forestillingen om forbindelserne mellem virksomhederne som noget, der har deres rod i subjektets enhed og helhed er kun berettiget på individets niveau. På dette niveau (hos dyrene og hos spædbarnet) bestemmes virksomhedernes sammensætning og deres indbyrdes forbindelser umiddelbart af subjektets egenskaber, generelle og individuelle, medfødte og erhvervede. For eksempel er en bestemt virksomheds tiltrækningskraft og skift af virksomhed direkte afhængige af organismens skiftende behovstilstande og forandringerne i dens biologiske dominant¹.

En ganske anden sag er virksomhedens hierarkiske relationer, som karakteriserer personligheden. Deres særlige kendetegn er deres »frigjorthed« fra organismens tilstande. Disse virksomhedshierarkier skabes af deres egen udvikling, og det er dem, der danner personlighedens kerne.

Med andre ord, de »knuder« der forener de enkelte virksomheder, bindes ikke af de biologiske eller åndelige kræfter, der ligger i subjektet selv, men de bindes i det relationssystem, som subjektet indgår i.

Tagttagelse bringer let de første »knuder« for

1) Udtrykket »dominant« blev brugt af A. A. Ukhtomskij (1875-1942) som betegnelse for et locus i centralnervesystemet, når det i en periode er i en sådan tilstand af excitation eller forøget excitabilitet, at det dominerer de øvrige nerveprocesser. — O. a.

dagen, som den allertidligste etape af personlighedsdannelsen begynder med hos barnet. Dette fænomen viste sig engang i en meget udtryksfuld form under vore forsøg med førskolebørn. Eksperimentatoren, der ledede forsøget, stillede barnet den opgave at få fat på en genstand, der var anbragt langt fra det, men det skulle ufravigeligt overholde den regel, at det ikke måtte rejse sig fra sin plads. Så snart barnet gik ind på at løse opgaven, gik eksperimentatoren ind i et tilstødende værelse, hvorfra han fortsatte sin iagttagelse ved hjælp af en optisk indretning, der almindeligvis anvendes til dette formål. Ved en lejlighed rejste den lille sig op efter en række resultatløse forsøg, gik hen til genstanden, tog den og vendte roligt tilbage til sin plads. Eksperimentatoren gik straks hen til barnet, roste det for dets resultat og tilbød det noget chokoladekonfekt som belønning. Men barnet ville ikke have det, og da eksperimentatoren insisterede, gav den lille sig til at græde stille.

Hvad ligger der bag dette fænomen? I den proces, vi har iagttaget, kan man udskille tre momenter: 1) barnets kommunikation med eksperimentatoren, da han forklarede det opgaven, 2) løsningen af opgaven og 3) kommunikationen med eksperimentatoren efter at barnet havde taget genstanden. Barnets handlinger svarede på denne måde til to forskellige motiver: det ene i relation til eksperimentatoren, det andet i relation til genstanden (belønningen). Som iagttagelsen viser, oplevede barnet ikke situationen som konfliktfyldt eller forkert på det tidspunkt, da det hentede genstanden. Den hierarkiske forbindelse mellem de to virksomheder viste sig først i det øjeblik, kommunikationen blev genoptaget med eksperimentatoren, så at sige *post factum*: konfekten viste sig bitter, bitter i sin subjektive, personlige »mening«.

Det beskrevne fænomen hører til de allertidligste overgangsfænomener. Uanset hele den navitet, hvormed disse første indordninger af barnets forskellige livsrelationer kom for dagen, vidner netop de om den begyndende udformning af den særlige dannelse, vi kalder personlighed. Den slags indordninger iagttages aldrig i en tidligere alder, til gengæld viser de sig til stadighed under den videre udvikling i former, der er uden sammenligning mere komplicerede og »indpakkede«. Er det mon ikke efter et analogt skema, at sådanne dybt personlige fænomener som for eksempel samvittighedsnag opstår?

Udviklingen, mangedoblingen af individets virksomhedsarter fører ikke simpelt hen til en forøgelse af deres »katalog«. Der sker samtidig en centrering af dem omkring nogle få overordnede, der underordner de andre under sig. Denne, personlighedens komplicerede og langvarige udviklingsproces har sine etaper, sine stadier. Denne proces er uadskillelig fra udviklingen af bevidstheden og selvbevidstheden, men det er ikke bevidstheden, der udgør dens første grundlag, den blot formidler og så at sige, resumerer den.

Til grund for personligheden ligger således de menneskelige virksomheders indordningsrelationer, der skabes af deres udviklingsforløb. Men hvori udtrykker denne indordning, dette virksomhedernes hierarki sig psykologisk? — I overensstemmelse med den definition, vi har antaget, kalder vi en proces virksomhed, når den er sat i gang og styret af et motiv, det hvori det ene eller andet behov er genstandsgjort. Med andre ord, bag virksomhedernes indbyrdes relation finder vi den indbyrdes relation mellem motiverne.

Vi bliver på denne måde nødt til at vende tilbage til analysen af motiverne og se på deres udvikling, deres transformationer, deres evne til at fordoble deres funktioner og de forskydninger mel-

Sam-
vittigheds-
nag

grund

→
196

NB A
Jul. 106
→

lem dem, der sker inden for det system af processer, der udgør menneskets liv som personlighed.

4. Motiver, emotioner og personlighed

I moderne psykologi bruger man udtrykket »motiv« (motivation, motiverende faktorer) til at betegne helt forskellige fænomener med. Motiver bruges som betegnelse for instinktive impulser, biologiske drifter og appetit'er og i betydningen oplevelse af emotioner, interesse og ønske. I den spraglede forsamling af motiver kan man finde sådanne som livsmål og idealer, men også sådanne som stimulering med en elektrisk strøm¹.

Det er ikke nødvendigt her at komme ind på alle de sammenblandinger af begreber og termer, der karakteriserer motivproblemets nuværende tilstand. Når opgaven er at give en psykologisk analyse af personligheden, er det kun nødvendigt at se på hovedspørgsmålene.

Det er først og fremmest spørgsmålet om forholdet mellem motiver og behov. Jeg har allerede sagt, at egentlig er behovet altid et behov for noget, og at behovene på det psykologiske plan bliver formidlet af den psykiske genspejling, endda i en dobbelt betydning. På den ene side viser de genstande, der svarer til subjektets behov, sig for subjektet i deres objektive signal-kendetegn. På den anden side bliver også selve behovstilstandene signaliseret og sansemæssigt genspejlet af subjektet, i de enkleste tilfælde som resultat af interø-

1) Inden for den sovjetiske litteratur bliver der givet en ganske fyldig oversigt over motivforskningen i P. M. Jakobsons bog *Psykologiske problemer i den menneskelige adfærds motivation*, Moskva 1969. Den senest udkomne bog, der giver en sammenlignende analyse af motivationsteoriene, er: K. B. Madsen. *Modern Theories of Motivation*, København 1974

ceptive stimulus virkning. Den væsentligste forandring, der karakteriserer overgangen til det psykologiske niveau, består i den henseende i, at der opstår fleksible forbindelser mellem behovene og de genstande, der svarer til dem.

Sagen er, at den genstand, der er i stand til at tilfredsstille behovet, ikke er rigoristisk indskrevet i selve behovstilstanden. Før sin første tilfredsstillelse »kender« behovet ikke sin genstand, den mangler endnu at blive fundet. Kun som resultat af et sådant fund får behovet sin genstandsmæssighed, og den perciperede (forestillede, tænkte) genstand sin funktion som igangsætter og styrer af virksomheden, dvs. bliver motiv¹.

En sådan opfattelse af motiverne synes at være i det mindste ensidig, og behovene synes at forsvinde ud af psykologien. Men sådan forholder det sig ikke. Det er ikke behovene, der forsvinder ud af psykologien, men kun deres abstrakter, subjektets »nøgne«, genstandsmæssigt tomme behovstilstande. Disse abstrakter viser sig på scenen som resultat af, at man isolerer behovene fra subjektets genstandsmæssige virksomhed, hvor de alene får deres psykologiske konkrethed.

Det siger sig selv, at subjektet som individ fødes med nogle behov. Men, jeg gentager det endnu en gang, behovet som indre kraft kan kun realiseres i virksomheden. Med andre ord, behovet optræder oprindeligt kun som en betingelse, en forudsætning, for virksomhed. Så snart subjektet begynder på en virksomhed, sker der med det samme en transformation af behovet, og det holder op med at være det, det var virtuelt. »i sig selv«. Jo længere virksomheden skrider frem i sin udvikling, desto mere forvandles denne, dens forudsætning, til dens resultat.

Transformationen af behovene, viser sig tyde-

1) Se A. N. Leontjev. *Behov, motiver og emotioner*, Moskva 1972 (russ.)

Jul 5. 91a-92

nb

→ jul 1. 203

motiv
behov

→ jul 5.
(1981)
mest interessant
1974

ligt allerede på dyrenes evolutionsniveau: som resultat af en forandring og udvidelse af den kreds af genstande, der svarer til behovene, og af metoderne til deres tilfredsstillelse, udvikler også selve behovene sig. Det sker, fordi behovene er i stand til at konkretisere sig i et potentielt meget bredt spektrum af objekter, der så bliver igangsættere af dyrets virksomhed og giver den en bestemt retning. Hvis der for eksempel opstår nye fødeemner i miljøet og gamle forsvinder, vil fødebehovet fortsat blive tilfredsstillet og optage det nye indhold i sig, dvs. det vil blive et *andet*. På denne måde sker udviklingen af dyrenes behov gennem udviklingen af deres virksomhed i forhold til en stadig rigere kreds af genstande. Det forstås sig, at forandringen af behovenes konkret-genstandsmæssige indhold også fører til forandring i metoderne til deres tilfredsstillelse.

Dette generelle synspunkt trænger selvfølgelig til mange forbehold og forklaringer, især i forbindelse med spørgsmålet om de såkaldte funktionelle behov. Men det er ikke det, der er tale om her. Hovedpunktet er at fastslå den kendsgerning, at behovene transformeres gennem genstandene under konsumeringen af dem. Og dette er nøglen til forståelsen af de menneskelige behovs natur.

Til forskel fra behovenes udvikling hos dyrene, som afhænger af udvidelsen af den kreds af naturlige objekter, de konsumerer, skabes menneskenes behov af produktionens udvikling. For produktionen er umiddelbart også konsum, der skaber behov. Med andre ord, konsumet formidles af behovet for genstanden, af perceptionen af den eller af forestillingen om den i tankerne. I denne genspejlede form optræder genstanden også som det ideale, indre igangsættende motiv.

1) Se Karl Marx. Skrifter i udvalg. Bidrag til kritik af den politiske økonomi. Indledning fra Grundrids. s. 203-206 (Indledning fra Grundrids)

Men inden for psykologien betragtes behovene hyppigst under abstraktion fra det vigtigste, — fra den dobbelthed i konsum-produktionen, der skaber dem, hvad der fører til ensidig forklaring af menneskers handlinger umiddelbart ud fra deres behov. Herunder støtter man sig undertiden på en udtalelse af Engels, der er revet ud af sin sammenhæng med konteksten. Den står i et afsnit, der netop handler om arbejdsrolle ved menneskedannelsen, — her underforstås tillige: dannelsen af dets behov. Den marxistiske opfattelse ligger fjernt fra at betragte behovene som begyndelsen og hovedpunktet. Her er, hvad Marx skriver i denne forbindelse: »Konsumtionen som nødvendighed, som behov, er selv et indre moment i den produktive aktivitet, men den sidstnævnte (fremhævet af Leontjev) er udgangspunktet for realiseringen og derfor også dens dominerende moment, den akt, hvori hele processen atter tager sin begyndelse. Individet producerer en genstand og vender gennem konsumtionen af den atter tilbage i sig selv.»¹

Vi har således at gøre med to princielle skemaer, der fremstiller forbindelsen mellem behov og virksomhed. Det første udtrykker den idé, at udgangspunktet er behovet, og at processen i sin helhed kan udtrykkes med denne cyklus: behov → virksomhed → behov. I dette skema realiseres, som Lucien Sève bemærker, »behovenes materialisme«, som svarer til den førmarxistiske forestilling om forbrugssfæren som den grundlæggende. Det andet skema, som står i modsætning til dette, har denne cyklus: virksomhed → behov → virksomhed. Dette skema, der svarer til den marxistiske opfattelse af behovene, er også funda-

1) Karl Marx. Skrifter i udvalg. Bidrag til kritik af den politiske økonomi. Indledning fra Grundrids, s. 207-208 (Indledning fra Grundrids)

mentalt for psykologien, hvor »intet begreb, der bygger på ideen om en drivkraft, der principielt går forud for selve virksomheden, kan spille rollen som et første begreb og optræde som den gyldige basis for en videnskabelig teori om den menneskelige personlighed«¹.

Den opfattelse, at de menneskelige behov produceres, har selvfølgelig historisk-materialistisk betydning. Samtidig er den overordentlig vigtig for psykologien. Dette skal understreges, fordi man undertiden ser den for psykologien specifikke opfattelse af problemet i forklaringer, der går ud fra selve behovene, eller mere præcist, fra de af dem fremkaldte oplevelser, der alene skulle kunne forklare, hvorfor mennesket stiller sig mål og skaber nye genstande². Der ligger selvfølgelig en vis sandhed i dette, og man ville kunne være enig i det, hvis det ikke var for én omstændighed: i deres egenskab af det, der bestemmer den konkrete virksomhed, kan behovene jo kun optræde med deres genstandsmæssige indhold, og dette indhold er ikke direkte nedlagt i dem og kan følgelig ikke udledes af dem.

En anden principiel vanskelighed opstår som resultat af den halvhjertede anerkendelse af de menneskelige behovs samfundshistoriske natur, der giver sig udtryk i, at en del af behovene betragtes som sociale efter deres oprindelse, mens andre henregnes til de rent biologiske, der principielt er fælles for mennesket og dyrene. Det kræver selvfølgelig ikke nogen særlig dyb tænkning at opdage det fælles ved nogle behov hos mennesket og dyrene. Mennesket har jo ligesom dyrene en mave-

1) L. Sève. *Marxisme og personlighedsteori*, København 1978, s. 49 (Sève: »... ligger uden for og går forud for...« — O. a.)

2) Se L. I. Bosjovitj. *Om udviklingen af barnets motivationsfære*. I: *Undersøgelser af adfærdsmotivationen hos børn og unge*, Moskva 1972, s. 14-15

sæk og føler sult, et behov, som det inå tilfredsstillende for at opretholde sin eksistens. Men for mennesket er også andre behov karakteristiske som ikke er biologisk, men socialt determinerede. De er »funktionelt autonome« eller »anastatiske«. Menneskets behovsfære viser sig på denne måde spaltet i to dele. Dette er det uundgåelige resultat af at betragte »selve behovene« under abstraktion fra de genstandsmæssige betingelser for og metoder til deres tilfredsstillelse, og tilsvarende under abstraktion fra den virksomhed, hvori deres transformation finder sted. Men omdannelsen af behovene på menneskets niveau omfatter også (og først og fremmest) de behov, der er homologe hos mennesket med dyrenes behov. »Sult, bemærker Marx, er sult, men den sult der stilles med kogt kød, som spises med kniv og gaffel, er en anden sult end den, der stilles ved med hænder, negle og tænder at flænse og sluge rå kød.«¹

Den positivistiske tænkning ser i dette ikke mere end en overfladisk forskel. For at bringe det »dybe« fællesskab mellem behovet for føde hos mennesket og dyret for dagen, er det jo tilstrækkeligt at tage et hungrende menneske. Men det er ikke mere end en sofisme. For det hungrende menneske holder føden faktisk op med at eksistere i sin menneskelige form, og tilsvarende »dehumaniseres« dets behov for føde; men hvis dette ellers beviser noget, så er det kun dette, at sulten kan bringe mennesket i en dyrisk tilstand, om naturen af dets menneskelige behov siger det så godt som ingenting.

Skønt de af menneskets behov, hvis tilfredsstillelse udgør en nødvendig betingelse for opretholdelsen af dets fysiske eksistens, adskiller sig fra

1) Karl Marx. Skrifter i udvalg. *Bidrag til kritik af den politiske økonomi. Indledning fra Grundrids*, s. 205 (Indledning fra Grundrids)

SPALTNING:

2B
Omdannelse

betragtning
sult

de af dets behov, der ikke har deres homologer hos dyrene, er denne forskel ikke absolut, og den historiske omdannelse omfatter hele behovenes sfære.

Samtidig med forandringen og berigelsen af det genstandsmæssige indhold i menneskets behov sker der også en ændring af formerne for deres psykiske genspejling, der fører til, at de bliver i stand til at erhverve ideatorisk karakter og takket være dette at blive psykologisk invariante; således bliver føde ved at være føde, både for det sultne og det mætte menneske. Samtidig skaber udviklingen af den åndelige produktion sådanne behov, som kun kan eksistere under tilstedeværelsen af et »bevidsthedsplan«. Endelig danner der sig en særlig type behov, de genstandsmæssigt-funktionelle, sådanne som behovet for arbejde, kunstnerisk skaben osv. Det vigtigste er, at behovene hos mennesket indgår i nye relationer med hinanden. Skønt tilfredsstillelsen af de vitale behov er »den første sag« og en uafviselig betingelse for dets liv, er de højere, specielt menneskelige behov ingenlunde en overfladisk dannelse, der aflejrer sig oven på dem. Derfor hænder det også, at når et menneskes fundamentale, vitale behov lægges på den ene vægtskål, og dets højere behov på den anden, så er det de sidste, der vejer mest. Dette er almindelig kendt og kræver ikke noget bevis.

Det er selvfølgelig rigtigt, at den almindelige vej, udviklingen af de menneskelige behov følger, begynder med, at mennesket handler for at tilfredsstille sine elementære, vitale behov. Men senere vendes dette forhold om, og mennesket tilfredsstiller sine vitale behov for at være virksom. Dette er netop de menneskelige behovs principielle udviklingsvej. Men denne vej kan ikke umiddelbart udledes af selve behovenes bevægelser, for bag dem skjuler sig udviklingen af deres genstands-

mæssige indhold, dvs. de konkrete motiver for menneskets virksomhed.

På denne måde bliver den psykologiske analyse af behovene uundgåeligt forandret til analyse af motiverne. Men for at det kan ske, er det nødvendigt at overvinde den traditionelle subjektivistiske opfattelse af motiverne, som fører til en sammenblanding af helt forskelligartede niveauer for regulering af virksomheden. Her møder vi virkelig modstand: er det ikke åbenbart, siger man til os, at mennesket handler, fordi det vil. Men subjektive oplevelser, villen, ønsker osv. er ikke motiver, fordi de ikke i sig selv er i stand til at frembringe en virksomhed med en bestemt retning, og følgelig består det psykologiske hovedspørgsmål i at forstå, hvori genstanden for den givne villen, ønske eller lidenskab består.

Der er selvfølgelig endnu mindre grundlag for at kalde sådanne faktorer som tendensen til at gentage adfærdsstereotyper, til at gøre en påbegyndt handling færdig osv. for virksomhedens motiver. Under realiseringen af virksomheden opstår der selvfølgelig en mængde »dynamiske kræfter«. Men disse kræfter kan man ikke placere i kategorien motiver, med større ret end for eksempel inertien i det menneskelige legemes bevægelse, hvis virkning straks viser sig, når f.eks. et menneske, der løber hurtigt, støder ind i en pludselig opstået forhindring.

En særlig plads i teorien om virksomhedens motiver indtager de åbent hedonistiske konceptioner, hvis væsen består i, at enhver af menneskets virksomheder skulle underordne sig under princippet om maximering af de positive og minimering af de negative emotioner. Hrefter udgør opnåelsen af velvære og fritagelse for lidelse så de ægte motiver, der leder mennesket. Netop i de hedonistiske konceptioner er alle ideologisk forvrængede forestillinger om meningen med menneskets eksi-

Righede

stens og om dets personlighed samlet som i en linses brændpunkt. Ligesom enhver stor usandhed støtter disse konceptioner sig på den sandhed, de forfalsker. Denne sandhed består i, at mennesket faktisk stræber efter at blive lykkeligt. Men den psykologiske hedonisme kommer netop i modsættelsesforhold til denne store sandhed ved at veksle den til »reinforskerens« og »selvreinforserens« skille mønt i den skinnereske behaviorismes ånd.

Den menneskelige virksomhed igangsættes og styres overhovedet ikke således som adfærd hos laboratorierotter med elektroder indplantet i hjernens »lystcentre«, disse rotter som, hvis man lærer dem at slutte strømmen, hengiver sig til denne beskæftigelse i det uendelige¹. Man kan selvfølgelig påberåbe sig lignende fænomener også hos mennesket, sådanne som f.eks. behovet for narkotiske stoffer eller overdreven seksualitet. Men disse fænomener siger bestemt ikke noget om motivernes virkelige natur, om det menneskelige livs måde at hævde sig på. Det bliver tværtimod ødelagt af dem.

Uholdbarheden i de hedonistiske opfattelser af motivationen består, som man ser, ikke i at de overdriver de emotionelle oplevelses rolle i reguleringen af virksomheden, men i, at de forfladiger og forvrænger de virkelige relationer. Emotionerne underordner ikke virksomheden under sig, men er et resultat af den og en »mekanisme« i dens bevægelse.

I sin tid skrev J. Stuart Mill: »Jeg har forstået, at for at være lykkelig må et menneske stille sig et eller andet mål; når det så stræber efter det, vil det opleve lykke uden at gøre sig umage for det.« Sådan er lykkens »snedige« stra-

1) Se E. Gellhorn og G. Loofbourrow. *Emotions and Emotional Disorders*, New York 1963

tegi. Dette, siger han, er en psykologisk lov.

Emotionerne udfører rollen som indre signaler, indre i den betydning, at de ikke umiddelbart er en psykisk genspejling af selve den genstandsmæssige virkelighed. Det særlige ved emotionerne består i, at de genspejler forholdet mellem motiverne (behovene) og den heldige realisering eller muligheden for heldig realisering af subjektets virksomhed, der svarer til dem¹.

I den forbindelse er der ikke tale om en reflektion over disse relationer, men om deres umiddelbart-sanselige genspejling, om oplevelsen. Således opstår de efter aktualiseringen af motivet (behovet) og før subjektets rationale vurdering af sin virksomhed.

Jeg kan ikke her opholde mig ved en analyse af de forskellige hypoteser, som på den ene eller anden måde udtrykker denne emotionernes afhængighed af det indbyrdes forhold mellem »væren« og »skulle være«. Jeg skal kun bemærke, at den kendsgerning, som man fremfor alt skal være opmærksom på, er, at emotioner er relevante for virksomheden, men ikke for de handlinger eller operationer der realiserer den. Derfor kan ganske identiske processer, der realiserer forskellige virksomheder få forskellig, ja endda helt modsat, emotionel farvning. Med andre ord, rollen som en positiv eller negativ sanktionering udføres af emotionerne i forhold til de virkninger, der er givet med motivet. Selv en heldig udførelse af en eller anden handling fører ikke altid til positive emotioner, den kan også frembringe en heftig negativ oplevelse, der signaliserer om, at det opnåede

Ute's

1) Et lignende synspunkt udtrykkes specielt af Pierre Fraisse: »... En emotionsskabende situation, skriver han, eksisterer ikke som sådan. Den afhænger af forholdet mellem motivationen og subjektets muligheder.« (P. Fraisse. *Les Emotions. I: Traité de Psychologie Expérimentale*, vol. V, P. U. F. 1968)

Kritik
og
pas
bevid.

resultat, set ud fra det for personligheden ledende motiv, psykologisk er skadeligt. Dette gælder også for de enkleste tilpasningsreaktioners niveau. Nyse-akten i sig selv, dvs. når man ser bort fra alle mulige relationer, den kan optræde i, fremkalder efter sigende velbehag; men det var en helt anden følelse, helten i Tjkehovs fortælling oplevede, da han kom til at nyse i teatret, dette fremkalder en følelse af rædsel i ham, og han udfører en række overilede handlinger, der ender med, at han mister livet. . .

De emotionelle tilstandes mangfoldighed og kompleksitet er et resultat af tvedelingen af den primære sansning, hvor dens kognitive og affektive momenter endnu var sammenfaldende. Men denne tvedeling skal man ikke forestille sig sådan, at de emotionelle tilstande får en eksistens, der er uafhængig af den genstandsmæssige verden. Idet emotionerne opstår i genstandsmæssige situationer, »mærker« de på en måde disse situationer i deres eget sprog, og tillige de enkelte objekter, undertiden endda sådanne, som kun tilfældigt eller indirekte indgår i disse situationer. Det er tilstrækkeligt, at henvise til det almindelige fænomen, at man tilskriver tingene selv eller enkelte mennesker et emotionelt kendetegn, eller til dannelsen af de såkaldte »affektive komplekser« osv. Men der er tale om noget andet, nemlig at der opstår en differentiering inden for afbildningen mellem dens genstandsmæssige indhold og dens emotionelle farvning, og at objekternes evne til at fremkalde affekter kan ændre sig under komplicerede formidlinger af den menneskelige virksomhed (et uforudset møde med en bjørn fremkalder almindeligvis frygt, men hvis der er et specielt motiv til stede, for eksempel i en jagtsituation, er man glad for at møde den). Hovedsagen er, at de emotionelle processer hos mennesket har deres egen positive udvikling. Dette

skal naturligvis understreges, fordi de klassiske opfattelser helt fra Darwins tid af de menneskelige emotioner som »rudimenter« betragter emotionernes transformation hos mennesket som deres in-volution, hvad der jo skaber det falske opdragelsesideal, der fører til kravet om »at underordne følelserne under den kolde forstand«.

Den modsatte opfattelse af problemet består i, at de emotionelle tilstande hos mennesket har deres historie, deres udvikling. Herunder sker der en forandring af deres funktioner og en differentiering af dem, således at de danner helt forskellige niveauer og klasser. Der er affekter, der opstår pludseligt og ufrivilligt (vi siger: raseriet greb mig, men: jeg blev glad). Fremdeles er der de egentlige emotioner, fortrinsvis ideatoriske og situationelle tilstande, der hænger sammen med genstandsmæssige følelser, dvs. varige emotionelle oplevelser, der med Stendhals billedlige udtryk er »krystalliserede« i genstanden. Endelig er der stemningerne, der efter deres »personlighedsfunktion« er meget vigtige subjektive fænomener. Jeg vil ikke gå ind på en analyse af disse forskellige klasser af emotionelle tilstande, men kun bemærke, at de optræder i komplicerede forbindelser med hinanden. Den unge Rostov i L. Tolstojs roman *Krig og fred* nærer før kampen frygt (emotion) for at rædslen vil overvælde ham (affekt); moderen bliver rigtig for alvor vred på barnet, der laver skarnsstreger, men hun holder ikke et øjeblik op med at elske det (følelse).

De emotionelle fænomeners mangfoldighed, deres komplicerede indbyrdes forbindelser og resultater kan meget vel fattes subjektivt. Men så snart psykologien forlader det fænomenologiske plan, viser det sig, at den kun er i stand til at studere de allervesteste tilstande. Således forholdt det sig i de periferiske teorier (William James sagde lige ud, at hans teori ikke vedrører de højere

resultat af
tvedeling

A)

Q

emotioner) og på samme måde ligger det med de moderne psykofysiologiske konceptioner.

Et andet approach til emotionernes problem består i at studere relationerne mellem motiverne, som gennem deres udvikling karakteriserer personlighedens opbygning, og desuden også den kreds af emotionelle oplevelser, der genspejler og formidler denne.

Det genetiske udgangspunkt for den menneskelige virksomhed er ikke-sammenfaldet mellem motiver og mål. Deres sammenfald er derimod et sekundært fænomen: enten resultatet af at målet har fået selvstændig tilskyndende kraft, eller resultatet af, at motiverne bliver bevidste og derved forandres til motiv-mål. Til forskel fra målene bliver motiverne ikke aktuelt bevidst for subjektet: når vi udfører en eller anden handling, gør vi os normalt ikke lige i øjeblikket regnskab for de motiver, der sætter den i gang. Det er ganske vist ikke vanskeligt for os at fremskaffe en motivering for handlingerne, men motiveringen indeholder langtfra altid en henvisning til deres virkelige motiv.

Men motiverne er ikke adskilt fra bevidstheden. Selv når motiverne ikke bliver os bevidste, dvs. når et menneske ikke gør sig regnskab for, hvad der får det til at udføre disse eller hine handlinger, finder de alligevel deres psykiske genspejling, men i en særlig form, i form af handlingens emotionelle farvning. Denne emotionelle farvning (dens intensitet, dens fortegn og dens kvalitative karakteristik) udfører en specifik funktion, hvad der også gør det nødvendigt at adskille begrebet emotion og begrebet personlig »mening« fra hinanden. Denne forskel skyldes alene den fordobling af motivernes funktion, der sker i løbet af den menneskelige virksomheds udvikling.

En sådan fordobling opstår som følge af, at virksomheden nødvendigvis bliver »fler-motiveret«,

dvs. at den samtidig svarer til to eller flere motiver¹⁾.

Objektivt realiserer et menneskes handlinger jo altid en mængde relationer: til den genstandsmæssige verden, til de omgivende mennesker og til sig selv. Arbejdsvirksomheden er således samfundsmæssigt motiveret, men den styres også af sådanne motiver som f.eks. materiel belønning. Skønt disse to motiver er til stede samtidig, ligger de dog ligesom i to forskellige planer. Under socialistiske forhold skabes arbejdets mening for den arbejdende af samfundsmæssige motiver. Hvad angår den materielle belønning, så optræder dette motiv selvfølgelig også for ham, men kun i en stimuleringsfunktion, og skønt det også ansporer, »dynamiserer« virksomheden, så mangler det dog hovedfunktionen, — den meningsgivende funktion.

Der er således nogle motiver, der driver virksomheden og samtidig giver den personlig »mening«; vi vil kalde dem meningsgivende motiver. Andre, der eksisterer sammen med dem og udfører en rolle som stimulerende faktorer (positive eller negative) — undertiden stærkt emotionelle, affektive — har ikke den meningsgivende funktion; vi vil indtil videre kalde sådanne motiver stimulerende motiver²⁾. Følgende er et karakteristisk træk: når en virksomhed, der efter sin personlige »mening« er vigtig for et menneske, under sin realisering støder på en negativ stimule-

1) Dette er allerede givet med arbejdsvirksomhedens principielle struktur, som realiserer en dobbelt relation: til arbejdets resultat (dets produkt) og til mennesket (andre mennesker).

2) Mange forfattere viser hen til forskellen mellem motiver og stimuli, men på et andet grundlag; for eksempel forstår man ved motiver indre tilskyndelser, og ved stimuli: ydre. (Se A. G. Sdravomyslov, V. N. Rosjin og V. J. Jadov. *Mennesket og dets arbejde*, Moskva 1967, s. 38 (russ.))

ring, der endog fremkalder en stærk emotionel oplevelse, så forandres dens personlige »mening« ikke af det. For det meste sker der noget andet, en særegen, hurtigt voksende psykologisk diskreditering af den emotion, der opstår. Dette velkendte fænomen kan få én til endnu engang at tænke over spørgsmålet om den emotionelle oplevelses forhold til den personlige »mening«¹.

Fordeelingen af funktionernes meningsgiver og kun stimulering mellem motiverne til en og samme virksomhed gør det muligt at forstå den hovedrelation, der karakteriserer personlighedens motivationssfære: motivernes hierarkiske relation. Dette hierarki er overhovedet ikke opbygget efter en rangstige, der har at gøre med deres nærhed ved de vitale (biologiske) behov, sådan som for eksempel Maslow forestiller sig det: i hierarkiets bund ligger nødvendigheden af at opretholde den fysiologiske homeostase, højere oppe har vi selvopholdelsesmotiverne, endnu længere oppe har vi overbevisning, prestige, og til sidst, helt oppe i hierarkiets top: gnostiske og æstetiske motiver².

Det hovedproblem, der her rejser sig, består ikke i, hvor rigtig den givne (eller en anden, lignende) rangstige er, men i om selve princippet for en sådan rangordning af motiverne er berettiget. Sagen er, at hverken graden af nærhed ved de biologiske behov eller graden af de forskellige motivets igangsættende kraft og evne til at vække affekter er tilstrækkelig til at bestemme de hierarkiske relationer mellem dem. Disse relationer bestemmes af de forbindelser, der danner sig i subjektets virksomhed og af den måde, de formidles

1) Se F. V. Bassin. *Om udviklingen af problemet betydning og mening*. I: *Psykologiens spørgsmål*, nr. 6, 1973

2) A. Maslow. *Motivation and Personality*, New York 1954

på, og er derfor relative. Dette gælder også for det meget betydningsfulde gensidige forhold mellem de meningsgivende motiver og de stimulerende. I strukturen af én virksomhed kan et givet motiv have meningsgivende funktion, i en anden kan det have funktionen som supplerende stimulan. Men de meningsgivende motiver indtager altid en højere plads i hierarkiet, også i tilfælde af at de ikke har direkte affektivitet. Selv om de er ledende i personlighedens liv, kan de for subjektet befinde sig »bag forhænget«, både set fra bevidsthedens side og ud fra deres umiddelbare affektivitet.

Det faktum, at der eksisterer motiver, som aktuelt ikke er blevet bevidste, udtrykker ikke en særlig begyndelsesgrund, der skjuler sig i det psykiskes dybder. Ikke-bevidstblevne motiver har den samme determination som enhver psykisk genspejling også har: den virkelige væren, menneskets virksomhed i den objektive verden.

Det, der ikke er blevet bevidst, og det bevidste, står ikke over for hinanden som modsætninger; det er kun forskellige former og niveauer for den psykiske genspejling, der befinder sig i strikte overensstemmelse med den plads, det genspejlede indtager i virksomhedens struktur, i dens systems bevægelse. Skønt målene og de til dem svarende handlinger nødvendigvis bliver bevidste, så ligger det anderledes med vor bevidstbliven om deres motiver, — om det, der er grunden til, at vi stiller os de givne mål og når dem. Vi perciperer eller forestiller os selvfølgelig altid på den ene eller anden måde det genstandsmæssige indhold i motiverne. I den henseende er et objekt, der tilskynder til at handle og et objekt, der optræder som redskab eller forhindring, så at sige ligeberettigede. En anden sag er at blive sig objektet bevidst i dets egenskab af motiv. Paradokset ligger i, at motiverne kun afsløres objektivt af bevidsthe-

selvlyk
livet

a/

b

den, gennem analyse af virksomheden, af dens dynamik. Subjektivt optræder de kun i deres indirekte udtryk, i form af oplevelsen af ønske, viljen og stræben efter et mål. Når der opstår det ene eller andet mål for mig, så ikke bare erkender jeg det, forestiller mig de objektive betingelser, det hænger sammen med, midlerne til at nå det og de fjernere resultater, det fører til, — samtidig vil jeg nå det (eller omvendt: det frastøder mig). Disse umiddelbare oplevelser spiller også rollen som indre signaler, ved hvis hjælp de processer, der går for sig, reguleres. Det motiv, der subjektivt udtrykker sig i disse indre signaler, er ikke direkte indeholdt i dem. Dette giver også det indtryk, at de opstår endogent, og at det netop er de kræfter, der sætter adfærden i bevægelse.

At erkende motiverne er et sekundært fænomen, der først opstår på personlighedens niveau, og som stadigt gentager sig under dens udvikling.

For ganske små børn eksisterer denne opgave simpelt hen ikke. Selv ved overgangen til skolealderen, når der viser sig en trang til at komme i skole hos barnet, er det ægte motiv, der ligger bag denne trang, skjult for det, skønt det ellers ikke har svært ved at give motiveringer. De gengiver for det meste det, barnet v e d. Dette ægte motiv kan man kun klarlægge objektivt, »fra siden«, for eksempel ved at studere barnets »legen skole«, fordi legehandlingernes personlige »mening« let kan bringes for dagen i rolleleg, og tilsvarende, deres motiv¹. For at erkende de virkelige motiver

1) Se A. N. Leontjev. *Det psykologiske grundlag for førskolebarnets leg. I: Førskoleopdragelse*, nr. 9, 1947 (russ.)

L. I. Bosjovitj, N. G. Morosova og L. S. Slavina. *Udviklingen af læremotiverne hos sovjetiske skolebørn. I: Meddelelser fra det russiske pædagogiske akademi*, bd. 36, Moskva 1951

til sin egen virksomhed, er subjektet også nødt til at gå »en omvej«, men med den forskel, at det på denne omvej bliver orienteret af oplevelsessignalerne, begivenhedernes emotionelle »mærker«.

En dag, der har været fyldt med en mængde handlinger, der tilsyneladende har været heldigt gennemførte, kan ikke desto mindre bringe et menneske i dårlig stemning, efterlade en eller anden ubehagelig følelsesmæssig bismag hos det. På baggrund af dagens gøremål er denne bismag knap nok blevet bemærket. Men så kommer der et øjeblik, hvor mennesket ligesom ser sig om og i tankerne gennemgår den forløbne dag; lige i det øjeblik, hvor en bestemt hændelse dukker op i erindringen, får hans stemning en genstandsmæssig relatering: der kommer et affektivt signal, der viser, at det netop er denne hændelse, der har efterladt den følelsesmæssige bismag. Det kan for eksempel være hans negative reaktion på en andens held med at nå mål, man var fælles om, og som han troede var det eneste, der var hensigten med hans eget arbejde.

Og så viser det sig, at det ikke forholder sig helt sådan, og at det måske vigtigste motiv for ham har været at opnå succes for sig selv. Han står foran »opgaven af finde den personlige mening«, men den løser sig ikke af sig selv, fordi den nu er blevet til den opgave at finde den indbyrdes relation mellem motiver, der karakteriserer ham som p e r s o n l i g h e d.

Et særligt indre arbejde er fornødent for at løse en sådan opgave og — måske bortamputere det, der bliver blottet, fra sig selv. »Ulykken er jo, sagde Pirogov, hvis du ikke i rette tid bemærker dette og behersker dig«. Om dette har også Hertsen skrevet, og hele Tolstojs liv var et fremragende eksempel på et sådant indre arbejde.

Hvorledes man kan trænge igennem til personligheden ses her fra subjektets synsvinkel, fæ-

fænomen-
kategorier

nomenologisk. Men selv i denne fænomenologiske skikkelse er det klart, at denne proces består i en klarlægning af motivernes hierarkiske forbindelser. Subjektivt synes de at udtrykke psykologiske »valenser«, der hører til selve motiverne. Men en videnskabelig analyse bør gå videre, fordi dannelsen af disse forbindelser nødvendigvis forudsætter en transformation af selve motiverne. Denne finder sted i forbindelse med udviklingen af hele det virksomhedssystem, som subjektets personlighed dannes i.

5. Personlighedsdannelsen

Det menneskelige individs udviklingssituation viser sine særlige træk allerede på sine allerførste etaper. Det vigtigste af dem er, at barnets forbindelser med den omgivende verden er formidlede. De til en begyndelse direkte biologiske forbindelser *barn-mor* bliver meget snart formidlet af genstande. Moderen lader barnet drikke af en kop, ifører det tøj, og når hun leger med det, manipulerer hun med legetøjet. Samtidig formidles barnets forbindelser til tingene af de omgivende mennesker: moderen tager barnet hen til den ting, der øver tiltrækning på det, bringer den hen til barnet eller tager den måske væk fra det. Kort sagt, barnets virksomhed optræder i stigende grad sådan, at den realiserer dets forbindelser med mennesket gennem tingen, og dets forbindelser med tingene gennem mennesket.

Denne udviklingssituation fører til, at barnet ikke blot opdager tingene i deres fysiske egenskaber, men også i den særlige kvalitet, de får i den menneskelige virksomhed, — i deres funktionelle betydning (en kop: det man drikker af, en stol: det man sidder på, et ur: det man bærer på håndledet osv.) og menneskene fremtræder for barnet

som dem, der »befaler over« de ting, som dets forbindelser med dem afhænger af. Barnets genstandsmæssige virksomhed får redskabsstruktur, og kommunikationen bliver talekommunikation, formidlet af et sprog¹.

I denne begyndelsessituation for barnets udvikling ligger også kimen til de relationer, som efterhånden udfolder sig og danner den kæde af hændelser, der fører til, at det bliver formet som personlighed. Til en begyndelse er forholdene til tingenes verden og til de omgivende mennesker sammenflydende for barnet, men senere sker der en opspaltning af dem, og de kommer til at danne forskellige, om end indbyrdes forbundne, udviklingslinjer, der går over i hinanden.

I ontogenesen finder disse overgange udtryk i en række faseskift: faser med en overvejende udvikling af den genstandsmæssige (praktiske og kognitive) virksomhed, og faser med udvikling af relationerne til andre mennesker, til samfundet². Men sådanne overgange karakteriserer motivernes bevægelse inden for hver fase. Som resultat opstår de hierarkiske forbindelser mellem motiverne, som danner personlighedens »knuder«.

Den måde, disse »knuder« bindes på, er en skjult proces, der finder forskellige udtryk på forskellige etaper af udviklingen. Ovenfor har jeg beskrevet et af de fænomener, der karakteriserer denne proces' mekanisme på et stadium, hvor inklusionen af barnets genstandsmæssige handling i

1) A. N. Leontjev. *Problemer i det psykiskes udvikling*, Moskva 1972, s. 368-378 (russ.) Se også dansk udgave, København 1977 (oversættelse fra tysk)

2) Se D. B. Elkonin. *Om problemet den psykiske udviklings periodeinddeling hos det sovjetiske skolebarn*. I: *Psykologiens spørgsmål*, nr. 4, 1971 (Samme artikel findes under titlen: *Toward the Problem of Stages in the Mental Development of the Child*. I: *Sovjet Developmental Psychology*, ed. Michael Cole, New York 1977, s. 538-563 — O. a.)

dets forhold til den i det givne øjeblik fraværende voksne, godt nok forandrer »meningen« i det opnåede resultat, men hvor selve handlingen stadig er »felt-præget« (bestemt af »stimulusfeltet« — O. a.) Hvordan sker så de videre forandringer? De faktiske resultater, man har fået gennem undersøgelser af førskolebørn i forskellige aldre, viser, at disse forandringer er underkastet bestemte regler.

En af dem består i, at når der foreligger motivation, der trækker i forskellige retninger, så bliver handlingen tidligere underordnet kravet fra et menneske, og senere kravene fra de objektive forbindelser mellem tingene. En anden regel, der afsløres under forsøgene, ser også noget paradoksalt ud: det viser sig, at når en virksomhed er dobbelt-motiveret, er et tingsligt-genstandsmæssigt motiv tidligere i stand til at underordne et andet under sig, når det er givet barnet alene i form af forestilling, i tanken, og først senere, når det optræder i det aktuelle perceptionsfelt.

Skønt disse regler udtrykker en genetisk rækkefølge, har de også generel betydning. Sagen er, at hvis man tilspidser situationer af den beskrevne type, opstår der en forskydning (décalage) der fører til en blottelse af disse mere enkle, styrende relationer. Det er for eksempel kendt, at det er lettere at kaste sig ud i et angreb på officerens direkte kommando, end på sin egen kommando. Hvad angår de former, motiverne optræder i, viser det sig meget klart under komplicerede omstændigheder for en viljesmæssig virksomhed, at kun det ideelle motiv, dvs. det motiv, der ligger uden for det ydre felts vektorer, er i stand til at underordne sig handlinger med modsat rettede ydre motiver. Billedlig talt skal man søge den psykologiske mekanisme bag et liv, fuldt af bedrifter, i den menneskelige fantasi.

Set ud fra de forandringer, der er tale om her, kan man forestille sig personlighedens udformningsproces som udvikling af viljen, og det er ikke tilfældigt. Handlinger, der ikke foretages med vilje, impulsive handlinger, er upersonlige, men man kan kun tale om tab af viljen i relation til personligheden (hvad der ikke haves, kan jo ikke tabes). Derfor har de forfattere, der anser viljen for personlighedens vigtigste træk, ret ud fra et empirisk synspunkt¹. Men viljen er hverken personlighedens begyndelsesgrund eller dens »krumtap«, den er kun et af dens udtryk. Det virkelige grundlag for personligheden er den særlige struktur i subjektets samlede virksomheder, der kommer frem på en bestemt etape af udviklingen af dets menneskelige forbindelser med verden.

Mennesket lever i en virkelighed, der ligesom breder sig ud for det. I begyndelsen består den af en snæver kreds af de mennesker og ting, der omgiver det, af vekselvirkningen med dem, den sansemæssige perception af dem og tilegnelsen af viden om dem, tilegnelse af deres betydninger. Men senere begynder der at åbne sig en virkelighed, der går langt ud over grænserne for dets praktiske virksomhed og det direkte samkvem med andre: grænserne for den verden, det erkender og forestiller sig, bliver flyttet. Det sande »felt«, som nu bestemmer dets handlinger, er ikke blot det tilstedeværende, men det eksisterende, det der eksisterer objektivt eller undertiden kun illusorisk.

Subjektets viden om dette eksisterende går altid forud for, at det bliver forvandlet til det, der bestemmer dets virksomhed. En sådan viden udfylder en meget vigtig rolle i dannelsen af mo-

1) Se V. I. Selivanov. *Personlighed og vilje*. I: *Personlighedens problemer*. Materialer fra et symposium, s. 425-433

tiver. På et vist udviklingsstrin optræder motiverne først blot som »noget der vides«, som det mulige, der endnu ikke sætter i gang nogen handlinger. For at forstå personlighedens dannelsesproces, er det ufravigeligt nødvendigt at tage dette i betragtning, skønt forøget viden i sig selv ikke bestemmer personlighedsdannelsen. Af den grund kan, i parentes bemærket, opdragelsen af personligheden ikke alene reduceres til undervisning, til meddelelse af viden.

Dannelsen af personligheden forudsætter en udvikling af målsætningsprocessen, og tilsvarende en udvikling af subjektets handlinger. Efterhånden som handlingerne bliver mere righoldige, er det som om de vokser ud over den kreds af virksomheder, de realiserer, og kommer i et modsigelsesforhold til de motiver, der skaber dem. Sådanne »forvoksningfænomener« er velkendte og beskrives til stadighed i litteraturen om udviklingspsykologi, om end i andre udtryk. Det er dem, der skaber de såkaldte udviklingskriser, — treårs-krisen, syvårskrisen, pubertetsperioden, såvel som de meget mindre studerede kriser i voksenalderen. Resultatet er, at der sker en forskydning af motiverne til mål, en forandring af deres hierarki, og at der fødes nye motiver, nye former for virksomhed. De tidligere mål sættes psykologisk i miskredit og de hertil svarende handlinger holder enten op med at eksistere eller forvandles til upersonlige operationer.

De indre drivkræfter i denne proces ligger i den oprindelige dobbelthed i subjektets forbindelser med verden, i deres dobbelte formidlethed: genstandsmæssig virksomhed og samkvem med andre. Udviklingen af denne dobbelte formidlethed skaber ikke blot en dobbelthed i handlingernes motivation, men i kraft af dette også nogle indordninger af handlingerne, der afhænger af de objektive relationer, der viser sig for sub-

jektet og som det indgår i. Udviklingen og tilvæksten i disse efter deres natur specielle koordineringer, der kun opstår under menneskelige livsvilkår i et samfund, strækker sig over en lang periode, der kan kaldes den spontane etape i opbygningen af personligheden, som ikke styres af subjektets bevidsthed om sig selv. Men i denne etape, der fortsætter lige til puberteten, bliver personlighedens dannelsesproces ikke afsluttet, den forbereder blot fødslen af en personlighed, der er sig selv bevidst.

I den pædagogiske og psykologiske litteratur henvises der til stadighed til den tidlige førskolealder og til puberteten som omvæltninger i denne henseende. Personligheden fødes faktisk to gange: første gang når der i klare former viser sig flermotiverethed og indordning af barnets handlinger (vi innder om fænomenet »den bitre konfekt« og lignende) — anden gang når dets bevidste personlighed kommer frem. I det sidste tilfælde tænker vi på en vis, særlig omstrukturering af bevidstheden. Opgaven bliver at forstå nødvendigheden af denne omstrukturering og at forstå, hvad den egentlig består i.

Denne nødvendighed skyldes den omstændighed, at jo mere subjektets forbindelser med verden breder sig ud, desto mere kommer de til at krydse hinanden. Subjektets handlinger, der realiserer en virksomhed hos det, og dermed én relation, viser sig objektivt også at realisere en anden af dets relationer. Men muligheden for, at de ikke falder sammen eller at de modsiger hinanden, skaber ikke alternativer, der simpelt hen løses med »motivernes aritmetik«. Den virkelige psykologiske situation, der er skabt af, at subjektets forbindelser med verden overkrydser hinanden, og at enhver af dets handlinger og enhver kommunikationsakt med andre mennesker drages ind i disse overkrydsninger, kræver, at subjektet har orienterings-

Udvikling
af
mål-
sætnings-
pro-
cessen

Uden
kriser

doubletthed:
forbindelsen
og opvæksten

01
NY
KOL
LEK
P1V

2013

punkter i dette system af forbindelser. Med andre ord, den psykiske genspejling, bevidstheden, kan ikke længere nøjes med at orientere subjektets forskellige handlinger, den skal også aktivt genspejle hierarkiet i deres forbindelser, den hierarkiske indordning og omordning af deres motiver, der finder sted. Og dette kræver en særlig indre bevægelse i bevidstheden:

I den individuelle bevidstheds bevægelse, der tidligere er beskrevet som gensidige overgange mellem umiddelbart-sansesmæssigt indhold og betydninger, der, afhængigt af virksomhedens motiver, får den ene eller anden »mening«, viser der sig nu en bevægelse i en ny dimension. Hvis man billedligt kan forestille sig den tidligere beskrevne bevægelse som en bevægelse i horisontalplanet, så foregår den nye bevægelse så at sige i vertikalplanet. Den består i at bringe motiverne i relation til hinanden: nogle indtager en plads, hvor de underordner andre og ligesom ophøjer sig over dem, omvendt er der andre, der synker ned til en stilling som underordnede eller endda helt mister deres meningsgivende funktion. Når denne bevægelse opstår udtrykker det også tilblivelsen af et sammenhængende system af personlige meninger, — personlighedens tilblivelse.

Dannelsen af personligheden er selvfølgelig en kontinuerlig proces, der består af en række stadier, der afløser hinanden og hvis kvalitative egenskaber afhænger af de konkrete betingelser og omstændigheder. Når vi følger dens forløb i tiden, bemærker vi derfor kun de enkelte forskydninger. Men hvis man vil betragte den så at sige i en vis afstand, så fremtræder den overgang, der betegner personlighedens sande fødsel som en *begivenhed*, der forandrer hele det følgende forløb i den psykiske udvikling.

Der findes mange fænomener, der markerer denne overgang. Først og fremmest er der omstruk-

tureringen af hele sfæren af relationer til andre mennesker og til samfundet. Hvis samfundet på de foregående stadier åbner sig for subjektet i dets stadig bredere kommunikation med omgivelserne og derfor fortrinsvis i sine personificerede former, så bliver dette forhold nu vendt om: de omgivende mennesker begynder i stadig højere grad at gøre sig gældende gennem objektive samfundsmæssige relationer. Den overgang, der er tale om, indleder også de forandringer, der bestemmer det vigtigste i personlighedens udvikling og i dens videre skæbne.

Nødvendigheden for subjektet af at orientere sig i sit stadig bredere system af forbindelser med verden afslører sig nu i sin nye betydning: som det der får subjektets samfundsmæssige væsen til at udfolde sig. Opfattet i sin helhed og sit fulde omfang udgør denne udfoldelse perspektivet i den historiske proces.

Anvendt på personlighedsdannelsen på den ene eller anden etape af samfundets udvikling og afhængigt af den plads, individet indtager i de foreliggende samfundsrelationers system, viser dette perspektiv sig kun som noget, der eventuelt kan indeholde det ideale »sigtepunkt«¹.

En af de forandringer, som omstruktureringen af motivhierarkiet skjuler sig bag ved, viser sig i, at relationerne i den unges intime omgangskreds taber deres egenverdi for ham. Krav, der kommer fra selv de nærmeste voksne, bevarer nu kun deres meningsgivende funktion, hvis de indgår i en bredere, social motivationssfære, i modsat fald fremkalder de »psykologisk oprørskhed«. Men denne, den unges indtræden i en bredere referencereks, betyder ingenlunde, at det intime, personlige, nu rykker ned på et sekundært plan.

1) Ordret: »endepunkt«, men i den oprindelige artikel (*Filosofiens spørgsmål*, nr. 5, 1974) havde teksten på dette

bevidstheds
dens
udvikling
hori
↓
verti

Tværtimod, netop i denne periode og netop derfor, sker der en intensiv udvikling af det indre liv. Ved siden af kammeratskab opstår der venskab, der trives i kraft af gensidig fortrolighed. Brevenes indhold forandrer sig, de mister deres stereotype og beskrivende karakter, og nu kommer der beskrivelser af oplevelser. Man gør forsøg på at føre intime dagbøger, og de første forelækkelser begynder.

Endnu dybere forandringer præger den følgende udviklingsperiode, helt frem til det niveau, hvor selve de objektive samfundsrelationers system og dets udtryksformer får personlig »mening«. De fænomener, der opstår på dette niveau, er selvfølgelig endnu mere komplicerede og kan være virkelig tragiske, men også her sker det samme: jo mere samfundet »åbner sig« for personligheden, desto righoldigere bliver dens indre verden udfyldt.

Personlighedens udviklingsproces er altid i bund og grund individuel, ikke-gentagelig. Den giver kraftige forskydninger langs aldersabsissen og fører undertiden til en social degradering af personligheden. Det vigtigste er, at den forløber helt forskelligt, afhængigt af de konkret-historiske betingelser og af individets tilhørsforhold til det ene eller andet sociale miljø. Den er især dramatisk under klassesamfundets betingelser med dets uundgåelige fremmedgørelse og opstykning af personligheden, og med dets alternativer mellem underkastelse og herredømme. Det siger sig selv, at de konkrete leveforhold også sætter deres præg på personlighedens udviklingsforløb i det socialistiske samfund. Tilintetgørelsen af de objektive be-

sted i stedet for »endepunkt« et udtryk, der kunne oversættes som »beregningsskridt«, og begge steder benyttes anførelsestegn. Leontjev har selvfølgelig ikke villet tilskrive den historiske proces et endepunkt. — O. a.

tingelser, der danner hindringen for at mennesket kan genvinde sit virkelige væsen, for den alsidige og harmoniske udvikling af dets personlighed, gør for første gang dette perspektiv reelt, men fører ikke automatisk til en omstrukturering af personligheden. Den fundamentale forandring består i noget andet, i at der opstår en ny bevægelse: samfundets kamp for den menneskelige personlighed. Når vi siger: »I menneskets navn, for mennesket«, betyder det ikke simpelt hen for dets forbrug, men for dets personlighed, selv om det selvfølgelig hermed underforstås, at mennesket både skal sikres materielle goder og åndelig føde.

Hvis vi igen skal vende tilbage til de fænomener, der kendetegner overgangen fra personlighedens forberedelsesperiode til dens udviklingsperiode, må vi pege på endnu en transformation, der finder sted. Det er transformationen af udtryksformen for personlighedens klasseegenskaber, eller for at udtrykke det bredere, af de særlige egenskaber, der afhænger af samfundets sociale differentiering. Subjektets klassetilhørsforhold betinger allerede lige fra begyndelsen udviklingen af dets forbindelser med den verden, der omgiver det, dets praktiske virksomheds større eller mindre bredde, dets kommunikation, dets viden og de adfærdsformer, det antager. Alt dette udgør også det gods, som personligheden sammensættes af på den allerførste etape af sin dannelse. Er det muligt og nødvendigt med henblik på dette at tale om personlighedens klassekarakter? Ja, hvis man tænker på det, barnet overtager fra omgivelserne; nej, — fordi det på denne etape kun er et objekt, hvis man kan sige det sådan, for sin klasse, sin sociale gruppe. Den påfølgende omvendning består i, at det bliver deres subjekt. Nu, og først nu, begynder hans personlighed at forme sig som klassepersonlighed i ordets anden, egentlige betydning: til en begyndelse måske ubemærket, se-

Q
5.
nere bevidst, men før eller senere indtager det uvægerligt sin position, — mere eller mindre aktivt, beslutsomt eller svingende. Subjektet »viser sig« ikke simpelt hen underlagt klassekonfrontationernes betingelser, men stiller sig selv på den ene eller anden side af barrikaderne. Men der viser sig noget andet, nemlig at han på hver omdrejning af sin livsvej er nødt til at befri sig for noget, at hævde et eller andet i sig selv, og alt dette må han gøre og ikke blot »underkaste sig miljøets indflydelse«.

Endelig sker der på den samme grænselinje endnu en forandring, som også ændrer selve mekanismen i personlighedsdannelsen. Ovenfor har jeg talt om den stadig bredere virkelighed, der eksisterer aktuelt for subjektet. Men den eksisterer også i tiden, i form af dets fortid og den fremtid, det forudser. Det er selvfølgelig især det første, vi har i tankerne, subjektets individuelle erfaring, som dets personlighed kunne synes at være en funktion af. Og dette genkalder på ny formelen for personligheden som et produkt af medfødte egenskaber og erhvervet erfaring. På de tidlige udviklingsetaper kan denne formel synes berettiget, især hvis man ikke forenkler den, men tager i betragtning, hvor komplekse mekanismerne i erfaringstilegnelsen er. Men under de betingelser, hvor der sker en hierarkisering af motiverne, mister den i stadig højere grad sin betydning, og på personlighedens niveau bliver den nærmest helt ugyldig.

Q NB
Sagen er, at på dette niveau optræder de tidligere indtryk, hændelser og subjektets egne handlinger ikke for subjektet som hvilende lag i dets erfaring. De bliver genstand for dets relationer og dets handlinger og ændrer derved deres bidrag til personligheden. Et og andet fra denne fortid dør hen, mister sin mening og forvandles til simpel betingelse eller redskab for sub-

jektets virksomhed, indgår i de udviklede evner, i dets kunnen og adfærdstereotyper/Noget andet viser sig for det i et helt nyt lys og får en betydning, subjektet ikke tidligere har set; endelig kan et og andet fra fortiden aktivt blive afvist af subjektet, kan psykologisk ophøre at eksistere for det, skønt det stadig foreligger i dets hukommelseslager. Disse forandringer sker vedvarende, men de kan også koncentrere sig og skabe moralske omvæltninger. Opstår der en sådan omvurdering af det forgangne, der har vundet indpas i et menneskes liv, fører det til, at dette menneske kaster sin biografis byrde af sig. Vidner dette ikke om, at den tidligere erfarings bidrag til personligheden har været afhængig af personligheden selv, er blevet en funktion af den?

Dette er blevet muligt, takket være at der er fremkommet en ny indre bevægelse i den individuelle bevidstheds system, som jeg med et billedligt udtryk har kaldt bevægelsen i »det vertikale plan«. Man skal blot ikke tro, at disse omvæltninger i personlighedens fortid frembringes af bevidstheden; bevidstheden producerer dem ikke, men formidler dem; de frembringes af subjektets handlinger, undertiden endog af ydre handlinger: man skifter omgangskreds, får ny stilling, træder ind i nye, praktiske livsomstændigheder. Det er strålende beskrevet hos Makarenko: når de hjemløse var optaget i kolonien, brændte de offentligt deres gamle klæder på bålet.

På trods af sin store udbredelse er det synspunkt, at personligheden er et produkt af menneskets biografi, utilfredsstillende, fordi det begrundes en fatalistisk opfattelse af dets skæbne (filisteren tænker således: barnet stjæler, altså bliver det en tyv!). Dette synspunkt indrømmer selvfølgelig muligheden af at ændre et eller andet ved et menneske, men kun på bekostning af en ydre indblanding, der er stærk nok til at ændre

Q
vægtfordelingen i den erfaring, det har samlet. Denne opfattelse giver straffen forrangen fremfor angeren og belønningen forrangen fremfor de handlinger, den gives for. Man taber den væsentlige psykologiske kendsgerning af sigte, at mennesket indgår i relationer til sin fortid, og at denne indgår på forskellig måde i det, der er nærværende for det, i dets personligheds hukommelse. Tolstoj har givet dette råd: »Læg mærke til, hvad du husker, og hvad du ikke husker; efter dette kendetegn skal du kende dig selv»¹.

Det nævnte synspunkt er yderligere urigtigt af den grund, at virkelighedens udvidelse for mennesket ikke kun sker i retning af fortiden, men også i retning mod fremtiden. Ligesom fortiden udgør også fremtiden det nærværende i personligheden. Når der for et menneske vises sig et fremtidsperspektiv, er det ikke blot et produkt af en »foregribende genspejling«, men dette menneskes ejendom. Heri ligger styrken og sandheden i det, Makarenko har skrevet om betydningen af de nære og fjerne perspektiver. Det samme gælder også voksne. Jeg hørte en gang i Ural denne lignelse af en gammel hestepasser: når hesten begynder at snuble på en vanskelig vej, skal man ikke piske på den, men løfte dens hoved op, så den kan se længere frem for sig.

O - Personligheden skabes af de objektive omstændigheder, men ikke på nogen anden måde end gennem den samlede mængde af de virksomheder, der realiserer dens forhold til verden. Det er de karakteristiske træk ved denne mængde, der danner det, som bestemmer personlighedens type. Skønt differentialpsykologiens problemer ikke hører med til min opgave, fører en analyse af personlighedsdannelsen ikke desto mindre til problemet om,

1) Se L. N. Tolstoj. Samlede værker, Moskva 1935, bd. 54, s. 31 (russ.)

hvordan man generelt kan undersøge disse spørgsmål.

1/ Personlighedens første grundlag, som ingen differentialpsykologisk konception kan ignorere, er rigdommen i individets forbindelser med verden. I denne rigdom ligger netop forskellen mellem det menneske, hvis liv omfatter en vid kreds af forskelligartede virksomheder og den berlinske lærer, »hvis verden strækker sig fra Moabit til Köpenick og er sønmet fast med brædder bag Hamburger Tor, og hvis relationer til denne verden er reduceret til det minimum, hans forhutlede stilling i livet byder på«¹. Det siger sig selv, at der er tale om virkelige relationer, og ikke de for mennesket fremmedgjorte relationer, som det står i modsætning til og er underkastet. Psykologisk udtrykker vi disse virkelige relationer ved hjælp af begrebet virksomhed og dens meningsgivende motiver og ikke i stimuliernes og de udførte operationers sprog.

Det skal tilføjes, at de virksomheder, der danner grundlaget for personligheden også indbefatter teoretiske virksomheder, og at kredsen af disse er i stand til både at udvide sig og at blive snævrere i udviklingens løb. I den empiriske psykologi kaldes dette »indsnævring af interesserne«. Nogle mennesker bemærker ikke denne indsnævring, andre, som Darwin, beklager sig over den og betragter den som en ulykke².

De forskelle, der findes her er ikke blot kvantitative udtryk for vidden i den verden, der viser sig for et menneske i tid og rum, i dets fortid og fremtid. Bag dem ligger der forskelle i indholdet i de genstandsmæssige og sociale relationer, der

1) Marx/Engels. Werke, bd. 3, s. 246 (Deutsche Ideologie)

2) Se Charles Darwin. An Estimation of my Mental Powers. I: The Autobiography of Charles Darwin 1809-1882, London 1958, s. 138-139

er givet med epokens, nationens og klassens objektive betingelser. Derfor kan et approach til personlighedernes typologi, selv hvis det kun tager hensyn til denne ene parameter, som man nu ynder at sige, ikke undgå at være konkret-historisk. Men den psykologiske analyse bliver ikke stående ved dette, fordi personlighedens forbindelser med verden både kan være fattigere end dem, der tilbydes af de objektive forbindelser, og også langt kan overskride dem.

2/ En anden, og tilmed vigtigere, parameter ved personligheden er graden af virksomhedernes og deres motivers hierarkiske ordning. Denne grad kan være meget forskellig, uafhængigt af om det grundlag for personligheden, der dannes af dens forbindelser med omverdenen, er snævert eller bredt. Motivernes hierarkier eksisterer altid, på alle niveauer af udviklingen. De danner relativt selvstændige enheder i personlighedens liv, og de kan være mere eller mindre markante og indbyrdes adskilte, eller de kan indgå i en fælles motivationssfære. En høj grad af adskillelse mellem disse hver for sig hierarkisk ordnede livsenheder giver den psykologiske fysiognomi hos det menneske, der lever skiftevis snart kun i det ene, snart kun i det andet »felt«. En højere grad af hierarkisering af motiverne finder omvendt udtryk i, at mennesket sammenholder sine handlinger med det motiv-mål, der er det vigtigste for det, og så kan det vise sig, at nogle af dem står i modsætning til dette motiv, andre svarer lige til det, medens atter andre leder uden om det.

Men træder dette motiv altid frem for bevidstheden på adækvat måde? Uden videre kan man ikke svare på dette spørgsmål, fordi erkendelsen af dette motiv i form af et begreb eller en idé ikke sker af sig selv, men finder sted under den bevægelse i den individuelle bevidsthed, hvis resultat er, at subjektet først nu bliver i stand til at

fortolke sit indre ved hjælp af det system af betydninger og begreber, det har tilegnet sig. Dette er allerede omtalt, ligesom den kamp, der føres i sanfundet om menneskets bevidsthed.

Livets meningsenheder kan samle sig ligesom i et enkelt punkt, men det er en formel karakteristisk. Det væsentlige er stadig spørgsmålet om, hvilken plads dette punkt indtager i det mangedimensionale rum, der udgør den egentlige — om end ikke altid synlige for individet — reale virkelighed. Hele ridder Gniers liv var rettet mod et eneste mål: at oprette »guldets magt«. Dette mål blev nået, (»Hvem ved, hvilke bitre afsavn, hvilken byrde af lidelser, hvilke dage fulde af bekymringer og søvnløse nætter, dette har kostet?«) men hans liv smuldrede hen, målet viste sig meningsløst. Med ordene »Hvilke frygtelige tider, hvilke frygtelige hjerter!« slutter Pusjkin tragedien om Gnier.

Der udvikles en anden personlighed med en anden skæbne, når det ledende motiv-mål hæver sig op til det sandt menneskelige og ikke isolerer mennesket, men knytter dets liv sammen med andre menneskers, med deres lykke. Afhængigt af de forhold, der falder i det enkelte menneskes lod, kan sådanne livsmotiver få ganske forskelligt indhold og forskellig objektiv betydning, men kun de er i stand til at skabe den indre, psykologiske eksistensberettigelse i dets tilværelse, der udgør livets mening og lykke. Det højdepunkt, der kan nås ad denne vej, er det menneske, der med Gorkijs ord bliver menneskehedens menneske.

Her kommer vi til den mest komplicerede parameter i personligheden: dens generelle strukturtype. Et menneskes motivationssfære ligner aldrig, selv i sin højeste udviklingsform, en stivnet pyramide. Den kan være forrykket, excentrisk i forhold til den aktuelle historiske virkeligheds rum, og så taler vi om ensidighed ved personligheden. Omvendt kan den udvikle sig mangesidigt og om-

fatte en bred kreds af relationer. Men både i det ene og det andet tilfælde genspejler motivations- sfæren nødvendigvis disse relationers objektive ikke-sammenfalden, modsigelserne mellem dem og den skiftende plads, de indtager i den.

Personlighedens struktur er en relativt bestandig konfiguration af de vigtigste, hver for sig hierarkisk ordnede motivationslinjer. Der er tale om det, der noget ufuldstændigt beskrives som »personlighedens orientering«, ufuldstændigt, fordi den selv hos det menneske, der besidder en tydelig, ledende linje i livet, ikke kan være den eneste orientering. Hvis man tjener et udvalgt mål, et ideal, så hverken udelukker eller absorberer det menneskets andre livsrelationer, som, på deres side, skaber meningsgivende motiver. Billedligt talt har menneskets motivationssfære altid flere top- punkter, på samme måde som det objektive system af aksiologiske begreber, der karakteriserer det givne samfund, den givne klasse og det givne sociale lag, og som kommunikerer og tilegnes (eller afvises) af et menneske.

De indre relationer mellem hovedmotivations- linjerne i den samlede mængde af et menneskes virksomheder danner det, man kunne kalde personlighedens generelle »psykologiske profil«. Under tiden bliver den flad, uden virkelige toppe; da tager mennesket de små ting i livet for at være de store, og de store ser det overhovedet ikke.

En sådan personlighedsmæssig armod kan under bestemte sociale betingelser falde sammen med tilfredsstillelsen af så bred en kreds af hverdagsbe- hov, som man kan ønske sig. Heri ligger, i paren- tes bemærket, den psykologiske fare, som det mo- derne forbrugersamfund udsætter mennesket for.

En anden struktur får personlighedsprofilen, når en række livsmotiver står ved siden af hin- anden, og denne struktur falder ofte sammen med forekomsten af tilsyneladende højdepunkter, der

kun bliver dannet af »kendte motiver«, stereoty- per af idealer, der mangler personlig »mening«. Men en sådan struktur er forbigående: de forskel- lige livsrelationers linjer, der til en begyndelse stod ved siden af hinanden, træder senere i forbindel- se med hinanden. Dette sker uundgåeligt, dog ikke af sig selv, men som resultat af det indre arbejde, jeg har omtalt ovenfor, og som viser sig som en særlig bevægelse i bevidstheden.

Mennesket går ind i en mangfoldighed af re- lationer til virkeligheden, og disse er objektivt modsigelsesfyldte. Modsigelserne mellem dem frembringer de konflikter, som under bestemte be- tingelser bliver fikseret og indgår i personlighede- ns struktur. Således frembringer den historisk opståede adskillelse af den indre, teoretiske virk- somhed fra den praktiske ikke blot ensidighed i personlighedens udvikling, men kan også føre til psykologisk splittelse, til personlighedens opdeling i to sfærer, der er fremmede for hinanden, den sfære, hvor personligheden ytrer sig i det virkeli- ge liv, og den sfære, hvor den ytrer sig i et liv, der kun eksisterer illusorisk, kun i den autistiske tænk- ning. En sådan psykologisk splid kan ikke beskrives mere dybtgående end Dostojevskij har gjort det: fra en jammerlig eksistens, der er fyldt med meningsløse gøremål, træder hans helt ind i fan- tasiens, drømmens liv; vi har ligesom to person- ligheder for os. Den ene: personligheden hos et frygtsomt-ydmygt menneske, en original, der gem- mer sig i sit hul, den anden: en romantisk og endda heroisk personlighed, der er åben for alle livets glæder. Og alligevel er dette et og samme menneskes liv, derfor indtræder uafvendeligt det øjeblik, hvor drømmene sønderflænges, der kom- mer år med dyster ensomhed, længsel og vemod.

Personligheden hos helten i Dostojevskij's *Hvi- de Nætter* er et specielt, endda enestående fæ- nomen. Men gennem denne undtagelse træder en

flere
toppe/
motivations
linjer

flad

toppe

Ps.
mål

flere

spætt

psykologisk sandhed frem. Denne sandhed består i, at personlighedens struktur ikke kan reduceres hverken til rigiditeten i menneskets forbindelser med verden eller til deres hierarkiseringsgrad, at dens karakteristik ligger i det indbyrdes forhold mellem systemer af livsrelationer, der danner sig og fører til indbyrdes kamp. Undertiden sker denne kamp under udadtil næppe mærkbare, så at sige dagligdags dramatiske former, og ødelægger ikke personlighedens harmoni eller udvikling. En harmonisk personlighed er jo ingenlunde en personlighed, der ikke kender til nogen indre kamp. Men undertiden bliver denne indre kamp hovedsagen og bestemmer hele menneskets fremtoning. Sådan er den tragiske personlighedsstruktur. (S. 112: *Tyrsk udgave*)

Den teoretiske analyse lader os således udskille mindst tre hovedparametre i personlighedens bredden i menneskets forbindelser med verden, graden af deres hierarkisering og deres generelle struktur. Disse parametre giver selvfølgelig endnu ikke en differential-psykologisk typologi, de kan ikke udgøre mere end skelettet til et skema, som senere skal udfyldes med levende, konkret-historisk indhold. Dette er en speciel forsknings opgave. Men sker der ikke herved en ombytning af psykologien med sociologien, taber man ikke det »psykologiske« ved personligheden?

Dette spørgsmål opstår som en følge af, at det approach, der her er tale om, adskiller sig fra den i personlighedens psykologi tilvante antropologisme (eller kulturantropologisme), der betragter personligheden som et individ, som råder over psykofysiologiske og psykologiske egenskaber, der er foranderlige under individets adaptation til det sociale miljø. Tværtimod kræver vort synspunkt, at man betragter personligheden som en ny kvalitet, der frembringes af bevægelsen i det system af objektive samfundsmæssige relationer, som

dens virksomhed bliver inddraget i. På denne måde holder personligheden op med at fremtræde som resultatet af en direkte ophobning af ydre påvirkninger. Den fremtræder som det, et menneske gør ud af sig selv, når det hævder sit menneskelige liv. Det hævder det i de daglige gøremål og det daglige samkvem, i mennesker, hvem det overgiver en lille del af sig selv, på klassekampens barrikader og på slagmarkerne for fædrelandet, undertiden selv på bekostning af dets fysiske liv.

Hvad angår sådanne psykologiske »understrukturer i personligheden« som temperament, behov og drifter, emotionelle oplevelser og interesser, indstillinger, færdigheder og vaner, moralske træk osv., så forsvinder de selvfølgelig ikke. De viser sig blot på en anden måde: nogle i form af betingelser, andre i de måder, de frembringes og transformeres på og i de ombytninger af deres positioner i personligheden, der fremkommer under dens udvikling.

Det er således ubestrideligt, at nervesystemets særlige egenskaber er individuelle og tilmed ganske bestandige træk, men disse træk er på ingen måde konstituerende for den menneskelige personlighed. I sine handlinger tager mennesket bevidst eller ubevidst hensyn til træk i sin konstitution, ligesom det tager hensyn til de ydre betingelser for sine handlinger og til de midler, det har til sin rådighed til at udføre dem med. Selv om de karakteriserer mennesket i dets egenskab af naturligt væsen, kan de ikke spille rollen som de kræfter, der bestemmer den motivation til virksomhed, der udvikles hos et menneske, eller dets målsætning. Det måske eneste virkelige, om end her sekundært opstående, problem i personlighedens psykologi, er problemet om dannelsen af de handlinger hos subjektet, der er rettet mod dets egne, medfødte eller erhvervede særegenheder, som ikke

direkte indgår i den psykologiske karakteristik af dets personlighedssfære.

Så meget mindre kan behov og indstillinger regnes for understrukturer, faktorer eller »modi« af personligheden. Således optræder de kun under abstraktion fra subjektets virksomhed, hvori deres metamorfoser finder sted; men det er ikke disse metamorfoser, der skaber personligheden; tværtimod frembringes de selv af personlighedens udviklingsbevægelse. Denne bevægelse er underkastet den samme formel, som beskriver omdannelsen af de menneskelige behov. Den begynder med, at subjektet er virksomt af hensyn til at opretholde sin eksistens; den fører til, at subjektet opretholder sin eksistens af hensyn til at være virksom, at udøve sin livsgerning, at realisere sin menneskelige bestemmelse. Denne omvendning, der fuldender den etape, hvor personligheden bliver til, åbner samtidig ubegrænsede perspektiver for dens udvikling.

De genstandsmæssigt-tingslige »behov for sig« kan mættes, og tilfredsstillelsen af dem fører til, at de sænkes ned til det niveau, der rummer betingelser for livet, og som bemærkes desto mindre af mennesket, jo mere vanemæssige de bliver. Derfor kan personligheden ikke udvikle sig inden for rammerne af forbruget, dens udvikling forudsætter nødvendigvis en forskydning af behovene til en skabelsesproces, for kun en sådan kender ikke til grænser.

Er det nødvendigt at understrege det? Det er sandsynligvis nødvendigt, fordi en naiv og i virkeligheden udlevet tankegang undertiden fremstiller overgangen til princippet »efter behov«, som om det var overgangen til et forbrugersamfund i fuldt flor. Man taber af syne, at der herunder nødvendigvis sker en omdannelse af det materielle forbrug, at alles mulighed for at tilfredsstille disse behov tilintetgør egenværdien af de ting, der

svarer til dem, tilintetgør den unaturlige funktion, de har i privatejendomssamfundet, — den funktion at man hævder sig gennem dem, hævder sin »prestige«.

Det sidste teoretiske spørgsmål, jeg vil opholde mig ved, er spørgsmålet om at erkende sig selv som personlighed. Inden for psykologien stilles det sædvanligvis som spørgsmålet om bevidstheden om sig selv, og om denne bevidstheds udvikling. Der findes et umådeligt antal arbejder, der drejer sig om udforskningen af denne proces. De indeholder detaljerede data, der karakteriserer etaperne i dannelsen af forestillinger om sig selv i ontogenesen. Der er tale om dannelsen af det såkaldte legemsskema, om evnen til at lokalisere sine interoceptive sansninger, om udviklingen i erkendelsen af sit ydre udseende, at genkende sig selv i et spejl eller på et fotografi. Man har omhyggeligt fulgt udviklingen af børns vurderinger af andre og af sig selv, hvor der først udskilles fysiske kendetegn, hvortil senere føjes psykologiske og moralske. En parallelt forløbende forandring består i, at partielle karakteristikker ved andre og ved én selv viger pladsen for mere almene karakteristikker, der omfatter mennesket i sin helhed og fastholder dets væsentlige træk. Således er det empiriske billede af udviklingen af erkendelsen af sig selv, af sine egne, individuelle egenskaber, særlige træk og færdigheder. Men giver dette billede svar på spørgsmålet om udviklingen af bevidstheden om sig selv, om erkendelsen af »Jeg«et?

Ja, — hvis man forstår erkendelse af sig selv blot som viden om sig selv. Ligesom enhver erkendelse begynder erkendelsen af sig selv med bestemmelsen af ydre, overfladiske egenskaber og er resultat af en sammenligning, analyse og generalisering, en bestemmelse af det væsentlige. Men den individuelle bevidsthed er ikke blot viden, blot et system af tilegnede betydninger og begre-

Pers. udvik.
bevægelse:
være virksom
→ realise
sin
men
nødv. i
bestemme

30.
udvikling
indenfor
forbrug er
følge af
manglende
væsentlig-
mængder

ber. Karakteristisk for den er en indre bevægelse, der afspejler bevægelsen i subjektets eget, virkelige liv, som den formidler. Vi har allerede set, at det kun er i denne bevægelse, vor viden får sin tilknytning til den objektive verden og bliver virkningsfuld. Anderledes forholder det sig ikke, når genstanden for bevidsthed er egenskaber, særlige kendetegn, handlinger eller tilstande hos subjektet selv; også i dette tilfælde må man skelne mellem viden om sig selv og bevidsthed om sig selv.

Viden, forestillinger om sig selv ophober sig allerede i den tidlige barndom; i ikke-bevidste, sanssemæssige former eksisterer de tilsyneladende også hos de højere dyr. Det er noget andet med bevidsthed om sig selv, at erkende sit »Jeg«. Denne erkendelse er et resultat, et produkt af, at mennesket er blevet til som personlighed. Idet den repræsenterer en fænomenologisk forvandling af formerne for personlighedens virkelige relationer, viser den sig i sin umiddelbarhed som deres årsag og subjekt.

»Jeg«ets psykologiske problem opstår så snart vi stiller spørgsmålene: til hvilken realitet hører alt det, vi ved om os selv? Og hører alt, hvad vi ved om os selv, til denne realitet? Hvorledes går det til, at jeg i den ene situation viser mit »Jeg« og i den anden mister det (vi siger også: at være »ude af sig selv«)? At »Jeg«et og det, subjektet repræsenterer som genstand for sin egen viden om sig selv, ikke falder sammen, er psykologisk indlysende. Samtidig er den psykologi, der går ud fra organismeriske holdninger, ikke i stand til at give en videnskabelig forklaring på dette ikke-sammenfald. Hvis »Jeg«-problemet overhovedet stilles i den, er det kun i form af en konstatering af, at der eksisterer en særlig instans inden for personligheden — det lille menneske i hjertet, som i rette øjeblik »trækker i trådene«.

Da psykologien, forståeligt nok afstår fra at tilskrive denne særlige instans substantialitet, ender den med helt at gå uden om problemet og opløser »Jeg«et i personlighedens struktur, i dens interaktioner med den omgivende verden. Men det persisterer alligevel og giver sig nu til kende som en individet indbygget stræben efter at træde for dagen, i behovet for »selvaktualisering«¹.

På denne måde er problemet om personlighedens bevidsthed om sig selv, bevidstheden om »Jeg«et, stadig uløst inden for psykologien. Men det er på ingen måde et skinproblem, tværtimod er det et problem af stor vital betydning, der danner kronen på personlighedens psykologi.

Lenin har skrevet om, hvad det er, der adskiller en »slave, slet og ret«, fra den slave, der tilpasser sig sin situation, og fra den slave, der gør oprør. Det er ikke en forskel i viden om sine egne individuelle træk, men en forskel i bevidstheden om sig selv inden for samfundsrelationernes system. Bevidstheden om sit eget »Jeg« er ikke noget som helst andet.

Vi har vænnet os til at tænke, at mennesket er det centrum, hvori de ydre påvirkninger fokuseres, og hvorfra dets forbindelseslinjer spreder sig, dets interaktioner med den ydre verden, og at dette centrum, udstyret med bevidsthed, også er dets »Jeg«. Men sådan forholder det sig ingeniunde. Vi har set, at subjektets mangfoldige virksomheder krydser hinanden og knyttes sammen i knuder af de objektive, efter deres natur samfundsmæssige, relationer, som det med nødvendighed indgår i. Disse knuder og deres hierarkier danner netop det gædefulde »personlighedens centrum«, som vi kalder »Jeg«et. Med andre ord, dette centrum lig-

1) Se J. Nuttin. *La structure de la personnalité*, Paris 1968, s. 234

ger ikke i individet, ikke under dets hudoverflade, men i dets væren.

Analysen af virksomheden og bevidstheden fører således uvægerligt til, at vi må give afkald på den for den empiriske psykologi traditionelle, egocentriske »ptolemæiske« opfattelse af mennesket til fordel for den »kopernikanske«, der betragter det menneskelige »Jeg« som indbygget i det generelle system af menneskers indbyrdes forbindelser i samfundet. Blot er det her nødvendigt at understrege, at indbygget i systemet på ingen måde betyder opløst i det, men tværtimod betyder, at det erhverver og viser sin handlekraft heri.

I vor psykologiske litteratur anføres ofte Marx' ord om, at mennesket ikke fødes som en Fichte'sk filosof, at mennesket ser sig selv, ligesom i et spejl i et andet menneske, og at det først ved at forholde sig til det som sin egen lige, begynder at forholde sig til sig selv som et menneske. Disse ord bliver ofte kun forstået i den betydning, at mennesket former sit billede efter et andet menneskes forbillede. Men i disse ord er der udtrykt et helt anderledes dybt indhold. For at se det er det nødvendigt at gengive deres kontekst.

»På en vis måde, — begynder Marx den citerede note, — går det mennesket, som det går varen«. Hvad er det for en måde? Det er åbenbart, at der tænkes på de relationer, der tales om i den tekst, der ledsager denne note. Det er varernes værdirelationer. De består i, at den ene vares naturlige legeme bliver formen, spejlet for den anden vares værdi, dvs. en sådan oversanselig egen-skab ved den, som aldrig lyser ud af dens stof. Marx slutter da også dette sted således: »Men derved bliver Povl med hud og hår, i sin povlske kødelighed, for ham til fremtrædelsesformen for arten menneske.«¹ (Leontjevs fremhævelse) Men

1) Karl Marx. *Kapitalen*, 1. bog 1, s. 149

mennesket som art, som artsvæsen, betegner hos Marx ikke arten *homo sapiens*, men det menneskelige samfund. I det, i dets personificerede former, ser mennesket da også sig selv som menneske.

Problemet det menneskelige »Jeg« hører til dem, der undslipper den videnskabeligt-psykologiske analyse. Mange falske forestillinger, der har udviklet sig inden for psykologien på personlighedsforskningens empiriske niveau, spærrer adgangen til det. På dette niveau optræder personligheden som et individ, der er udviklet (»gjort mere kompliceret« — *O. a.*), men ikke omdannet af samfundet, dvs. har fået nye systemegenskaber i det. Men netop i disse sine »oversanselige« egenskaber udgør det genstanden for den psykologiske videnskab.

former for disse realiseringer, der giver processerne på det højeste niveau ikke blot deres konkretisering, men også deres individualisering.

Det vigtigste er, at man ikke taber det forhold af syne, at vi ved undersøgelser af niveauovergange ikke har at gøre med en ensidig, men med en tosidig og dertil spiralformet bevægelse: med dannelsen af højeste niveauer og »aflejring« — eller omformning — af underliggende niveauer, der på deres side betinger muligheden af en videre udvikling af systemet i sin helhed. Undersøgelsen af niveauovergange forbliver på denne måde interdisciplinær og udelukker samtidig muligheden af at opfatte dette som en reduktion af et niveau til et andet eller en stræben efter at finde deres korrelative forbindelser og koordineringer. Jeg understreger dette særligt, for hvis i sin tid N. N. Lange omtalte den psykofysiologiske parallelisme som en »rædselsfuld« tanke, så er reduktionismen i vore dage blevet en virkelig rædsel for psykologien. Denne erkendelse trænger mere og mere frem, også i den vestlige videnskab. Ud fra en analyse af reduktionismen er den generelle konklusion måske blevet skarpest formuleret af nogle engelske forfattere i et nummer af det internationale tidsskrift *Cognition* (1974): det eneste alternativ til reduktionismen er den dialektiske materialisme. (S. Rose and H. Rose, vol. II, nr. 4.) Sådan er det faktisk. En videnskabelig løsning af problemet om det biologiske og det psykologiske, det psykologiske og det sociale, er simpelt hen umulig uden for den marxistiske systemanalyse. Derfor har det positivistiske program om »Enhedsvidenskaben« (med stort begyndelsesbogstav!), der prætenderer at skabe en forenet viden ved hjælp af universelle kybernetiske og matematiske (model-) skemaer, da også haft tydelig fiasko.

Skønt disse skemaer faktisk er i stand til at opstille sammenligninger mellem kvalitativt for-

skellige fænomener, er det dog kun på et bestemt abstraktionsniveau, hvor disse fænomeners specifikke træk og deres indbyrdes overgange går tabt. Hvad angår psykologien, så bryder den i den forbindelse endeligt med menneskets konkretethed.

Når jeg har sagt alt dette, har jeg selvfølgelig først og fremmest haft forholdet mellem det psykologiske og det morfofysiologiske undersøgelsesniveau i tankerne. Men man er nødt til at antage, at det ikke forholder sig anderledes med den forbindelse, der eksisterer mellem det sociale og det psykologiske niveau...

I vor videnskab er de socialpsykologiske problemer beklageligvis de mindst gennemarbejdede og mest propfyldte med opfattelser og metoder, der er hentet fra udenlandske undersøgelser, som har stillet sig til rådighed for den opgave at søge et psykologisk grundlag for retfærdiggørelsen og forevigelsen af de mellem menneskelige relationer, der er skabt af det borgerlige samfund. Men en omformning af den socialpsykologiske videnskab ud fra marxistiske positioner kan ikke ske uafhængigt af den ene eller anden almenpsykologiske opfattelse af mennesket, af den rolle i menneskedannelsen, som menneskets forbindelser med verden spiller, og som frembringes af de samfundsmæssige relationer, det indtræder i.

Når man tænker over perspektiverne for den psykologiske videnskab som den videnskab, der danner centrum for mangfoldige indfaldsvinkler til mennesket, kan man derfor ikke se bort fra det faktum, at denne centrering sker på det socialt niveau — præcis ligesom det er på dette niveau, menneskets skæbne også finder sin løsning.

PERSONREGISTER

Abuljan, V. A. 61
 Adler, A. 174
 Aleksin, R. O. 61
 Aljakrinskij, V. V. 61
 Allport, G. W. 92, 166, 175, 178
 Ananjev, B. G. 168
 Anokhin, P. K. 120
 Arkimedes 155

 Bagby, J. W. 175
 Barnes, H. 81
 Bassin, F. V. 210
 Beer, Th. 26
 Bernstein, N. A. 83
 Blonskij, P. P. 7, 28
 Bosjovitj, L. I. 200, 212
 Bruner, J. S. 100

 Cattell, R. B. 169, 170
 Cuvier, G. 180

 Darwin, Ch. 92, 110, 180, 227
 Descartes, R. 60, 94
 Dewey, J. 174
 Diderot, D. 60
 Dostojevskij, F. M. 231
 Durkheim, E. 29

 Elkonin, D. B. 215
 Emmert, E. 62
 Engels, F. 25, 33-35, 39, 41, 69, 85,
 152, 157, 173, 199, 227
 Euklid 155
 Eysenck, H. J. 18, 169 f

Farfel, V. S. 83
 Fechner, G. 129
 Feuerbach, L. 22, 77
 Foley, J. B. 144
 Fraisse, P. 118, 178, 205
 Freud, S. 31, 129, 174

 Gaffron, H. 142
 Galperin, P. J. 100, 113, 148 f
 Galton, F. 169
 Gellhorn, E. 204
 Gibson, J. J. 143
 Gippenreiter, J. B. 61, 116
 Gogol, N. V. 190 f
 Gregory, R. L. 140
 Gunderson, K. 177

 Halbwaechs, M. 29
 Hebb, D. O. 67
 Hegel, G.W.F. 111
 Helmholtz, H. 53, 140
 Hcrtsen, A. I. 213
 Hoppe, F. 110
 Husserl, E. 30

 Jadov, V. J. 209
 Jakobson, P. M. 196
 James, W. 30, 166, 207
 Janet, P. 100, 177
 Jung, C. G. 174

 Klaas, J. A. 61
 Kohler, I. 72
 Konradi, G. P. 83
 Kornilov, K. N. 7, 21
 Kretschmer, E. 170
 Kubzansky, P. 144
 Kusmin, V. P. 134

 Lange, N. N. 83, 242
 Ledd, J. 28
 Leibniz, G. W. 125, 155
 Lektorskij, V. A. 135
 Lenin, V. I. 46, 52, 57, 63, 68, 139
 Leontjev, A. N. 49, 61, 69, 89, 106,
 113, 135, 142, 197, 212, 215

- Lewin, K. 81, 93
 Linton, R. 175
 Lipps, G. 30
 Logvinenko, A. D. 142-144
 Loofbourrow, G. N. 204
 Luria, A. R. 126, 148
- Madsen, K. B. 196
 Makarenko, A. S. 225
 Mamardasjvili, M. K. 132
 Marx, K. 16, 20-23, 25 f, 31-36, 38 f,
 41, 44, 47, 49, 69, 77, 81, 85, 87,
 95, 108, 132, 151 f, 157, 173, 183,
 186, 198, 201, 227, 238 f
 Maslow, A. G. 167, 210
 Mead, M. 174
 Mesjtjerjakov, A. I. 146
 Mill, J. S. 204
 Morosova, N. G. 212
 Müller, J. 53, 66
- Nansen, F. 177
 Natorp, P. 27
 Nuttin, J. 237
- Osborne, J. 180
 Ovtjinnikova O. V. 61
- Pasteur, L. 110
 Pavlov, I. P. 54, 92, 119, 129, 158, 170
 Piaget, J. 100, 118, 147, 178
 Pikk, H. L. 116
 Pirogov, N. I. 213
 Plate, J. 180
 Politzer, G. 22
 Pusjkin, A. S. 229
- Roberti, E. de 29
 Rose, H. 242
 Rose, S. 242
 Rosjin, V. N. 209
 Romanov, V. J. 116
 Rubinstein, S. L. 7 f, 21, 29, 80, 94 f,
 117, 135, 182, 187
 Russkaja, A. G. 61
- Samsonov, I. S. 116
 Saporosjets, A. V. 61, 142
- Sdravomyslov, A. G. 209
 Selivanov, V. I. 217
 Senden, M. 67
 Setjenov, I. M. 60, 91, 98, 129
 Sève, L. 179, 187, 200
 Severtsev, A. N. 180
 Sheidon, W. H. 18, 170
 Slavina, L. S. 212
 Slonim, A. D. 83
 Sintjenko, V. P. 61, 123
 Sjorokhova, J. V. 167
 Sokolov, A. N. 61
 Solomon, Ph. 144
 Spearman, Ch. E. 169
 Stendhal 207
 Stern, W. 174
 Stilling 12
 Stolin, V. V. 142
 Stout, G. F. 28
 Stratton, M. 72, 142
 Stumpf, K. 30
- Tolman, E. C. 80
 Tolstoj, L. N. 207, 226
 Tjukhtin, V. S. 64
 Tjistovitj, L. A. 61
 Tsvetkova, L. S. 126
- Ukhtomskij, A. A. 120, 193
 Usnadse, D. N. 7, 80, 84, 92
- Venger, L. A. 61
 Vygotskij, L. S. 7, 21, 100-103, 106,
 125, 148, 159 f
- Wagner, A. 152
 Wallon, H. 100
 Watson, J. B. 26, 99
 Wiener, N. 55
 White, L. 81 f
 Wundt, W. 27, 53
- Yin, R. K. 142

STIKORDSREGISTER

abstrakt
 — individer 25
 — tænkning 45
 abstraktion 42, 45, 49
 — dobbelt 72-73, 140
 — subjektet som 164
 — værktøjet som den første 42
 abstraktionsplan 84
 adfærd 84, 94, 97
 adfærdsanalyse 80
 adfærdsregulering 83
 adækvathed
 — afbildningernes 37, 59, 62, 70
 — påvirkningernes 51
 — tænkeprocessernes 47
 — vor videns 23, 46
 analyseskema
 — tofaktorteoriens 172
 — toleddet 67, 79 f, 84 f, 132, 165
 — treleddet 85, 193
 antipsykologisme 175
 apperception 72, 80
 arbejde 15, 32 f, 50, 100, 102, 104,
 107 ff, 131, 199
 arbejdsdeling 44, 151
 arketype 176
 association 29, 40, 47, 70, 72, 98
 auditiv perception 61, 67 f

 begreb 40, 45, 52, 75, 136, 142
 behaviorisme 6, 17, 26, 78 f, 81, 93, 185,
 204
 behov 16 f, 59, 81, 90 ff, 106 ff, 195 ff

— møde med genstanden 91, 197
 — funktionelle 200 ff
 — transformation af 197
 betydning 33, 35, 72, 81, 90 f, 102-103,
 136, 142, 145 ff

determinering, determinisme 9, 16, 59,
 62, 81 f, 85, 103, 211
 dialektisk materialisme 20, 24, 31, 46,
 75
 differentialpsykologi 169, 172, 226
 drifter 17, 81

efferens 60-62, 69
 efterbillede 62
 eklekticisme 76, 78
 eksteriorisering 32, 61, 117
 emotion 59, 91 ff, 203 ff
 empirisk 11, 67, 168, 172
 psykologi 26, 99, 139, 185, 227
 empirisme 170
 engagement 58-59, 154 f
 epifænomen 9, 26, 31
 erfaring (personlig) 224
 erkendelsesteori 22 f, 57 f, 68, 139

forbrugersamfund 230
 forestilling 32 f, 74-75, 98, 131, 133
 fremmedgørelse 35
 freudianisme 6, 31, 174
 funktionelt system 120
 fylognese 119 f
 fysiologi 53-54, 78, 118, 243
 fysiologiske funktioner, se også hjerne-
 processer 75, 84, 117
 fysikalsk plan 59
 fænomenologi 30
 følelser 93, 207 se også emotioner

genspejlingsteori, Lenins 57 f
 gestaltpsykologi 6, 29, 37, 78
 gnoseologi, se erkendelsesteori

handling 48 f, 107 ff, 111
 hedonisme 203
 hierarki (hierarkisk ordning, indord-
 ning) 218
 — behovenes 17

hjerneprocesser 10, 31, 53-54, 75, 84,
97, 117 f, 120 ff, 136
hukommelse 74 f, 129
højere nervevirksomhed 18, 53, 89, 117,
125, 168, 170, 184 f, 233

ideal (=ideel) det ideale 25, 32 ff, 38
— målestok 134
idealiseret 104
idealistisk filosofi 23, 37 f, 40 f, 44, 53,
68, 77 f, 80, 133
ideologisk funktion (psykologiens) 8
individ 86, 180 ff
informationsteori 55, 122, 124
ingeniør-psykologi 122
indstilling (efter Usnadse) 59
interiorisering 99 ff, 105, 117
intervenerende variable 81
invarians 66, 202
inverteret syn 142 ff

Jeg'et 235 ff

kategorier 14, 76 f, 84, 86, 91, 124
klassekamp 160 f
klassekarakter (personlighedens) 223
klasesamfundet 160 f, 222
klinisk psykologi 125
kodning 59, 143
kognitiv virksomhed 116
kommunikation 101, 103, 161
— af bevidsthed 30, 34, 55,
— af kultur 82
kommunisme 35, 44
konstans 42
kriser (personlighedens) 218
kulturanthropologi 16, 78, 174
kulturologi 81 f, 176
kybernetik 55 f, 78, 83 f, 124

logik 40, 45 ff, 48, 75
— genstandsmæssig 144

mening 35, 151 ff, 208, 221
mentalisme 78, 94
metafysik, metafysisk 16, 25, 31
metodik 10, 61

metodologi 6-8, 10, 18, 79, 83 f
mikrostrukturanalyse 123 ff
model 57
motiv 16, 87, 93, 106 ff, 116, 129
— mål 110, 208
— pyramide 210
— fordobling af 217-218
motivation 81, 83
mål 87, 106 ff, 111, 129
målsætning 83, 110, 112, 118

neuropsykologi 125 f

ontogenese, ontogenetisk 61, 97, 105,
180, 235, 241
operationer 48 f, 106, 111 ff, 121 f,
125
opmærksomhed 28
optokinetisk nystagmus 116
orientering 86, 89, 113
— grundlag 148 f
— punkter 219-220
»oversanselige egenskaber« 16, 239

perception 36 ff
perceptionsprocesser 10, 61 f, 95
perceptuelle handlinger 38, 60 f
perceptuelle operationer 72
perceptuelle »tilføjelser« 71
positivisme 48, 87, 201
pragmatik, pragmatisk 13, 23
pseudoskopi 70 ff
psyke (»det psykiske«) 16, 21, 29, 31,
35 f, 51, 53, 55, 77, 91, 98
— og bevidsthed 129
psykofysiologiske funktioner 121 ff
psykofysiologisk parallelisme 9, 26, 31 f,
53, 118, 242
psykofysiologiske problem 10, 53 f,
117 ff
psykologi/fysiologi 118-119
psykologiens genstand 6, 14 f, 27, 56,
91
— behovets styrende funktion 94 ff,
147, 166, 175
— ikke kulturen 185
— hovedopgaver 187

— personlighedspsykologien 239
pædagogisk psykologi 99, 148

reduktionisme 54, 78, 118, 128, 241
regulering 90, 95, 98, 117
ringstruktur 90
rolle 176-177

samfundshistorisk udvikling 33, 35, 39 f,
101, 103, 105, 107, 137, 151
153, 155 f

samfundsmæssig bevidsthed 16, 26, 29,
33, 93, 102, 132, 136, 153

sensualisme 37, 60
socialisering 29, 88
socialistisk samfund 222
— og kommunistisk 36, 50
sociologi («det sociale niveau») 127,
232
sociologiske skole, franske 29
sondeproblemet 64-66
»specifikke energier« 66-68
sprog 15, 33, 35, 40, 43, 81, 102,
136 f, 139, 146 ff, 215
stereotyper 161
subjekt
— for afbildning 58
— bevidsthed 16, 32 f, 137
— handling 113 f
— klasse 223
— mål 111
— omdannelser 188
— sansning 64
— tænkning 40, 49
— virksomhed 93-94, 96, 129, 165
— og personlighed 164 f
subjekt/objekt grænse 67
subjekt/objekt overgange 85, 90, 165
sult 201-202
system 85 f, 114, 137, 140 f, 149, 153,
163

teknisk-videnskabelig revolution 11, 50
temperament 18
teoretisk virksomhed 35, 40, 105, 227,
231
tests, testologi 12f

tofaktorcorien 172 f, 177
troværdighedsprincippet 70, 143
tænkning 34, 36, 40 ff, 98 f, 103, 105,
145

umiddelbarhedspostulat 81 f, 84, 135

Würzburger skolen 30

Wirkensambred 171 (personellige talkeingar); 25 (bet. Færðabók); 26 (virkilgheit / virkilegheit)
33 (beviðstheð)
- 58 (selgjættis engagerethed); 76 (idealisme (unbrannimo; spæling meistar / meistar)
yðis → viddis 95; spæling 100; 121 (genþjéling); 151 (beviðstheð); 153 (0)
180n (def); 220 (statas)

beviðstheð 30;
97; 122; 123 (opstæin) 125 (problemæt stíllat) 126, 136 (betýðing)
139 (hæfðich genþjéling) 140 (opstæin) 141 (betýðing / meining)
143n-144 (engageretheden) → 148; 151 (virkensambred); 206 (lísegjættis)

persónlghed 21 (mánuðis: on searlig kvalitet)
152, 165, 166 (leikleikseggha); 171 (pandahset, 172 (def); 173
174 (vildgængstæ); 175-6 (kennan); 177-8 (smalleg; pers. af -
gænging); 179 (die "Knatten"); 180 (beviðstheð); 198 ("Knatten")
199 (gründlag); 200 (drinukraft) 207 (skakelse)
212; 213 (def), 214

valle 164

farastilling 72 (sem 2. upplæt af / sinnlíchur Abbeild; 2 = iagttægha, 1. færðingur) "ICH"

iagttægha 38n, 40, 60-1, 67, 71; 113

handning 41, 42 (meirni), 44 (abstrakad handning), 46 (lagið)

genþjéling 38n, 50n (ad þessirde sam genþjéling af virkilegheit) 51 def.
56 (híghnetik), 57 (aktív 3.) 58; 74 (þjéling); 122 (sem on færðing
stéllige meirni).

drinukraft 19n-20 (leikau embro virkensambred)
103 (meirni); 200 (viddis); 203 (meirni); 209 (drinukraft); 214 (meirni:
vildgænged þ. viddis)

def þjéling 54 (sem meirni viddisvæðing); 121 (virkensambred); 139 (beviðstheð) og meirni

substantíelle þalklangar 39, 49, 72n (farastilling); 155 ("ich"); 163 (meirni)
175 ("ich"); 216 ("ich")

subject 153-154, 166 (indivíð); 171 (persónlghed); 174 (vildgænging)

aljeitivism 39n

selgjættisism 39n

ekzistentialisme 32 (beviðstheð)

subjeit / aljeit 40 (meirni)

energier 65 (samlanging)

- Det psykofysiske problem:

- faldskræpper ^{parallelitetstingparatesen} (dualistisk hypotese 13; bevidsthed 29p; 38 (iagttagelse)
- 53, 54 (det psykiske); 93 (adfærd / selvstændige psyk. (lyst)); 111 (kriminalitet); 113 (avsangen)

- Det psycho-sociale problem:

- 27 (den metafysiske psykologi: abstrakt ind / miljø ^{maskine} _{→ ind}, hvor bevidsthed - subjektets virksomhed - udelades)
- 119 - 120

- So-faktoren hypotesen (biologi / miljø); genspejling

- 19, 28 genspejling
- 159 n - 160: ans / miljø i el. til personligheden

- Overgang / det hierarkiske

- 13, 52 (niveau / genspejling); 118; 120 (det sociale); 122 (tænke om fysiske niveau); 151 n - 152 p (virksomhed / bevidsthed / tanke)
- 178 (personlighed); 182 (transformation af bevidst); 173 (materie - hierarkiseret); 197 (fysiske udviklingslinier); 205 - 6 (biografiers anfang); 208 (virksomhedens / materienes hierarkiseringsgrad som parameter); 220 d (perspektiver)

- Opsummeringer

- 35 - bevidsthed
- 71 - iagttagelse / billeder
- 73 n - 74 - psykisk genspejling / bevidst iagttagelse
- 153 - virksomhed

Personligheds
oplysninger s. 231 \rightarrow behovenes oplysninger s. 200-201 (Leantsev s. 2)

5-6 - beskrivende (partikulære psyk. (i: maltes): sam om
eller psykologiens generelle løber ud igennem den
mat. ideelt. \rightarrow s. 78 \rightarrow Totalkonstruktion s. 123
primær menneskets reaktion

16 - diskvalitet: behov af distal best. for personligheds
virkning \Leftrightarrow at forstå menneskets
menneskelige virkninger af
karakterer nye behov.
"fra oven" - standpunkt.

\downarrow
behovets primær \Leftrightarrow virkningen
primær

\uparrow
mennesket!
og har dem;
hvordan? fordi
mennesket er
ufuldstændigt omstændigheder:
"oder" sig til sig selv.

22 - 1.ste Færdighedsfase:

etendele som resultat af genstandens virkning
og på sig selv \Leftrightarrow produkt af virkning
af det menneskelige i den genstands-
mæssige verden.

34 - bevidsthed som produkt af særlige samfundsmæssige
betingelser \Rightarrow bevidsthed, mennesket, en fase af dette
særlige køb, s. 35: disintegration af lev. pga. frem-
medgørelsen \rightarrow tilintetgørelse på tilintetgørelse af privatgørelsen

57 - opfattelse: den sansesmæssige afbildning som
den subjektive genspejling af verden
i menneskets bevidsthed

58 - Verden: den psykiske genspejling af virkeligheden
er dens subjektive afbildning.

59-60 sammensnig afbildning

63-64 - samrungsens genstandsmængde /
aleksitruerbarhed, to sænde-
problemet

69_w - De effektive led
70_p afspændt kald i
perceptansprocesserne.

78 - Jærestillingens problem

79 - det to-vejede analysekøn : $S \rightarrow R$

85 - Det menneskelige liv : systemet af
virkninger, der til stadighed afløser
hinanden + 86 : Det menneskelige vil-
vold virksambhed udgør et system,
der er indledt i de samfundsmæssige
relationens system. \rightarrow 87 : samfundet pro-
ducerer samfundsmellemens virk-
sambhed

88 : Virksambhedens grundlæggende karakteristika
er dens genstandsmængde \rightarrow Mulighed af
hva' ser ??

91 - behav.

92 - bevare styrer virksambheden fra subjekt-
tets side, men de er bær i stand
til ~~at~~ at udføre denne funktion
under den betingelse, at de er genstands-
mæssige.

101 - de to indlyselles sammenhængende momenter,
i psyk videnskabel: den menneskelige virksamb-
hedes vedrørbstruktur, og at virksambheder
er indlyselles i et system af indlyselles rela-
tioner med andre mennesker.

106 - Mation virksambhedens virkelige genstand

108 - felle - eksempel

124 E it det legemlige subjektts organer

—

s. 185 persantigheden a et produkt af integra-
tionen af de processer, der realiserer
subjektets relationer ~~et~~ i livet.

188/ Sex Det vidne viser gennem det gode og
foranderlige derigennem sig selv,
+ metamorfose

183 - virksomheden hierarkiske relationer
* - og deres "frigganghed"

185 - matro og virksomhed

186 - matro - begrebet

187 - matro - illustration af begrebet

9. Ien 234: menneskets liv:
 selv indsamling →
 realiseret bestemmelse

- netop vi kun kan udfordres
 udbesvaret ← empirisk
 teoretisk

- gøre os vores
 udfordrende bevidst (one-
 veen)
 //
 disjunkt os. ud i
 verden (anden-veen)

- ubrændtuden farvelinder
 - kærsknægtelse

o arb. kamp, der lykkes
 materialiserer, men dematerialiserer
 agori, hvis, ikke den angiver
 vordlen enslyg eller omfremmer
 den skatte arb. ubrændtuden - der
 altså kan smadre af magt / styrke-
 forhold

150 - motivfalderskab: jid spec - hvor det
 a-faldes' skaber, der folder fra hin-
 anden ⇒ 1. kan ret. Samfundet skiftes

156 - identiske materialstruktur
 subjektivt same fundament NB

165 ← Kantors psyk (s. 18)
 169 - almen psyk / differential psyk
 186 - dobbeltthed modul
 193 - "friggjantbed" = persantistheds-
 190 - personlig sans realisation uæstige relati
over

200 - behav biologisk } NB = abstrakt
 202 - højere behav biologisk } NB = abstrakt
 205 - def. amatører biologisk } NB = abstrakt
 218 - uråbsetning biologisk } NB = abstrakt

218 - samfundens og genstand:
dobbeltthed
 222 - det sandt menneskelige
 225 - "Det vertikale plan"
 229 - pers. parameter: alts generelle
strukturtype
 231 - pers. opdeling: primærdelen
 233 - def persantisthed + understøtte
tuner i pl.
 242 - fundament individ // samfund:
ubrændtuden N/P

232 - Den biologiske
personlighed.

51 - det psykiske

77 - fællebetingelse af praksis og virksomhed

84-85 tre led i middelbeholdning (a-d)

85 - Det menneskelige liv
96 - virksomhedens funktion: at drage subjektet ind i den genst. virksomhed og omfatte denne

98 - subjektets væsen: samlet praktisk væsen

99 - Interiorisering.

102 - interiorisering, bevidsthed, prag og de tydelinger

103 - betydninger og vedtægter som fæmmede

104 - samme struktur; abstraktion for

106 - det matris

109 - NIP → arbejdsvirksomheds for men

110 - indledning som det væsentlige - og som midelpunkt

114 - VIRKSOMHEDENS MAKROSTRUKTUR

116 - V - u - e efter deres form gode

117 - af indre

127 - Det psykiske problem løst: reflektant og overgangen til det sociale: samme

131 - arbejdsvirksomheden

133 - subjekt - virksomhed - objekt

137 - Psykologi - sociologi

151 - obj. betydninger // personlig mening

Personlig 18

Individ/
samfund 86

Inde/yde fællebetingelse (inkl. som fæmmede 104 som led)

Kalle

→ Struktur: vedtægter s. 101
231 fiksering

u. Blad { 146 - non-humanisering
161 - de-humanisering
190 - fastholdelse
147 - Mannen
149 - kritik

157-58-59: adskillelse af de udelte forhold

163 - krisepsykologi og opleves psykologi

psyko-fysisk

, 117

monopsamfund

238

individ/samfund

240

Sam. 36, 39, 52, 63

64, 75, 129, 136 same stof
145, 154

ste → abstrakt → ideelt: JHS + kognitiv

→ konkret: dia (s. 218)

: ER HERNE WIRK, HAVD. OPE, MOTIV 2 ANE

thektabellen ull /

indledninger for 109

vej som til det fysikaliske

DIK

identitet + yde

forhold

: prob: identification af psyk og social